

עדכן אסטרטגי

כרך 12 | גיליון 2 | אוגוסט 2009

סיכויים וסיכונים במדיניות ה"מעורבות"*

מרק הלר | (ENGAGEMENT)

סוגיית הגרעין האיראני: מחכים לאובמה | אפרים קם

הטילים הבליסטיים שבידי איראן – תמונת מצב | יפתח שפיר

שדה הקרב של התודעה | יוסי קופרווסר

כפל שלטון פלסטיני – כפל מדיניות ישראלית | אפרים לביא

הבחירות לפרלמנט בלבנון: בחזרה לעתיד? | בנדטה ברטי

שומרים על שלום מתוח: כוחות ארצות הברית

והסכסוכים העדתיים בעיראק | קלינט צומברונן

האמנם חוזרת רוסיה למזרח התיכון? | אולנה בגנו

אויבים מבית: פקיסטן בין הידברות למלחמה

בטליבאן | מירב משאלי-רם

המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES

עדכן אסטרטגי

כרך 12 | גיליון 2 | אוגוסט 2009

- 7** מרק הלר
סיכויים וסיכונים במדיניות ה"מעורבות" (ENGAGEMENT)
- 17** אפרים קם
סוגיית הגרעין האיראני: מחכים לאובמה
- 27** יפתח שפיר
הטילים הבליסטיים שבידי איראן – תמונת מצב
- 37** יוסי קופרווסר
שדה הקרב של התודעה
- 45** אפרים לביא
כפל שלטון פלסטיני – כפל מדיניות ישראלית
- 59** בנדטה ברטי
הבחירות לפרלמנט בלבנון: בחזרה לעתיד?
- 69** קלינט צומברונן
שומרים על שלום מתוח:
כוחות ארצות הברית והסכסוכים העדתיים בעיראק
- 81** אולנה בגנו
האמנם חוזרת רוסיה למזרח התיכון?
- 93** מירב משאלי-רם
אויבים מבית: פקיסטן בין הידברות למלחמה בטליבאן

הרבעון **עדכן אסטרטגי** מיועד להעשיר ולהפרות את הדיון הציבורי בנושאים העומדים, או אמורים לעמוד, על סדר היום הביטחוני של ישראל והמזרח-התיכון.

המאמרים המופיעים ב**עדכן** נכתבים על-ידי חוקרי המרכז ואורחיו. המאמרים מאופיינים בהיותם מכווני מדיניות. הדעות המובעות בהם הן של המחבר לבדו.

עורך ראשי

ד"ר עודד ערן

מנהל המערכת

משה גרונדמן

חברי המערכת

מאיר אלרון, ד"ר יהודה בן מאיר, משה גרונדמן, ד"ר אמילי לנדאו, ד"ר עודד ערן, ד"ר ענת קורץ, ד"ר אפרים קם, ד"ר ג'ודי רוזן, פרופ' זכי שלום

מערכת מורחבת

ד"ר דן בן דוד, פרופ' עזר גת, פרופ' תמר הרמן, פרופ' אייל זיסר, אפרים הלוי, רב אלוף (מיל.) אמנון ליפקין שחק, פרופ' עמנואל סיוון, פרופ' אשר ססר, פרופ' איתמר רבינוביץ', שמעון שטיין, פרופ' שמעון שמיר, פרופ' גבי שפר

עיצוב גרפי: מיכל סמו-קובץ ועל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב
דפוס: ארט, תל-אביב

המכון למחקרי ביטחון לאומי

רח' חיים לבנון 40, ת"ד 39950, תל-אביב 61398
טל' 03-6400400, פקס' 03-7447590, דוא"ל: info@inss.org.il

עדכן אסטרטגי מתפרסם בעברית ובאנגלית

תוכנו המלא מוצג באתר המכון: www.inss.org.il

עיקרי דברים

סיכויים וסיכונים במדיניות המעורבות (engagement) / מרק ה'לר
דומה כי הנשיאות של ברק אובמה הופכת את ה"מעורבות" (ENGAGEMENT) לסיסמת מדיניות החוץ שלה, ומזמנת בכך עידן חדש של חתירה למעורבות בקשרי חוץ. סערת ההתלהבות שהתחוללה בעקבות גישתו ה"רעננה" של אובמה לשאר העולם נגזרת ללא ספק מהאמונה הישנה, כי אפשר להשיג באמצעות אינטראקציה חיובית עם יריבים ואויבים יותר הישגים מאשר בעימות עמם או בבידודם. המונח "מעורבות" הוא מונח מעורפל למדי. מאמר זה מנסה להבהיר ולחדד את משמעות המונח כדי שאפשר יהיה לממש את הפוטנציאל הגלום בו ולהימנע מהמלכודות הטמונות בו.

סוגיית הגרעין האיראני: מחכים לאובמה / אפרים קם
ממשל אובמה אמנם נמצא בתפקיד כבר שמונה חודשים, אולם הוא בוחן את דרכו בסוגיה האיראנית, ומבקש לנסות דרך חדשה – ההידברות הישירה – בתקווה שזו תניב תוצאות טובות יותר. הממשלות האירופיות ממתונות לצעדיו של הממשל האמריקאי, וקשה לצפות שייזמו מהלכי בלימה מול איראן. בינתיים תכנית הגרעין האיראנית שועטת קדימה, ללא הפרעה. המחבר בוחן את השיקולים השונים שעשויים להנחות את ארצות הברית ואיראן בהתנהלותן האחת למול השנייה ומציג את המשמעויות לישראל.

הטילים הבליסטיים שבידי איראן – תמונת מצב / יפתח שפיר
התחמשותה של איראן במערכות טילים ומאמצי הפיתוח שלה בתחום הלוויינות הם נושאים המצויים בכותרות מזה זמן רב. עם זאת, במשך שנים היו הדיווחים בנושא מעורפלים. תרמו לכך החשאיות שאפפה את תכניותיה של איראן והפרסומים הרשמיים אשר האיראנים ניסו להאדיר באמצעותם את יכולותיהם הצבאיות. המאמר בוחן את שלבי הפיתוח והייצור של הטילים והלוויינים באיראן, תוך סקירת הטכנולוגיות המצויות בידי איראן, הסיוע החיצוני שהיא מקבלת (מסין, מצפון קוראה, ומרוסיה) ויכולת הייצור העצמי.

שדה הקרב של התודעה / יוסי קופרווסר

ארגוני הטרור בכלל והקבוצות האסלאמיות הקיצוניות בפרט היו בין הראשונים שהבינו את משמעות השינוי במאפייני המערכה על התודעה ומיקדו את המערכה הפיזית (פעולות טרור ופעולות אחרות) במהלכים, שנועדו לשרת מערכה זו באופן אשר יצר בהדרגה סינרגיה גוברת והולכת בין השתיים, כשני מכלולים משלימים של העימות כולו. לעומת זאת, הדמוקרטיה הליברלית, ובכלל זה ישראל, נתקלו בקשיים עצומים בבואן להתאים את דרך ניהולן את העימות למציאות החדשה. התפיסה החדשה השלטת כיום בחשיבה של ארצות הברית על המלחמה "בתוך האוכלוסייה", עוסקת במאמץ לכבוש את הלבבות ואת המוחות של האוכלוסייה ומבליטה את החשיבות של השתתפות כל מערכי השלטון במלחמה, אך עדיין היא מתייגת את המערכה על התודעה במידה רבה כמאמץ נפרד, המתבצע בעיקר על ידי גופים אזרחיים. המחבר בוחן את מרכיבי המלחמה על התודעה ומסמן את המאמצים העיקריים הנדרשים מהחברות הליברליות.

כפל שלטון פלסטיני – כפל מדיניות ישראלית / אפרים לביא

מאז השלטות חמאס על רצועת עזה (יוני 2007) מתקבעת והולכת מציאות של שתי מערכות שלטון עצמי: האחת בגדה המערבית בהנהגת הגווארדיה הוותיקה של תנועת פתח, והאחרת ברצועת עזה בהנהגת תנועת חמאס. הנהגות שתי התנועות עוקבות בדריכות אחר הדיאלוג המדיני המתפתח בין הממשלים של ארצות הברית וישראל בנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני, ונערכות להשלמת הדיאלוג הלאומי-הפנימי כשברקע נמשכים המאבקים האלימים ביניהן. המחבר בוחן את עמדות הפתח, עמדות החמאס, את מאפייני הדיאלוג הלאומי, העמדות של הפלסטינים בנושא המדיני, והמשמעויות לישראל.

הבחירות לפרלמנט בלבנון: בחזרה לעתיד? / בנדטה ברטי

בעקבות הבחירות לפרלמנט בלבנון ב-7 ביוני התפרש הניצחון הפוליטי של הקואליציה האנטי-סורית של 14 במארס כסימן לשינוי קונקרטי וברור, המסמל את שיאו של תהליך דמוקרטיזציה בלבנון. מנגד, מתחו פרשנים ביקורת על הנימה המתלהבת שבבסיס גישה זו, בטענה, כי תוצאות הבחירות האחרונות אינן מדד אמין לשינוי וכי עדיין "כוחות אחרים" – כמו חזבאללה – שולטים במגרש הפוליטי במדינה. הדינמיקה הסייעתית-דתית של המערכת הפוליטית וההרכב המפוצל של החברה הלבנונית מגבילים מאוד את כושר התמרון הפוליטי של הממשלה הנבחרת ואת האפשרויות הקונקרטיות לשינוי פוליטי. המחברת משרטטת את קווי התיחום למאפייני השינוי וההמשך שנגזרים מתוצאות הבחירות בלבנון.

שומרים על שלום מתוח: כוחות ארצות בעיראק / קלינט צומברונן

מראית העין של יציבות בעיראק כפי שבאה לביטוי במהלך אביב 2009 והציפייה לנסיגת כוחות ארצות הברית יצרו גטייה בקרב האמריקאים להכתיר את מלחמת עיראק כ"ניצחון". גישה כזאת מתעלמת מהתוהו ובוהו העדתי ששרר שם ב-2006 וב-2007 וכן היא מתעלמת מהעובדה, כי הסכסוכים הפנימיים הנפוצים בעיראק מצויים תחת שליטה ובקרה רק בשל העובדה, כי כוחות ארצות הברית נוכחים שם. מאמר זה מציג הערכה מפוכחת של קורות המלחמה הפנימית בין שלושת העדות בעיראק וקובע, כי נסיגה מהירה של כוחות ארצות הברית תקטין באופן משמעותי את עצמת הלחץ שלה בעיראק ותסתכן בחזרתו של הסכסוך מ-2006. כרוניקה קצרה של עמדות הסונים, השיעים והכורדים בעיראק מאז 2003 עד לאביב 2009 משמשת לדגום את טענתו זו של המחבר.

האמנם חוזרת רוסיה למזרח התיכון? / אולנה בגנו

מאמר זה מציג את הכיוונים העיקריים במדיניות החוץ של רוסיה (רבי-קוטביות, ביטחון אזורי, אינטרסים כלכליים) ומדגים את דרכי היישום של מדיניות החוץ הרוסית במזרח התיכון בהתייחס לשלוש סוגיות מרכזיות (ישראל, הפלסטינים וסוריה; איראן; המדינות המתונות). בהמשך מתאר המאמר את הצעדים שישראל יכולה לנקוט כדי להתאים את עצמה לזמנות הדיפלומטיות של רוסיה.

אויבים מבית: פקיסטאן בין הידברות למלחמה בטאליבן / מירב משאלי-רם

בשנתיים האחרונות זוכה פקיסטן, שלא בטובה, לנוכחות תדירה בכותרות החדשות בעולם, המשרטטות תהליך מתמשך של הסלמה. התחזקות הטרור האסלאמי, רצח בנזיר בוטו, מהפך בבחירות הכלליות בראשית 2008 והתפרטותו של הנשיא מושארף אחריהן הם חלק משורת אירועים, המעידים על התערערות היציבות במדינה. פקיסטן מוצאת את עצמה בעין הסערה, נדרשת להגדיר מחדש את מדיניותה אל מול ארגונים שפעלו עד לא מכבר בחסותה ונעשו בשנים האחרונות אויבי המדינה. המחברת בוחנת את הגורמים למצב הנוכחי בפקיסטן ומנתחת את כיווני ההתפתחות האפשריים.

סיכויים וסיכונים במדיניות ה"מעורבות" (ENGAGEMENT)

מרק הלר

דומה כי הנשיאות של ברק אובמה הופכת את ה"מעורבות"¹ (ENGAGEMENT) לסיסמת מדיניות החוץ שלה, ומזמנת בכך עידן חדש של חתירה למעורבות בקשרי חוץ. סערת ההתלהבות שהתחוללה בעקבות גישתו ה"רעננה" של אובמה לשאר העולם נגזרת ללא ספק מהאמונה הישנה, כי אפשר להשיג באמצעות אינטראקציה חיובית עם יריבים ואויבים יותר השגים מאשר בעימות עמם או בבידודם. אך לא פחות מכך, התלהבות זו היא תולדה של תחושת ההקלה שחשו רבים מן העובדה שהנשיא אובמה מיתג את מדיניותו מיתוג שונה מזה של קודמו, וכן בשל העובדה, כי הוא שונה בתפישותיו ועמדותיו מקודמו – ג'ורג' ו' בוש. עם זאת, המונח "מעורבות" הוא מונח מעורפל למדי. הבנה מחודדת יותר של משמעות המונח נחוצה כדי שאפשר יהיה לממש את הפוטנציאל הגלום בו ולהימנע מהמלכודות הטמונות בו. החשוב מכול, יש להקפיד להשתמש בו כמכשיר מדיניות, ולא כיעד העומד בפני עצמו.

מעורבות: אסטרטגיה או תרפיה?

אין הגדרה מוסכמת ל"מעורבות" כאסטרטגיה פוליטית. הוועדה המייעצת לממשלת בריטניה בנושאי פיתוח כלכלי וחברתי בר קיימה (Sustainable Development Commission) מהללת את המונח ENGAGEMENT באמרה כי הוא "מונח גנרי שימושי לבדיקת כלל הגישות של רתימת בעלי מניות, במקום להגדיר תהליך ספציפי. ניתן להשתמש במונח לסוגים שונים של מעורבות ופעילויות". תפיסה צינית יותר של ה"לונדון סאנדיי טיימס" גורסת כי פירוש המונח היה בעבר פגישה או הבטחה להינשא, אך בכל הקשור לשיח הפוליטי הפנימי לפחות, המונח שגור כיום בפי פוליטיקאים ה"מעוניינים לדבר אל' או אפילו להאזין' לציבור הבוחרים שלהם (האחרון הוא הנפוץ יותר)", על פי רוב, בקרב חברי

מרק הלר הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי

פרלמנט העומדים לאבד את תפקידיהם. בתחום מדיניות החוץ, הפירוש המקובל של מונח זה הוא מאמץ מודע לא רק לתקשר ישירות עם שחקנים בינלאומיים אחרים (כמו שעשה ממשל בוש הראשון עם סאדאם חסיין ב־1991, ערב המלחמה ששמה לה למטרה להוציא את עיראק מכווית), אלא גם לקיים אינטראקציה בוֹנָה שתאפשר, באמצעות מחוות רטוריות ותמריצים חומריים, להשיג ללא אלימות את יעדי מדיניות החוץ. ככזה, המונח "מעורבות" מתפרש כניגוד הקוטבי של הגישה המתעמתת, גם אם לא אלימה, כלפי יריבים ואויבים שמהותה חרם ונידוי.

מעורבות וחלופתה: מבחן התוצאות

המחלוקת בין שתי גישות אלו מנוסחת לעתים במונחים הומניטריים. לדוגמה, כשמטילים חרם דיפלומטי שמלווה בסנקציות כלכליות וחברתיות, קובלים המבקרים, כי אמצעים אלה דנים אנשים מן השורה – האזרחים התמימים, למצוקה ולסבל במקום לפגוע באדריכלים האמתיים של המדיניות מעוררת ההתנגדות – מנהיגים ספציפיים או אפילו המשטר בכללותו. עם זאת, על פי רוב, הטענות מתמקדים בשאלה פרגמטית יותר: "איזו גישה מבין השתיים צפויה לחולל את השינויים הנדרשים ממושא הפעולה?" התומכים בגישת המעורבות עומדים על דעתם כי אינטראקציה תסייע בהפגת אי־הבנות אפשריות עם היריב, תיצור אווירה נוחה יותר להשגת הסכמה באמצעות הפחתת חוסר הביטחון שלו וחשדות בדבר כוונה עוינת, ותשפיע על נכונותו להיענות לדרישות המוצגות לו, באמצעות קידום האינטרסים שלו. בידוד וחרם, לעומת זאת, יעצימו בצד השני הן את הרצון להתנגד לשינוי (פן תתפרש ההיענות ככניעה) והן את היכולת לבצעו (על רקע סולידריות לאומית או קבוצתית). התומכים בניסיונות לבודד או להחרים ממשלות ומשטרים, טוענים, כי פעולות כגון אלה יפגעו ביכולתם להמשיך לנקוט מדיניות בעייתית או אפילו לשרוד, וזאת באמצעות שלילת הלגיטימיות שלהם, המשאבים החומריים שבידיהם והתמיכה הניתנת להם מבית, תוך כדי העצמה – פסיכולוגית לפחות – של יריביהם מבית ומחוץ.

קשה לדלות מההיסטוריה מסקנות משכנעות שיכריעו במחלוקת זו, בדיוק מהטעם שהיא מערבת משתנים רבים כל כך, והניבה תוצאות מעורבות כל כך. עם זאת, כללית, דומה כי המידה בה ניתן ליחס שינויים במדיניות או במשטר לאמצעי הבידוד או החרם, מותנית בהיקף החרם וברוחב הקואליציה הרב־צדדית הערוכה לממשו; זו כנראה הסיבה לכך שפירוק משטר האפרטהייד בדרום אפריקה הוא אחד המקרים היחידים בהיסטוריה המוזכרים כדוגמה לשימוש יעיל ומוצלח בשיטה (אף על פי שבמקרה זה היה משקל גם לגורמי השפעה נוספים). ובכל זאת, מקרים מסוג זה נדירים למדי. על פי רוב, דומה כי לניסיונות לבודד שחקן ספציפי, כאשר אלו נעשים על ידי קואליציה צרה בלבד, לא כל שכן על ידי שחקן בינלאומי אחד

בלבד, נודעת השפעה מועטה על מדיניותו של השחקן הזה, ובוודאי על יכולת ההישרדות של משטרו. הדבר נכון גם כאשר המבוקד הוא מעצמת-על (כמו ארצות הברית), ומדינת המטרה היא מדינה קטנה, שהיתה תלויה במידה רבה בקשריה הדו-צדדיים עם אותה מעצמה (למשל קובה בימי משטר קסטרו). ואכן, ההסבר הבסיסי שנתנה מזכירת המדינה הילרי קלינטון להחלטת ממשל אובמה לנטוש את המאמץ של הממשלים הקודמים לבודד את איראן היה "זה לא עבד". אולי לא ניתן להתווכח עם אמירה זו, אך היא מזמינה את השאלה אם זה לא עבד מפני שלא היה יכול לעבוד אינהרנטית או מפני שהופעל על ידי מספר שחקנים בינלאומיים קטן מדי מכדי שיהיה יעיל.

הניסיון ההיסטורי

בהתחשב בהישגים הצנועים למדי של ניסיונות הבידוד, תמוה להיווכח שמדינות רבות כל כך התמידו בהם זמן כה רב. עם זאת, הרשימה מרשימה למדי. למעט המקרים של דרום אפריקה וקובה, הדוגמאות הבולטות יותר, רק מהתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה, שבהן הוטל חרם כולל מצד ארצות הברית הן על הרפובליקה העממית של סין, על לוב, על עיראק ועל איראן; מאמצים מצד אירופה להחרים ולבודד את הממשלה של אלכסנדר לוקאשנקו בבלרוס; דוקטרינת הלשטיין, שלפיה החרמה מערב גרמניה לא רק את הרפובליקה הגרמנית הדמוקרטית – ה־GDR (עד אימוץ ה־ostpolitik בידי הקנצלר וילי ברנדט), אלא גם מדינות אחרות שהכירו ב־GDR (עד אשר התברר כי מאמצים אלה לא נושאים פרי); מאמצי סין העממית לבודד את הרפובליקה של סין (טייוואן); ניסיונות הערבים לבודד את מצרים לאחר חתימת הסכם השלום עם ישראל ב־1979; וכמובן סירובן המתמשך של כל מדינות ערב (עד ההסכם ב־1979) ואיראן (מאז אותה שנה) לקיים כל שיג ושיח עם ישראל. מלבד הדוגמאות האלה של החרמת מדינות ובידודן, יש מקרים רבים של צד שלישי המחרימ שחקניות שאינן מדינה, על פי רוב בשל מעורבותן בטרור. הדוגמאות הבולטות ביותר מהמזרח התיכון הן סירובה של ישראל ומדינות מערביות רבות לקיים מעורבות עם אש"ף (עד שנות השמונים), חזבאללה וחמאס.

מטבע הדברים, לא כל המקרים – אפילו ברשימה הלא ממצה שהוזכרה למעלה – חולקים מאפיינים זהים. בכמה מהמקרים מטרת הגורמים המבודדים הייתה לשכנע או לאלץ את היריבות "רק" לשנות מדיניות, בעניינים שונים החל בממשל פנימי (בלרוס) עבור לפיתוח נשק להשמדת המונים (איראן, עיראק, לוב, צפון קוראה) עד תמיכה בטרור או עיסוק בפועל בטרור (איראן, לוב, שחקנים שאינן מדינות). במקרים אחרים הייתה המטרה (או השאיפה לפחות) לגרום להתמוטטות הכוללת של המשטר או המערכת הפוליטית (כמו במקרים של דרום

אפריקה, סין העממית וקובה); ובמקרים הקיצוניים ביותר הייתה המטרה לשים קץ לקיומה של המטרה כישות פוליטית נפרדת (כמו מזרח גרמניה, טייוואן וישראל). ראוי לציין כי בשניים מתוך מקרים קיצוניים אלה – מזרח גרמניה וטייוואן – חזרו בהם, בסופו של דבר, המבודדים ממדיניותם, והגיעו למסקנה, כי מעורבות היא אכן מסלול מבטיח יותר להשגת המטרה האבסולוטית שלהם. רק בנוגע לישראל נמנעו יריבותיה באופן מוחלט והרמטי מיחסים עם ישראל, הן הרשמיים והן הלא רשמיים. נכונות כלשהי להתדיין בסוגיות שונות נעשתה מול צדדים שלישיים, בתקווה להפעיל לחץ על ישראל, ולא עם ישראל עצמה.

סוד הקסם של המעורבות

תהא מטרת אסטרטגיית הבידוד אשר תהא, היא הושגה לעיתים רחוקות מאד. יתר על כן, ישנן דוגמאות לממשלות (אלבניה, מיאנמר) שאף בודדו את עצמן במכוון כאסטרטגיה להישרדות משטריהן. בהתחשב בדוגמאות היסטוריות אלה, לא ברור מדוע בחרו גורמים רבים כל כך לאמץ גישה זו ולהתמיד בה תקופה ממושכת כל כך. רוב ההסברים נוגעים ליוקרה או לפוליטיקה פנימית, דהיינו אי-הנכונות להודות בכישלון המדיניות שנגקטה או להודות בהשפעתן של קבוצות לחץ פנימיות. הגורם האחרון היה בולט במיוחד בארצות הברית ("הלובי הסיני" כביכול בשנות החמישים וקובנים-אמריקאים למן 1959), אף על פי שהוא אינו מוגבל לאותה מדינה או אפילו למדינות דמוקרטיות באופן כללי; ייתכן שהעמדה הנוקשה נגד "נורמליזציה" מכל סוג שהוא עם ישראל, אפילו במדינות שיש להן הסכמי שלום עם ישראל, ועל אחת כמה וכמה באלה שאין להן, היא גם ביטוי של רגישות לדעת הקהל הערבית, ללא קשר למידת הרודנות של משטרי מדינות אלה ברוב המובנים האחרים. גורמים אלה, אף על פי שאינם בלתי משמעותיים לחלוטין, לא הצליחו לגבור עם הזמן על מבחן התוצאות.

עם זאת, על פי אותו מבחן, ההיסטוריה של גישת המעורבות אינה

מרשימה הרבה יותר. הצלחתה המוזכרת ביותר היא הטרנספורמציה של מזרח אירופה בשלהי שנות השמונים, המיוחסת לרוב למדיניות ה־ostpolitik של מערב גרמניה וצורות אחרות של מעורבות עם המערב במשך השנים (כינוסי פגווש, קשרים כלכליים, חילופי תרבות, הארגון לביטחון ולשיתוף פעולה באירופה/ בהלסינקי ועוד). אפילו מסקנה זו איננה ברורה לחלוטין. באותה מידה של

תהא מטרת אסטרטגיית הבידוד אשר תהא, היא הושגה לעיתים רחוקות מאד.

סבירות אפשר להניח כי הקומוניזם בברית המועצות ובמדינות הלוויין שלה במזרח אירופה היה לא פונקציונאלי וכי לחצים פנימיים התעצמו מאוד בשנות השמונים, כתוצאה של שילוב של שינויים טכנולוגיים (המזרח-גרמנים לפחות צפו זמן רב

בטלוויזיה של מערב גרמניה) ולחץ כלכלי שנגרם בעקבות מלחמה חסרת הכרעה ברורה באפגניסטן ומאמץ נואש להתחרות עם ארצות הברית במרוץ חימוש מואץ. מכל מקום, תוצאה אחת, בעלת משמעות היסטורית רבה ככל שתהיה, אין בה כדי לספק הוכחה ניצחת ליעילות היחסית הרבה יותר של גישת המעורבנות.

אם כן, מדוע מגמת ההתכתשות בין אסטרטגיית הבידוד לאסטרטגיית המעורבנות נוטה לטובת אסטרטגיית המעורבנות, לפחות במערב? מלבד מבחן התוצאות, ההסבר הסביר ביותר נובע מהאמונה הגוברת שאין אינטרסים, אידיאולוגיות או זהויות סותרים אלא ש:

1. קונפליקטים אלה לרוב מוחרפים בשל אי-הבנות וחשדות מוגזמים, ושהדרך הטובה ביותר להתגבר על המכשולים ביישוב סכסוכים היא מעורבנות. אמונה זו מבוססת על מחקר היסטורי אמפירי באשר לגורמים לפרוץ מלחמת העולם הראשונה ומלחמת קוראה – אף על פי שאינו מתייחס למלחמת העולם השנייה – וכן על ההתפתחות, במחצית השנייה של המאה העשרים, של האיחוד האירופי, שעבורו מעורבנות הפכה לעיקרון קרדינאלי בתחום מדיניות החוץ.

2. גם אם המעורבנות אינה מביאה בסופו של דבר לתוצאות הרצויות, הרי אין "טיעוני נגד" או סיכונים גדולים בניסיון עצמו, דהיינו שום נזק גדול לא ייגרם, אפילו במקרה של כישלון.

חשוב להדגיש כי ההיגיון בבסיס גישת המעורבנות מתוחכם יותר מן האמירות הנדושות המושמעות לעתים קרובות להצדקתה. המצדדים בגישת המעורבנות מזכירים לרוב את אמרתו של וינסטון צ'רצ'יל "לסת-בלסת תמיד טוב יותר מאשר מלחמה-מלחמה". מעורבנות היא יותר מתקשורת גרידא, העשויה להיות מקודמת באינטראקציה ישירה, אך אינה מותנית בכך לחלוטין. שיחות יכולות

להתבצע בעזרה או אפילו באמצעות התיווך של צדדים שלישיים. תחת זאת, מעורבנות משמעה גם מחוות ומעשים המכוונים כלפי הדרגים השונים, הנמוכים יותר, של המערכת הפוליטית, אמצעי התקשורת ודעת הקהל של הצד האחר. יתרה מכך, "מלחמה-מלחמה" איננה החלופה היחידה ל"לסת-בלסת". במקום מגעים כלשהם, אפשר גם לנקוט בסנקציות לא-אלימות או לשמר את

גם אם המעורבנות אינה מביאה בסופו של דבר לתוצאות הרצויות, שום נזק גדול לא ייגרם, אפילו במקרה של כישלון.

הסטטוס קוו. גם הקלישאה ש"שלוש עושים עם אויבים" אינה מאלפת במיוחד; הרלוונטיות שלה מותנית בטיב האויב ובסוגי ההתנהגות והמדיניות שהוא נוקט ושעליהם נועדה המעורבנות להשפיע.

אך בעוד שיש אויבים שאינם בני פיוס – העולם כולו לא מתחלק רק לשותפים נוכחיים ושותפים עתידיים – והתנהגויות או סוגי מדיניות מסוימים לא ניתנים לשינוי ללא אמצעים כופים, אפשר לטעון כי דברים אלה יכולים להיקבע רק במאמץ כן ואמתי באמצעות מעורבות. עם זאת, הדבר לא יכול להיעשות ללא סיכון או מחיר כלשהו. מחיר מידי כזה הוא הלגיטימציה דה־פקטו שמוענקת למושא המטרה של המעורבות, שעד כה הורחק ובודד. עצם קיום המעורבות עם אויבים מאשרת את חשיבותם או את ממשותם, והדבר מסביר מדוע גורמים כאלה צמאים כל כך לחשיפה תקשורתית של פגישות ומשאים ומתנים עם שחקנים בינלאומיים אחרים, אפילו (כמו במקרה של חמאס) כשהשחקנים הבינלאומיים שוליים בחשיבותם או נמנים עם "הברווזים הצולעים" של הפרלמנט הבריטי או עם נשיאים אמריקאיים לשעבר, שנפרדו מכהונתם לפני שלושה עשורים. זה איננו עניין של יוקרה בלבד. למעורבות של שחקנים בינלאומיים נודעות השלכות חשובות על מאזן הכוח המקומי והאזורי: הם מעצימים את השחקן המקומי או האזורי המשתתף בהם – פרשנים איראניים אחדים כבר הכתירו את קו הפעולה החדש של אובמה כהודאה בחולשה אמריקאית – תוך כדי ערעור הביטחון העצמי של יריביו או אויביו. במקרים רבים, יריבים מקומיים או אזוריים מתחרים על אהדתם של קהלים, שעמדותיהם מושפעות מתחושה של דינמיקה עתידית של כוח, כלומר, תחושה כי ההיסטוריה תתייצב לצידם. זו הסיבה שבשלה מתייחסות כמה מדינות ערביות, קואליציית 14 במאס בלבנון והרשות הפלסטינית בהיסוס, לרעיונות מערביים לקיום מעורבות עם איראן, חזבאללה וחמאס, בהתאמה.

שנית, גישת המעורבות טומנת בחובה את הסיכון שיוצרה יקריבו את הערכתם העצמית למען הצלחתה ויימנעו בשל כך מלהעריך נכונה את יעילותה. במקום להסיק כי היא אינה עובדת, הם ישכנעו את עצמם שהיא לפי שעה, אינה עובדת, ומה שנדרש אינו תיקון והתאמת מדיניות אלא השקעת מאמצים נוספים. נכון, דחף דומה עשוי לפעול כאשר מבקשים להפעיל מדיניות של כפייה או אפילו כוח צבאי; גם במקרה הזה קובעי מדיניות נוטים לזרוק "כסף טוב" (וכן משאבים אחרים וחיי אדם) אחרי "כסף רע", במקום להודות, ולו בשתיקה, בטעותם. ההבדל בין שני המקרים טמון בכך שמדיניות של מעורבות צפויה לעורר פחות לחץ בינלאומי ואפילו פנימי – בשלבים הראשונים לפחות. להבדיל מכך, קובעי מדיניות המתפתים לשקול מחדש את גישת המעורבות ייווכחו, כמעט בוודאות, כי בבואם לעשות זאת תייעץ להם הקהילה הבינלאומית כי מוקדם מדי להרים ידיים.

למרות שיקולים אלה, בשנים האחרונות נעשתה גישת המעורבות בולטת יותר ויותר באסטרטגיות המדיניות של המעצמות הגדולות, לא רק מפני שהחלופה שלה נתפסת כחסרת תוחלת (אם לא כחרב פיפיות), אלא גם משום שהמאמצים לממשה נתפסים כחשובים להפגת מתחים עם בעלות ברית ומדינות ידידותיות שפועלות

בהתאם לגישה זו, וכן הן חשובות לצבירת ההון הפוליטי – הפנימי והבינלאומי – הנחוץ, כדי לארגן סנקציות אפקטיביות יותר (לא-אלימות ואפילו צבאיות) אם לא תישא גישת המעורבות פרי. במילים אחרות, גישת המעורבות מתבקשת, או בשל הסיכוי שהיא תעבוד או משום שעצם המאמץ יאפשר למבצעי מדיניות זו להתגבר על מכשולים, בפרט של היעדר קואליציה בינלאומית רחבה דיה, שמנעו הצלחה בניסיונות קודמים לבודד, להטיל חרם או להתעמת עם נשוא המטרה.

ארצות הברית ואיראן

זה עידן ועידנים גישת המעורבות היא אבן יסוד במדיניות האירופית. יתר על כן, ולהבדיל מן הדעות הרווחות, רק לעתים נדירות נעדרה לחלוטין גישה זו מהמדיניות של ארצות הברית. אך ממשל אובמה מאמץ גישה זו בצורה המוצגת (ומתפרשת) כשינוי מרכזי בהשקפת עולמה של ארצות הברית. בנאום ההכתרה של אובמה ובנאומים חשובים נוספים הוא הבהיר שוב ושוב את כוונתו להושיט יד פתוחה לאחרים ולהשאיר אותה פתוחה לכל מי שלא יגיב באגרוף קפוף. מזכירת המדינה קלינטון הצהירה על רצונה ב"איפוס מחדש" של היחסים עם רוסיה. איתותים רטוריים אלה לוו במחוות קונקרטיות. לקובה הציע אובמה הקלה במגבלות על העברות כספים והסדרי נסיעה של קובנים-אמריקאים לקובה, וקבלה מחדשת של קובה לארגון המדינות האמריקאיות (ה-OAS). לסוריה שלח אובמה שליח מיוחד ורמז על כוונתו לשלוח שגריר אמריקאי תושב לאחר כמה שנים שבהן המשרה לא הייתה מאוישת (שגריר יוחזר גם לוונצואלה). בפני העולם המוסלמי דיבר אובמה על רצונו ביחסי כבוד הדדי, אימץ עמדה אסרטיבית הרבה יותר בנוגע להתנחלויות ישראליות, מחק את הביטוי "מלחמה בטרור" מהלקסיקון הדיפלומטי האמריקאי, והוציא הנחיה לסגור את מתקן המעצר ל"לוחמים בלתי חוקיים" במפרץ גוואנטאנמו. עם זאת, השינוי הדרמטי ביותר – המגיע עד כדי התנערות מוחלטת ממדיניות קודמו – הינו יזמת אובמה לנהל מעורבות עם איראן.

ב-20 במרס 2009 פנה הנשיא אובמה ישירות לעם האיראני לרגל חג ה"נורוז" (ראש השנה האיראני) וציין כי יחתור להשגת נורמליזציה מלאה ביחסים עם איראן וכי הוא מכיר באיראן כרפובליקה אסלאמית. כמו כן הוא הכחיש כל כוונה לעודד החלפת המשטר, והתחייב למשא ומתן כולל ללא תנאים מוקדמים (כלומר לא עוד התעקשות על השעיית תכנית העשרת האורניום כתנאי מוקדם לשיחות). התבטאויות ומעשים אלה של אובמה הביאו כמה ממבקריו להכתיר את מדיניותו כרכה, אם לא נאיבית לחלוטין. אמת, לאובמה לא היה ניסיון רב בתחום מדיניות החוץ לפני שנכנס לתפקידו, והרקורד שלו מבית מעיד על השקפת עולם המחויבת לפשרה ולהימנעות מעימות, אך בממשלו מכהנים בכירים ויועצים שאי-אפשר להגדיר אותם כתמימים בכל הקשור להיכרות עם נפתוליה של המערכת

הבינלאומית, והסברה כאילו נוטה הנשיא למסלול של פייסנות הוא לכל הפחות מוקדם, אם לא דחוק לחלוטין. עם זאת, ניסיונות של מעורבות הן עם ידידים והן עם אויבים כבר נתקלו בהתנגדות. ידידים באירופה לא גילו נכונות לקבל לשטחם עצורים האמורים להשתחרר מגוואנטאנמו או להרחיב את תמיכתם במאמץ הצבאי באפגניסטן; אויבים, בפרט אלה שבצפון קוראה, ביצעו ניסויים בטילים ובפצצות גרעיניות, שהיה בהם משום קריאת תיגר גלויה. נראה כי האתגר החשוב מכולם יהיה באיראן.

האיראנים כבר הפגינו גרסאות מתוחכמות יותר מקריאת התגר הצפון קוראנית. הם דחו בקשות להתחיל לאלתר במעורבות ועמדו על כך ששום דבר פרודוקטיבי לא יחל עד לאחר הבחירות לנשיאות באיראן ב־12 ביוני 2009. אין זה עניין של מה בכך, שכן צעד זה זיכה את איראן בכמה חודשים נוספים של עבודה ללא הפרעה על תכנית הגרעין שלה (ופסק זמן זה יתארך, קרוב לוודאי, בשל חוסר הוודאות ששוררת באיראן לאחר הבחירות). אמנם כן, יכולתה של איראן להמשיך ולנצל את נכונותה של ארצות הברית למעורבות כדי להוביל את תכנית הגרעין שלה לפריצת דרך כלשהי תהיה הקריטריון הקובע להכרעה אם גישת המעורבות, היא אסטרטגיה יעילה יותר מבידוד או אם תהיה נתונה בסופו של דבר לאותה הערכה כמו זו שגרסה מדיניות בוש, קרי, מדיניות המעורבות לא עבדה.

כדי להימנע מהתוצאה השנייה יידרשו אדריכלי המדיניות האמריקאית לצקת תוכן בתקוות הרבות כל כך שהושקעו בגישת המעורבות. בפרט, יהיה עליהם:

1. להגדיר ולקבוע סדר עדיפויות ליעדי מדיניות ברורים, בפרט בנוגע ליכולות הגרעין של איראן.
2. להגדיר חבילת תמריצים שיהיו מוכנים להעניק במקרה שלא יהיה די בהבהרות – בנוגע לאי־הבנות והבטחות של רצון טוב – כדי להשיג תוצאה מוסכמת.
3. לקבוע קריטריונים שיהיה אפשר לשפוט לפיהם אם התהליך מתקדם לקראת תוצאות רצויות או לפחות להבטיח שהוא יתקדם בכיוון הנכון, כלומר לקבוע מערכת של מדדי ביצוע.
4. לקבוע לוח זמנים או לפחות מסגרת כללית להשגת המטרות (משום שהזמן החולף הוא מרכיב בתכנית של איראן ומשום שחזרה לסטאטוס קוו של לפני המעורבות אינה חלופה מתקבלת על הדעת שניתן יהיה להגדירה כמוצלחת).
5. להגיע להבנה מוקדמת עם השותפים החשובים ביותר של ארצות הברית, בפרט באירופה, בנוגע למה שאפשר להגדיר "מאמץ בתום לב" להגיע ליישוב הסוגיה ללא צעדי אכיפה.
6. להכין תכנית חלופית למקרה שהמעורבות תתברר ככישלון.

כבר יש אינדיקציות לכך שכמה ממרכיבים אלה של אסטרטגיה עקבית מתגבשים; מזכירת המדינה קלינטון הצהירה, כי אם תיכשל המעורבות, תהיה התוצאה לחץ ברוטאלי מהסוג שאמריקה בימי בוש לא הייתה מסוגלת לנהל, אך אובמה, לאחר שנתפס כמי שעשה את המאמץ למעורבות, יוכל גם יוכל לו. הנשיא אובמה ציין, כי הוא מצפה שיוכל לעשות הערכה בנוגע לממשות התהליך עד סוף 2009 (כמה מיועציו אף ציינו את העצרת הכללית של האומות המאוחדות בסוף ספטמבר של שנה זו כמועד הקובע). אך עדיין אין סימן המצביע על גיבושה של גישה מקיפה ונמשך חוסר הוודאות בנוגע לאופן שבו מתכוון הממשל להפעיל את גישת המעורבות כמכשיר מדיניות מעשי. יתרה מכך, כמה מהמרכיבים של מדיניות יעילה, בפרט תיאום עם בעלות ברית אירופיות, שהן גם שותפות סחר מרכזיות של איראן, ושיתוף פעולה עמו, עלולים להתברר כבלתי ניתנים להשגה וככאלה שהם אפילו מעבר ליכולתו של אובמה להבטיח, ללא קשר לדימויו הציבורי כבעל ראש פתוח ולב פתוח.

הכוונה של הממשל האמריקאי לפתוח במעורבות עם איראן מובנת על רקע הכישלון של הגישות השונות שננקטו עד כה. לניסיון זה סיכויים קטנים להצלחה, אלא אם כן יגובשו כלל המרכיבים לאסטרטגיית מעורבות עקבית, ואפילו אז אובמה עלול לעמוד מול הדילמה שתיווצר כפועל יוצא מהמסקנה שלא מדיניות המעורבות ולא כפייה לא־אלימה יצליחו לפתור את הבעיה.

הערה

1 המונח "מעורבות" מוצע כאן לראשונה כתרגום למילה ENGAGEMENT. למילה מעורבות אין אזכור במילון רשמי כלשהו.

סוגיית הגרעין האיראני: מחכים לאובמה

אפרים קם

מאז אמצע 2008 נעשה מעט מאוד כדי לעצור את חתירתה של איראן לנשק גרעיני. במרס 2008 הטילה מועצת הביטחון סבב שלישי של סנקציות כלכליות על איראן, אך כקודמותיהן, גם אלה היו קלות ולא הגיעו את איראן להשעות את תכנית הגרעין שלה. מלבד זאת לא נעשה הרבה. ממשל בוש התקרב לסיום כהונתו, וכבר לא נותרה לו אנרגיה להניע את המאמץ לעצור את איראן. ממשל אובמה שהחליף אותו עדיין חדש בתפקידו, בוחן את דרכו בסוגיה האיראנית, ומבקש לנסות דרך חדשה – ההידברות הישירה – בתקווה שזו תניב תוצאות טובות יותר. הממשלות האירופיות ממתונות לצעדיו של הממשל האמריקאי, וקשה לצפות שייזמו מהלכי בלימה מול איראן, ובינתיים תכנית הגרעין האיראנית שועטת קדימה, ללא הפרעה.

התרחיש של אובמה: ההידברות הישירה

יוזמתו של הנשיא אובמה לנסות לשכנע את איראן לעצור את חתירתה לנשק גרעיני באמצעות הידברות ישירה בין ממשלות ארצות הברית ואיראן טרם התבהרה כל צורכה. לא ברור אם הממשל האמריקאי מתכוון לנהל שיחות דו־צדדיות עם איראן או שישתתף עם ממשלות נוספות בשיחות עמה. לא ברור אם הממשל מבקש להתמקד בעיקר בסוגיית הגרעין או שמלכתחילה הוא יבקש להרחיב את מסגרת השיחות ולדון בכלל הנושאים העומדים על הפרק ביחסי ארצות הברית ואיראן. גם לא ברור מה ההצעות שהוא מתכוון להגיש לאיראן כדי לשכנעה להשעות את תכנית הגרעין שלה, מה תיחשב בעיניו הצלחה, ומה יהיה גבול ויתוריו בעניין זה.

מתוך דבריהם של הנשיא ועוזריו עולה כי הם אינם אופטימיים יתר על המידה בנוגע לסיכויי ההצלחה של ההידברות עם איראן בסוגיית הגרעין. נראה שהממשל מבקש לקיים את ההידברות, שיש לה תמיכה ניכרת בארצות הברית ובאירופה, כדי

אפרים קם הוא סגן ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי

למצות את הסיכוי שבה, גם אם הוא קטן, וכדי שזו תעניק לו בסיס משופר להטיל סנקציות כבדות על איראן, לאחר שימצה את כל האמצעים הדיפלומטיים ויוכל לומר כי ניסה הכול. מכאן עולה שהממשל רואה לפניו שני שלבים לפחות בטיפול בסוגיה האיראנית: בשלב הראשון, הידברות ישירה במסגרת שיחות, שטרם גובשה. בשלב השני, אם ייכשלו השיחות, יבקש הממשל לגייס את הממשלות האירופיות ואת ממשלות רוסיה וסין, וידרוש מהן לשתף עמו פעולה בהטלת סנקציות קשות על איראן כדי לאלצה לוותר על תכנית הגרעין שלה.

אובמה הבטיח מתחילה כי ינקוט גישה קשוחה בשיחות עם איראן וכי ינהל אותן מתוך עמדה של כוח, אלא שבינתיים הגישה הקשוחה אינה ניכרת דייה, והממשל הציג שורה של ויתורים המחלישים את עמדתו מול איראן. הוא ויתר על הדרישה – שהוצגה על ידי ממשל בוש והממשלות האירופיות, בגיבוי החלטת מועצת הביטחון – שאיראן תשעה את העשרת האורניום כתנאי מוקדם לשיחות עמה. הממשל נמנע מלכתחילה מלקבוע לוח זמנים מוגדר מראש לשיחות, אף שהימנעותו משחקת לידי האיראנים, המבקשים להרוויח זמן לשם קידום תכנית הגרעין. הממשל קיבל את עמדת איראן שיש לפתוח בהידברות לאחר הבחירות לנשיאות באיראן, ובכך העניק לאיראן חצי שנה לפחות שלא התנהל בה שום משא ומתן עמה ולא הופעלו עליה לחצים כלשהם; והממשל לא השיג מראש, ואולי לא ניסה להשיג, הסכמה עם הממשלות האחרות להכביד את הסנקציות על איראן אם ההידברות תיכשל.

ואולם הוויתור החשוב ביותר נוגע לאופציה הצבאית. בשנה האחרונה, עוד משלהי ממשל בוש, הבהירו בכירי מערכת הביטחון האמריקאית, בפומבי ושלא בפומבי, כי הם מסתייגים מפעולה צבאית בשלב זה נגד מתקני הגרעין באיראן. הנימוק העיקרי שהם מעלים נגד הפעולה הוא שהתקפה על המתקנים לא תחסל את תכנית הגרעין של איראן, אלא לכל היותר תעכב אותה לפרק זמן כלשהו, שבמהלכו תשפר איראן את מיגונה. ייתכן שהם גם אינם בטוחים ביכולת המבצעית להשיג את התוצאות הרצויות, והם חוששים מפני תגובתה של איראן לתקיפה ומפני האפשרות שהתקיפה תיצור גל של אייציבות באזור. חשוב לא פחות, בכירי הממסד הביטחוני האמריקאי שוללים בתקופה הנוכחית את האפשרות לא רק של התקפה מצד ארצות הברית, אלא גם של התקפה מצד ישראל על מתקני הגרעין באיראן, ומביעים ציפייה שישראל לא תפתיע את הממשל האמריקאי בהתקפה באיראן.

לכך הצטרפו דבריו החריגים של סגן נשיא ארצות הברית ג'ו ביידן בתחילת יולי 2009 כי ישראל זכאית להחליט בעצמה, כמדינה ריבונית, מהם האינטרסים שלה ומה עליה לעשות כלפי איראן, אם ארצות הברית מסכימה לכך ואם לאו; אם תחליט ממשלת נתניהו לנקוט כלפי איראן דרך פעולה שונה מזו הנקטת

עתה, זכותה הריבונית לעשות זאת. לכאורה היה בדבריו של ביידן כדי להעלות מחדש את האופציה הצבאית על סדר היום ולאותת כי הממשל אינו פוסל פעולה צבאית מצד ישראל. אלא שאפקט זה התקזז לחלוטין כשהנשיא אובמה הבהיר בקולו ובאורח שאינו משתמע לשתי פנים, כי ממשלו אינו מעניק לישראל אור ירוק למהלך צבאי באיראן, גם אם אינו יכול להכתיב למדינות אחרות מהם האינטרסים הביטחוניים שלהן.

צריך להדגיש כי יצירת חשש באיראן מפני מהלך צבאי היא מרכיב מרכזי בהכבדת הלחץ עליה. קהילת המודיעין האמריקאית עצמה ציינה, בהערכה הידועה שלה מדצמבר 2007, כי איראן הקפאה ב-2003 את המרכיב הצבאי בתכנית הגרעין שלה. ההקפאה נבעה כנראה מחששה של איראן מפני התקפה עליה, בעקבות המהלך הצבאי של ארצות הברית בעיראק. אמנם עדיין הנשיא אובמה מזכיר – לעתים רחוקות יותר מאשר לפני כניסתו לבית הלבן – כי "כל האופציות מונחות על השולחן", ואולם אמירה כזו לבדה, על רקע הסתייגויותיהם של בכירי מערכת הביטחון מפעולה צבאית, אינה יכולה עוד ליצור את האפקט הנדרש אצל האיראנים. כאשר האיום בפעולה צבאית כה הצטמצם וכאשר האיום בסנקציות אף הוא אינו מרשים, הסיכוי להניע את איראן להשעות את תכנית הגרעין שלה אינו יכול להיות גבוה.

נראה כי ממשל אובמה נקט גישה רכה זו כלפי איראן כדי ליצור תנאים נוחים ככל האפשר לקיום ההידברות, וסביר להניח כי מאוחר יותר, אם לא יתקדמו השיחות עם איראן, הוא יקשיח את גישתו. ואכן מתחילת יולי 2009 ניכרת מגמה של הקשחה בגישה האמריקאית כלפי איראן, כנראה מתוך הבנה בממשל שאיראן מנצלת את נכונותו להידבר עמה כדי לגרור רגליים ולהרוויח זמן. ברוח זו צריך לראות את הודעת שמונה המדינות המתועשות, בתחילת יולי 2009, כי אם לא תושג התקדמות במשא המתן עם איראן, הן יצטרכו לקבל החלטות בעניין בפגישתן הבאה בסוף ספטמבר 2009. גם שר ההגנה האמריקאי גייטס הבהיר שהזמן העומד לרשותה של איראן להיענות ליוזמת ההידברות האמריקאית

מוגבל עד סוף ספטמבר. על כך נוספה פנייה של משרד החוץ האמריקאי לעשר מדינות להגביל את הפיקוח על מכירת אורניום מעובד בצורת "עוגה צהובה" לאיראן, מתוך הערכה שמלאי "העוגה הצהובה" שבידי איראן יאזל עד סוף 2010.

מכל מקום, נראה שסיכויי ההידברות הישירה בין

הממשל האמריקאי לאיראן לעצור את תכנית הגרעין שלה אינם גבוהים, אם בכלל זו תיפתח. הסיבה לכך פשוטה: איראן לא תוותר כנראה על חתירתה לנשק גרעיני, שהשגתו היא יעד אסטרטגי ראשון במעלה בעיניה, והיא תנצל כל הסדר

יצירת חשש באיראן מפני מהלך צבאי היא מרכיב מרכזי בהכבדת הלחץ עליה.

שיושג, אם יושג, כדי לתמרן ולהגיע ליעדה. על כך יתווספו הקשיים, אי-ההבנות, החשדנות ומשקעי העבר ביחסי איראן וארצות הברית, שהכשילו ניסיונות רבים בשלושים השנים האחרונות לקדם הידברות בין שתי המדינות, והצפויים להקשות עליה גם עתה.

גם התסיסה באיראן, בעקבות הבחירות לנשיאות, לא תסייע לקידום ההידברות. לממשל אובמה קשה יותר להידבר עם משטר שהפגין מול מצלמות את קשיחותו בדיכוי תנועה עממית נרחבת הדורשת חופש מעריצות. אמנם הממשל האמריקאי החליט שלמרות האירועים באיראן, הוא מוכן להמשיך ביוזמתו לפתח הידברות עמה, ואולם הדו־שיח יהיה קשה יותר כאשר הלגיטימיות של משטר חאמנהאי – אחמדינ'ג'אד מעורערת יותר באיראן ובזירה הבינלאומית. גם לא ברור עד כמה ההנהגה האיראנית תתפנה להידברות משמעותית עם הממשל האמריקאי, כשברור כי עיקר מעייניה יהיה נתון לענייני הפנים למשך זמן ניכר, וייתכן שתנסה לנצל את המצב הפנימי כתואנה לגרור את השיחות ולהרוויח זמן נוסף. מנגד, הביקורת הקשה הנמתחת במדינות המערב על המשטר האיראני עקב התנהלותו הפנימית עשויה לתרום לנכונותן להכביד את הלחצים על איראן. גם אם כן, ספק אם תסייע ביקורת זו להשגת תמיכה ממשית במדינות אלה במהלך צבאי נגד איראן, גם משום שההסתייגות ממנו מהותית וגם משום החשש הצפוי שדווקא פעולה צבאית תתרום להתלכדות העם האיראני סביב המשטר.

אם אכן לא תתקדם ההידברות, יפנה הממשל לשלב של מאמץ להחמיר את הסנקציות על איראן, במסגרת זו הוא בוחן הטלת סנקציות כבדות על איראן בתחומי הנפט, הסחר והכספים. אלא שספק אם הסיכוי לגייס את הממשלות האירופיות, ובעיקר את ממשלות רוסיה וסין, להשתתף בהכבדה ממשית של הסנקציות יהיה טוב מבעבר, גם לאחר מיצוי ההידברות הישירה. שיקוליהן של ממשלות אלה נותרו כשהיו, וכבר אמר שר החוץ של

רוסיה במאי 2009 כי אין לצפות מרוסיה שתצטרף להכבדת הלחצים על איראן. לפיכך סביר להניח שממשלות אלה יסכימו לעשות יותר מבעבר, אך ספק אם ישתתפו בהחמרה משמעותית של הסנקציות.

לפיכך הממשל האמריקאי נדרש לתת את דעתו, כבר עתה, על התרחיש שההידברות לא תביא לעצירת חתירתה של איראן לנשק גרעיני, והממשל לא יצליח

לגייס תמיכה בינלאומית מספקת בהחמרה ניכרת של הסנקציות עליה. במצב זה יעמדו בפניו שלוש דרכי פעולה:

- ללכת לעסקת חבילה עם איראן, שבמסגרתה היא תורשה להמשיך בתכנית הגרעין שלה, ובכלל זה בהעשרת האורניום – ובלשונה של איראן: "להשלים

אם אכן לא תתקדם ההידברות, יפנה הממשל לשלב של מאמץ להחמיר את הסנקציות על איראן, בתחומי הנפט, הסחר והכספים.

את מעגל הדלק הגרעיני" – בפיקוח הדוק יותר ובהגבלות מוסכמות. אובמה רמז לאפשרות זו בנאומו בקהיר, כשהכיר בזכותה של איראן לקיים תכנית גרעין לצורכי שלום, אם תקפיד לשמור על תנאי האמנה למניעת תפוצת נשק גרעיני. צריך להדגיש שיש כיום נכונות גוברת בקהילה הפוליטית והמקצועית באירופה ובארצות הברית להשלים עם אופציה זו, כרע במיעוטו, בתקווה שזו תעצור את איראן בדרך לנשק גרעיני.

- לחזור לאופציה הצבאית. עקרונית, הדבר אפשרי, מה גם שאובמה עצמו הדגיש, בעבר לפחות, שזו אופציה לגיטימית בעיניו, ואולם אם ישקול אותה הממשל כאופציה נְיֵאלית, הוא יצטרך להתמודד עם הסתייגותו של הממסד הביטחוני האמריקאי ממנה ולהכין את דעת הקהל בארצות הברית ובעולם, ובעיקר בעולם המערבי ובעולם המוסלמי-ערבי, לקראת ביצועה.
- להשלים עם האפשרות שאיראן תגיע לנשק גרעיני, למרות מאמצי הבלימה. ודאי שזו האופציה הגרועה ביותר בעיני הממשל, והוא מחויב למנוע את מימושה, ואולם בדיעבד אפשרי שיגיע מאוחר יותר למסקנה כי אין ביכולתו למנוע את התגרענותה של איראן במחיר סביר – כמו שאירע במקרה של צפון קוריאה. במצב זה הוא יידרש להתארגן, עוד לפני שיהיה נשק גרעיני בידי איראן, בכמה כיוונים: להרתיע את איראן מלשקול שימוש בנשק גרעיני, בעיקר נגד ישראל; לחזק את כושר ההרתעה של ישראל כלפי איראן גרעינית, במעשים ובהצהרות; לבלום מגמות אפשריות במדינות אחרות במזרח התיכון להצטרף למרוץ החימוש הגרעיני; ולמנוע את איראן מלנצל את הגיבוי הגרעיני כדי לחזק את מעמדה ואת השפעתה במרחב המפרץ, בעיקר מול סעודיה ומדינות המפרץ ובעיראק. ברוח זו יש לראות את הצהרותיה של מזכירת המדינה קלינטון, ביוני-יולי 2009, כי ארצות הברית תעניק מטריה גרעינית לישראל מול התקפה גרעינית איראנית, וכי תשקול לפרוס מטריית הגנה במזרח התיכון לאור חתירתה של איראן לנשק גרעיני. הדברים נועדו לחזק את ההרתעה הגרעינית הישראלית מול איראן, ואולי גם לשכנע את ישראל שלא לבצע מהלך צבאי באיראן, לחזק את ביטחונן העצמי של מדינות המפרץ ולבלום מגמה אפשרית מצד מדינות ערביות להצטרף למרוץ הגרעיני בעקבות איראן. ואולם מתוך דברים אלה צצה גם האפשרות – למרות שהוכחשה על ידי קלינטון – של השלמה אמריקאית עם השגת נשק גרעיני על ידי איראן ונקיטת צעדים לקראתה.

אף שהתרחיש הגרוע ביותר הוא השלמה עם איראן גרעינית, הרי גם האפשרות של עסקת חבילה עם איראן בעייתית. הרעיון הוא לאפשר לאיראן להעשיר אורניום על אדמתה, בפיקוח הדוק מזה של היום, ובתנאי שזו תהיה העשרה ברמה נמוכה, לא

צבאית. בגרסה חמורה יותר, וסבירה הרבה פחות, יינתן לאיראן להגיע לסף נשק גרעיני ולעצור שם, בלי לייצר את הנשק עצמו. מאחר שצריך להניח כי איראן לא תוותר על השגת נשק גרעיני, ולאור התמחותה רבת-השנים בהסתרה ובהונאה של פעילותה הגרעינית, צריך להביא בחשבון שההסדר לא יעצור את איראן בדרכה לנשק גרעיני. המשמעות היא שאיראן עלולה לנצל כל סדק בהסדר כדי להתקדם לנשק גרעיני, ייתכן בתהליך ממושך יותר.

האם החליט ממשל אובמה כבר עתה להסכים עקרונית לעסקת חבילה מעין זו? סביר להניח שעדיין לא, מכמה סיבות: הממשל אינו אומר זאת בינתיים; הממשל אינו מקרין אופטימיות בנוגע לסיכוי להשיג הסדר; הממשל נתון לא רק ללחץ מצד ישראל שלא להגיע לעסקה כזו, אלא גם ללחץ מצד מדינות ערביות מתונות להימנע מכך; וצריך להניח שהממשל מבין כי עסקה כזו תהיה ניצחון גדול לאיראן, ולא תעצור אותה בדרך לגרעין. עם זאת, אם לא תתקדם ההידברות, ויתברר שאי-אפשר לגייס תמיכה בסנקציות חמורות, הממשל עלול להסכים לעסקה כזו, אם יעריך שזו החלופה הגרועה פחות.

ההיבט האיראני

מצבה של איראן בסוגיית הגרעין נוח בנתונים הנוכחיים. הלחצים עליה עדיין מעטים. הציפייה להידברות עם ארצות הברית מעניקה לה מרחב זמן להתקדם בתכנית הגרעין, ללא תמורה מצדה. מסתמנת שחיקה בעמדת מדינות מערביות בסוגיית הגרעין, העשויה להוביל בסופו של דבר לעסקת חבילה נוחה לה; ויותר מכול, האיום במהלך צבאי כמעט הוקפא. קיימת סיבה נוספת: התגובה הבינלאומית להתנהלותה של צפון קוראה בסוגיית הגרעין הייתה קול ענות חלושה, ויש בה כדי לעודד את איראן בדרכה.

לאיראן יש עניין בהידברות ישירה עם הממשל

האמריקאי, בתנאים שלה, ולכן תמכו בה עקרונית כל ארבעת המועמדים בבחירות לנשיאות באיראן. ההידברות מסייעת לאיראן להרוויח זמן בקידום תכנית הגרעין. יש בה סיכוי להוריד את המתחים עם ארצות הברית, לצמצם את האיום מצד ארצות הברית כלפי איראן ולהוציא את איראן מבידודה המדיני החלקי. אם תתקדם ההידברות, היא עשויה להביא להסדר ולשיתוף פעולה עם ארצות הברית בבעיות בילטרליות ואזוריות

לאיראן יש עניין בהידברות ישירה עם הממשל האמריקאי, בתנאים שלה, ולכן תמכו בה עקרונית כל ארבעת המועמדים בבחירות לנשיאות באיראן.

חשובות לאיראן; ולאחר שממשל אובמה ויתר על התנאי המוקדם של השעיית העשרת האורניום באיראן והכיר בזכותה לנהל תכנית גרעין אזרחית, ההידברות עשויה להוביל להסדר שיענה על עמדותיה. בנסיבות אלה סביר להניח כי הקו

האדום מבחינת איראן יהיה הדרישה להעשרת אורניום על אדמתה, גם משום שהסדר כזה יותר בדיה את האפשרות להמשיך בחתירה לנשק גרעיני וגם משום שיש סיכוי שדרישתה זו תתקבל במהלך השיחות.

איראן יכולה להפיק רווחים רבים מההידברות הישירה עם ארצות הברית, אם זו תצא אל הפועל. תוצאה חיובית של השיחות תוכל לחזק את מעמדה האזורי, להבטיח ערבות מצד ארצות הברית שלא לנסות לערער את המשטר האסלאמי, להוביל לרווחים כלכליים וטכנולוגיים ניכרים, ובכלל זה בנוגע לתשתית תעשיית הנפט באיראן הזקוקה לשיפור ובנוגע לתכנית גרעין אזרחית, ולהביא לביטול הסנקציות האמריקאיות-מערביות המוטלות על איראן. אלא שאיראן מודעת לאפשרות להשיג רווחים אלה כבר כמה שנים, משום שעיקרם הוצע לה בעסקה הכוללת שהועלתה בפניה במשא והמתן שהתנהל בינה ובין הממשלות האירופיות, בתמיכת ארצות הברית, מאז 2002. אף על פי כן, לא הייתה איראן מוכנה עד כה לוותר על חתירתה לנשק גרעיני, גם תמורת ההטבות האלה. צריך להניח שגם עתה תמשיך איראן לדבוק במטרתה האסטרטגית ולחתור לנשק גרעיני.

ואכן, איראן מנצלת היטב את הזמן שניתן לה. לפי המידע הכלול בדוח האחרון של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית, מתחילת יוני 2009, צברה איראן כמות משמעותית מספקת של אורניום מועשר בדרגה נמוכה, שתאפשר לה להמשיך ולייצר 25 ק"ג של אורניום מועשר בדרגה גבוהה, הנחשבת מספקת לייצור פצצה גרעינית ראשונה. יתר על כן, לפי אותו מידע, תוכל איראן לייצר עד סוף 2010, או אפילו קודם לכן, ארבע כמויות משמעותיות כאלה. איראן הגיעה להישג זה כמה חודשים מוקדם מהמצופה, בעיקר בזכות התקנה והפעלה יעילה של מספר גדול של צנטריפוגות, המעשירות את האורניום.² הגיעו הדברים לידי כך שאפילו

מוחמד אל-בראדעי, ראש הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית לשעבר, הודה ביוני 2009, לראשונה ושלא כדרכו, כי איראן אכן חותרת להשיג טכנולוגיה שתאפשר לה לפתח נשק גרעיני.

בעייתה של איראן תהיה אם תיכשל ההידברות עם הממשל האמריקאי וזה יצליח בכל זאת לגייס תמיכה בינלאומית להטלת סנקציות משמעותיות עליה, וודאי אם יחזיר הממשל לסדר היום את האופציה הצבאית. אם יפגעו סנקציות אלה למשל במגזר הנפט באיראן, הן עלולות להיות מכאיבות, בייחוד על רקע כפול: המשבר הכלכלי העולמי, שגם איראן סובלת ממנו, והירידה

במחירי הנפט לעומת השנה שעברה. גם במקרה זה האפשרות הסבירה יותר היא שאיראן לא תוותר על כוונתה הבסיסית להשיג נשק גרעיני. המשטר האיראני

אפילו מוחמד אל-בראדעי, ראש הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית לשעבר, הודה ביוני 2009, לראשונה ושלא כדרכו, כי איראן אכן חותרת להשיג טכנולוגיה שתאפשר לה לפתח נשק גרעיני.

עלול להחליט לשלם מחיר כלכלי, אפילו כבד, לפרק זמן כלשהו, ובלבד שבסופו יהיה בידיו נשק גרעיני.

המשמעות לגבי ישראל

אף שישראל נמצאת בחזית המדינות המאוימות על ידי איראן, אין לה השפעה ישירה על המאמץ המדיני לעצור את איראן בדרך לגרעין. ישראל אינה מנהלת משא ומתן כלשהו עם איראן ואינה משתייכת לקבוצת המדינות העוסקות בכך. השפעתה על המאמצים הדיפלומטיים בעניין זה מוגבלת לשלושה אמצעים: הראשון, לישראל יש השפעה מסוימת על הממשל האמריקאי – ובמידה פחותה על הממשלות האירופיות – המודע לכך שאיראן גרעינית תאיים בראש וראשונה על ישראל; השני, ישראל יכולה להעביר מודיעין איכותי – אם זה מצוי בידיה – על תכנית הגרעין של איראן, שיוכל לסייע להגברת הלחץ על איראן; והשלישי, קיום האופציה הצבאית בידי ישראל נגד איראן יכול לגבות את הלחץ המדיני על איראן, גם משום שהיא מדאיגה את איראן וגם משום שהממשלות האירופיות – ובינתיים גם ארצות הברית – חוששות מהשלכותיה, ויתכן שיגבירו את הלחץ על איראן כדי למנוע אותה.

ישראל לא התנגדה עד כה לרעיון ההידברות הישירה בין ממשל אובמה לאיראן, גם כדי לאפשר לממשל למצות את הסיכוי שבהידברות ולהשתמש בה כדי להפעיל לחצים כבדים יותר על איראן, וגם כדי להימנע מעימות מיותר עם הממשל אם תתנגד לה, אלא שבהידברות זו, אם תתפתח, יש פוטנציאל של חיכוך עם הממשל משום שזה עלול לפעול בכיוונים המנוגדים לעניינה של ישראל. גישתו הרכה בינתיים של הממשל כלפי איראן אינה מסייעת להגברת הלחץ על איראן ומשחקת לידיה. חשוב מכך, בהמשך הדרך הממשל עלול להגיע לעסקה כוללת עם איראן, שתותיר בידיה את האפשרות להמשיך להתקדם לנשק גרעיני, ואולי אף ישלים עם התרחיש של איראן גרעינית. ישראל עשויה אפוא להידרש למאמץ מדיני והסברתי כדי למנוע סיכונים אלה.

גישתו של הממשל האמריקאי מטילה אילוצים משמעותיים על האופציה הצבאית שבידי ישראל. גם כך זו אופציה בעייתית ומורכבת. לפני שתוכל ישראל להחליט אם לנקוט מהלך צבאי, היא תידרש להשיב על שורה של שאלות קשות: האם המודיעין שבידיה מדויק מספיק כדי לאפשר פגיעה משמעותית במטרות? מה סיכויי ההצלחה של מבצע כה מורכב? מה משמעות כישלוננו? מה מידת הנזק שייגרם לתכנית הגרעין של איראן בעקבות התקיפה, ולאיזה פרק זמן זו תידחה? מה יכולת התגובה של איראן בעקבות התקיפה? מה תהיה תגובת מדינות אחרות? מה משמעות החלופה של השלמה עם איראן גרעינית?

לעמדת ארצות הברית יש משקל חשוב במיוחד במערכת השיקולים של ישראל. אם יחליט הממשל האמריקאי לנקוט בעצמו פעולה צבאית נגד איראן, הוא יפתור בכך את הדילמה שבפני ישראל. לחלופין, ישראל זקוקה לפחות להבנה מצד ארצות הברית, אם לא להסכמה, למהלך צבאי מצדה. כאשר הממשל האמריקאי מביע הסתייגות, ועוד בפומבי, מתקיפה מצד ישראל, לישראל יהיה קשה מאוד לפעול עצמאית, אם בכלל, מסיבה כפולה: אזור המפרץ הוא זירת מבצעים של כוחות אמריקאיים, ופעולה בו עשויה לחייב תיאום עםם; וחשוב לא פחות, כאשר אינטרסים כה חשובים של ארצות הברית מונחים על הכף בקשר לפעולה צבאית באיראן, ישראל לא תוכל להרשות לעצמה לתקוף שלא על דעתה של ארצות הברית.

לבסוף, לישראל יש אינטרסים משותפים עם מדינות ערביות מתונות, ובראשן מצרים וסעודיה, לבלום את האיום מצד איראן ולמנוע הגעת נשק גרעיני לידיה. הבעיה היא שקבוצת מדינות זו אינה מאורגנת ואינה מגובשת, לצורך פעולה משותפת נגד איראן. על אחת כמה וכמה שקשה לצפות שהיא תשתף פעולה עם ישראל בסוגיה זו, להוציא אולי בתחומים משניים ולא גלויים.

סיכום

בנתונים הנוכחיים אין אילוץ משמעותי היכול לעכב את חתירתה של איראן לנשק גרעיני. החלטתו של הנשיא אובמה ליזום הידברות ישירה עם איראן, כשזו הובילה בינתיים לגישה רכה כלפי איראן בכלל, ובסוגיית הגרעין בפרט, העניקה לאיראן פרק זמן ניכר, שבמהלכו אין עליה לחצים לעצור את תכנית הגרעין שלה. התסיסה הפנימית באיראן עלולה להאריך פרק זמן זה עוד יותר. הקפאת האופציה הצבאית מצד ארצות הברית, וכפועל יוצא מכך גם מצד ישראל, שוללת מהלחצים על איראן

את מרכיב העצמה העיקרי שבה. כך איראן ממשיכה בדרכה לנשק גרעיני, בינתיים ללא הפרעה, והתקדמותה בתחום העשרת האורניום היא מעבר לצפוי.

המפתח מצוי בידי ממשל אובמה. איראן לא תוותר כנראה על היעד האסטרטגי של השגת נשק גרעיני. בהנחה זו, הסיכון העיקרי הוא שהממשל ישלים עם העשרת אורניום באיראן, שתותיר בידי איראן את האופציה להמשיך בחתירה לנשק גרעיני, או חמור מכך – שהממשל

ישלים עם התרחיש של איראן גרעינית וייערך לקראתו. הסיכוי העיקרי טמון בכך שהממשל האמריקאי יקשיח את גישתו כלפי איראן במידה משמעותית, ובכלל זה על ידי שכנוע הממשלות האירופיות, רוסיה וסין להכביד את הסנקציות על איראן והפשרת האופציה הצבאית. הכבדת הלחצים אינה מתכון מובטח לעצירת

הכבדת הלחצים אינה מתכון מובטח לעצירת איראן, ואולם ללא לחצים כבדים אין כמעט סיכוי שאיראן תעצור את חתירתה לנשק גרעיני

איראן, משום שאיראן עלולה להחליט לשלם מחיר כבד ובלבד שתגיע לנשק גרעיני ומשום שאפשר להפר ולעקוף סנקציות, ואולם ללא לחצים כבדים אין כמעט סיכוי שאיראן תעצור בחתירתה.

האם ישפיעו ההתפתחויות הפנימיות באיראן על גישתה בנושא הגרעין? בינתיים נראה שלא. קיימת הסכמה בין האישים מכל קצווי הקשת הפוליטית האיראנית, רדיקלים כרפורמיסטים, כי על איראן להמשיך בתכנית הגרעין שלה. המשטר האיראני, הנתון בלחץ פנימי, יבקש להפגין הצלחות – גם בתחום הגרעין. הסיכוי טמון בטווח הארוך, שקשה לאמוד מה אורכו: אם בסופו של דבר יקום משטר מתון באיראן, שישנה גם את גישתו כלפי ארצות הברית וישראל, האיום הגרעיני האיראני יקבל משמעות שונה ומאיימת פחות, גם אם בסופו של דבר תגיע איראן לנשק גרעיני.

הערות

- 1 במאי 2009 אמר שר ההגנה של ארצות הברית רוברט גייטס בביקורו בקהיר כי ארצות הברית מודעת לחששותיהן של מדינות ערב מעסקה גדולה בינה ובין איראן, אך חששותיהן אינם מציאותיים לחלוטין, וסביר שלא תושג עסקה כזו – 5 AFP, Cairo, במאי 2009.
- 2 ראו: אפרים אסכולאי, "פסיביות העולם לנוכח האתגרים הגרעיניים שמוצבים בפניו", **מבט על**, 10, 112, ביוני 2009.

הטילים הבליסטיים שבידי איראן – תמונת מצב

יפתח שפיר

מבוא

השנה האחרונה הייתה שנה פורייה במיוחד לתכניות הטילים והחלל של איראן. בחודש פברואר 2009 שוגר בהצלחה הלוויין האיראני הראשון "אומיד" על גבי משגר הלוויינים מתוצרת מקומית – ספיר. כחודשיים לפני כן, בנובמבר 2008, התקיים ניסוי השיגור הראשון של הטיל הבליסטי הדו-שלבי סג'יל – טיל שלהבדיל מקודמיו היה מונע בדלק מוצק. ניסוי נוסף של אותו טיל התקיים בחודש מאי השנה. התחמשותה של איראן במערכות טילים היא נושא המצוי בכותרות מאז אמצע שנות השמונים. עם זאת, במשך כל השנים היו הדיווחים בנושא מעורפלים. תרמו לכך מצד אחד החשאיות שאפפה את תכניותיה של איראן, ומצד אחר פרסומים רשמיים מעורפלים, ואף סותרים לעתים זה את זה, אשר האיראנים ניסו להאדיר בהם את תדמיתה של איראן – הן לצורכי פנים והן לצורכי חוץ. הן בהגדרת הביצועים (כגון טווח הטילים), הן ביכולת הייצור, והן ביכולתן המבצעית. מנגד, ניסו לעתים דוברים איראנים להסוות כוונות, ואף להרגיע את הזירה הבינלאומית (כגון בטענות שהטילים מיועדים לצורכי הגנה בלבד). אף שחלק מן הנכתב בנושא אינו אמין, איום הטילים האיראניים הוא עובדה, ויש לנסות להבינה כמו שהיא. במאמר זה אני מנסה לבחון שוב את הידוע בנושא וכן להפריד בין מידע מוצק ובין הערכות, ובין ובין הפרזות גרדא.

טילי שהאב 1 ו־שהאב 2

איראן התחילה להצטייד בטילים בליסטיים רק בזמן מלחמת איראן-עיראק, כאשר קיבלה מלוב מערכות טילי סקאד B מתוצרת ברית המועצות. הפעלתם המבצעית

יפתח שפיר הוא ראש פרויקט המאזן הצבאי במזרח התיכון, במכון למחקרי ביטחון לאומי

הראשונה הייתה במרס 1985. בהמשך המלחמה היא רכשה טילים נוספים, תחילה מלוב (ואולי גם מסוריה), בו בזמן פנתה איראן לצפון קוראה, שהייתה כנראה לספק העיקרי של טילים. בשיא המלחמה – בתקופת "מלחמת הערים" (מרס-אפריל 1988) שיגרו הכוחות האיראניים 77 טילים על ערי עיראק.

לקראת סוף מלחמת איראן-עיראק כבר החלו האיראנים, בסיוע צפון קוראה, בייצור עצמי של הטילים שזכו באיראן לכינוי "שהאב 1". בינתיים פיתחו הקוראנים גרסה משופרת של הטיל (שכונתה במערב "סקאד-C" – ובצפון קוראה כנראה Hwasong-6). טיל זה, שהיה שיפור של הטיל המקורי, היה בעל טווח של כ-500 ק"מ. בשנת 1991 כבר הועברה היכולת לייצר טיל זה לאיראן (ואף לסוריה), שם כונה הטיל "שהאב 2".

אין מידע ודאי על כמויות הטילים מן הסוגים שהאב 1 ושהאב 2 שהגיעו לידי איראן. בתקופת מלחמת איראן-עיראק כולה נורו בסך הכול כ-120 טילים. הוערך שעם תום המלחמה נותרו בידי איראן טילים אחדים בלבד, אולם מאוחר יותר החלה איראן להגביר את הייצור, ורכשה טילים נוספים ישירות מצפון קוראה. אין כל מידע ודאי על כמות הטילים שיוצרו ונרכשו, ולפיכך כל הנתונים המפורסמים הם בגדר הערכה בלבד. בדרך כלל מציינים כי בידי איראן 18 משגרים וכ-300 טילים, אולם ישנם מקורות המעריכים כי המספר כפול מזה. נראה כי מספר זה מבוסס על ניתוח מתארי מלחמה, שנובע מהם מספר הטילים הצפוי להיירות (ואם כך, נראה כי החישוב מבוסס על שלושה טילים למשגר ליום לחימה, למשך שישה ימי לחימה). הערכה כזו מבוססת גם על ההנחה שמדינה לא תשקיע משאבים בייצור כמויות טילים גדולות מן הדרוש לה. מכל מקום, בשנים האחרונות לא היססו האיראנים לשגר טילי שהאב 1 ושהאב 2 בתרגילים צבאיים, ומכאן מסתבר שאינם חוששים ממחסור בעת מלחמה, ומכל מקום הם מעוניינים להפגין את שפע הטילים שברשותם.

טילי שהאב 3

צפון קוראה החלה לפתח טיל בעל טווח ארוך הרבה יותר מן הסקאד, אך המבוסס על אותה טכנולוגיה, עוד בשנת 1988. נראה כי איראן הייתה מעורבת בפרויקט זה עוד מימיו הראשונים, וייתכן שאף תרמה למימונו. אב-הטיפוס הראשון של הטיל נצפה על ידי המודיעין של ארצות הברית בשנת 1990, אך ניסוי מוצלח ראשון שלו התקיים רק בשנת 1993. נראה כי עוד בשנת 1994 החלו האיראנים לקבל רכיבים של הטיל, וכנראה גם את הטכנולוגיה להרכבתו, ומאוחר יותר – לייצורו. באיראן כונה הטיל "שהאב 3". מעניין כי ממש באותה תקופה הועברה הטכנולוגיה לייצור הטיל גם לפקיסטן, שם כונה הטיל בשם "גהאורי".

ניסוי ראשון של הטיל באיראן בוצע בשנת 1998, אולם רק בשנת 2001 הודיעה איראן רשמית על תחילת ייצורו העצמי של הטיל. למרות זאת, נראה כי תכניתם של האיראנים נתקלה בקשיים, ולמעשה נראה כי הם התגברו סופית על הבעיות רק באמצע שנת 2003.

בשנת 2004 הוצג לראשונה בפומבי הטיל שהאב 3 מדגם שונה. חיצונית – לטיל היה ראש שונה, דמוי בקבוק תינוק. דיווחים סותרים באמצעי התקשורת האיראניים ייחסו לטיל טווחים שבין 1,500 לאלפיים ק"מ. טיל זה מכונה בספרות המקצועית בשם "שהאב 3A" או "שהאב 3M" (יצוין כי אלו כינויים שנתנו לטיל חוקרים מחוץ לאיראן. במאמר זה אשתמש בכינוי "שהאב 3M"). בספטמבר 2007 הוצג במצעד טיל שכונה על ידי הקריינים בשם "ע'אדר-1" או "קאדר-1" (Ghadr-1, Qadr-1), וטווחו צויין כ-1,800 או אלפיים ק"מ אולם הטיל נראה זהה או כמעט זהה לשהאב 3M (מאז לא השתמשו דוברים איראנים בכינוי זה. גורמי אופוזיציה השתמשו בדיווחיהם בכינוי "ע'אדר" לטילים אחרים).

לטיל שהאב 3 משגר נייד, כנראה מתוצרת מקומית, הבנוי על גרור של משאית סמי-טריילר. בדיקה קפדנית של תצלומים שפורסמו בכלי התקשורת הרשמיים של איראן מגלה כי קיימים לפחות חמישה דגמים שונים של משגר זה. כמו במקרה של שהאב 1 ושהאב 2, גם במקרה של שהאב 3 רב הנסתר מן הגלוי. מלבד שאלות של יכולת ייצור, כמויות של טילים ומשגרים שיוצרו הן נושא להערכות בלבד. רוב המקורות מעריכים כי בסדר הכוחות המבצעי קיימים עד שישה משגרים וכמה עשרות טילים. גם במקרה זה ישנם מקורות המעריכים כי המספרים גדולים הרבה יותר. כך או כך, הן לממעיטים והן למרבים אין על מה לסמוך.

מלבד זה, במקרה של שהאב 3 לדגמיו קיימות שאלות רבות בנוגע לביצועיו האמתיים. בדרך כלל מקובל להציג את הטווח של שהאב 3 כ-1,300 ק"מ, ואת זה של שהאב 3M כ-1,500 ק"מ. מעט מאוד חוקרים ביצעו הערכה טכנולוגית מעמיקה של הטיל, על סמך המידע המועט הידוע. חוקרים אלה מעריכים כי אם משקל הראש הוא אלף ק"ג, טווחו של שהאב 3 אינו יכול לעלות על 930 ק"מ וכי זה של שהאב 3M לא יעלה על 1,100 ק"מ. הקטנת משקל הראש לכ-500 ק"ג תגדיל את הטווח בכמאתיים ק"מ בלבד; ל-1,100 ול-1,300 ק"מ בהתאמה.¹

הטיל סג'ל

פרסומים על פיתוח מערכות טילים בליסטיים בעלי דלק מוצק קיימים כבר עשור. בתחילה דווח על "החלפת מנוע שהאב", אולם מאוחר יותר דווח על פיתוח טיל בליסטי, המונע בדלק מוצק, שכינויו "עשורא". בו בזמן דיווחו גורמי אופוזיציה איראניים על קיומם של שני טילים: ע'אדר-101, (Ghadr-101) שהיה לטענתם טיל

חד-שלבי, וע'אדר-110, (Ghadr-110) טיל דו-שלבי. לכינויים אלה ולטילים אלה לא קיים כל אישור ממקורות אחרים.

בנובמבר 2008 התקיים שיגור ניסיוני ראשון, של טיל שכונה אז בשם "סג'יל". ניסוי שני של הטיל סג'יל נערך במאי 2009. בשני המקרים פרסמו אמצעי התקשורת הרשמיים תצלומים של השיגור, ומהם היה אפשר ללמוד כי הטיל הוא טיל דו-שלבי, המונע בדלק מוצק. ממדיו על פי התצלום היו דומים מאוד לממדים של "שהאב 3", והרכב ששימש לשיגורו של סג'יל נראה דומה מאוד לרכב השיגור של "שהאב 3".

ניתוח טכני מעמיק שביצעו מדענים על סמך התצלומים הביא להערכה שהטיל יהיה מסוגל לשאת ראש נפץ במשקל של אלף ק"ג לטווח של עד 2,200 ק"מ. הקטנת משקל הראש ל-500 ק"ג תאפשר לו טווח של קרוב ל-3,000 ק"מ.

כאמור, הטיל נמצא כיום בשלבי פיתוח, ועד כה בוצעו בו שני ניסויים בלבד. להערכתך, יידרשו חמש שנים בערך עד שיושלם פיתוחו, והוא יוכל להתחיל להיכנס לשירות מבצעי. עם כניסתו לשירות הוא יחליף בהדרגה את טילי שהאב 3, שעד אז יהיו מיושנים, והם יוצאו בהדרגה משירות.

למעט הידיעות מטעם גורמי האופוזיציה על קיומו של הטיל ע'אדר-101 אין כל מידע על פיתוח טיל בליסטי בעל טווח בינוני, שיחליף בהדרגה את שהאב 1 ושהאב 2 כטיל מבצעי לטווחים של עד 500 ק"מ. ההיגיון המבצעי מחייב פיתוח טיל כזה, וסביר שהוא פותח בד בבד עם פיתוחו של הטיל סג'יל הדו-שלבי (דהיינו אני מעריך כי קיים טיל שהוא שלבו הראשון של סג'יל ללא השלב השני או שטיל כזה נמצא בשלבי פיתוח).

BM-25

בשנת 2005 קיבלה איראן מצפון קוראה על פי המדווח 18 טילים שכוננו בשם "BM-25". על פי אותן ידיעות, היו אלו למעשה טילים רוסיים מדגם R-27 (דגם זה כונה במערב "SS-N-6"). זה היה טיל בליסטי שיועד לשיגור מצוללות, בעל טווח של בין 2,500 ל-3,000 ק"מ. טיל זה היה בשימוש בברית המועצות בשנות השישים ויצא משירות. על פי ידיעות אלו, השיגה צפון קוראה כמה טילים כאלה, ואחדים מהם הועברו לאיראן.

לידיעות אלו לא היה אימות ממקורות בלתי תלויים אחרים, וגם לא נודע על התאמת הטילים לשיגור ממשגר קרקעי או על הכנסתם לשירות מבצעי באיראן. בפרט – האיראנים, שלא כדרכם, לא דיווחו על קיום המערכת בשירותם. ההערכה המקובלת הייתה שהטילים נרכשו כדי לשמש מודלים לתהליכי "הנדסה לאחור"; בעזרתם קיוו המהנדסים האיראנים (והצפון קוראנים) לרכוש טכנולוגיות מתקדמות מאלו שהיו בידם.

משגר הלוויינים ספיר

בחודש פברואר 2009 שיגרה איראן את הלוויין הראשון מתוצרתה, באמצעות משגר הלוויינים ספיר, גם הוא מתוצרת מקומית. זה היה שיאו של מאמץ אשר דיברו עליו דוברים איראנים זה שנים – הרצון להשיג יכולת שיגור לוויינים עצמאית. לשיגורו המוצלח של הלוויין קדמה סדרת ניסויים – של שיגור רקטות תת־מסלוליות – בפברואר 2007, בפברואר 2008 (אז כונה הטיל בתקשורת האיראנית בשם "קאבושגאר", אולם ייתכן כי הכינוי היה שייך למטען ולא לטיל), ושוב באוגוסט 2008. אז גם הוצג משגר הלוויינים בפומבי, נמסר כי כינויו הוא "ספיר" ופורסמו תמונותיו.

הלוויין "אומיד" עצמו היה לוויין מחקר קטן, שנשא ציוד תקשורת, טלמטריה ו"אמצעי חישה מרחוק". הוא נכנס למסלול בגבהים שבין 252.7 ל-384.5 ק"מ, במסלול בעל נטייה של 55 מעלות. הוא הקיף את כדור הארץ מדי 90.8 דקות. בסוף מאי 2009 סיים הלוויין את משימתו, וכנראה חדר לאטמוספירה ונשרף.

על פי ניתוחי התמונות וקטעי הווידאו עולה כי המשגר מונע בדלק נוזלי. שלבו הראשון מבוסס על פי כל הסימנים על הטכנולוגיה של שהאב 3 / נודונג, ושלבו השני, שהונע גם הוא בדלק נוזלי, היה קצר הרבה יותר, והונע במנוע בעל שני תאי בערה – שונה מאוד מהמנוע של סקאד או נגזרותיו. להערכת כמה חוקרים, מדובר במנוע קטן המשמש לניהוג בטיל הרוסי R-27 (הוא SS-N-6 או BM-25). מנוע זה משתמש בדלקים אנרגטיים יותר, ולפיכך הוא הספיק כדי להכניס את הלוויין "אומיד" – שמשקלו כנראה לא עלה על עשרים ק"ג – למסלול סביב כדור הארץ. על פי הערכה זו, רכשו האיראנים (והצפון קוראנים) את הטיל המיושן כדי להשתמש במנועיו, כמו שהם (אם כי אין בכך כדי לשלול גם את קיומו של מאמץ להנדסה לאחור – כדי להגיע ליכולת ייצור עצמית של אותם חלקים).

ספיר הוא חלק מתכנית לוויינות יומרנית מאוד של איראן, ולפיה האיראנים מתכננים לשגר עוד לוויינים לחלל, הן מתוצרת איראן והן מתוצרת חברות זרות, תוך כדי שימוש הן במשגרי לוויינים מקומיים והן באמצעות רכישת שיגורים אצל ספקים זרים.

משגר הלוויינים ספיר הוא הישג טכנולוגי ראוי לציון, אך הוא שיא יכולתה של הטכנולוגיה שהוא משתמש בה. הוא לא יוכל לשאת לחלל לוויינים כבדים מעשרים או משלושים ק"ג. אם האיראנים מתכננים שיגורים נוספים, יגביל אותם המשגר הנוכחי בשימושים האפשריים. שיגור לוויינים כבדים יותר יחייב פיתוח משגר לוויינים שונה, המבוסס על טכנולוגיה מתקדמת יותר.

מומחים רבים עסקו בשאלה מהן האפשרויות להשתמש בטיל ספיר כטיל לצרכים מבצעיים, כטיל קרקע־קרקע לטווחים גדולים מאלו ששיג שהאב 3. להערכתנו, דיון כזה הוא עקר. משגר הלוויינים משוגר ממשטח שיגור קבוע, ונעזר

במגדל שייגור. זמן הכנתו לשיגור ארוך מאוד. קשה לחשוב על שימוש בו כטיל במתאר מבצעי כלשהו. הוא אינו גמיש, אינו מוסתר, פגיע לתקיפה מקדימה, ובמתארים הקיימים גם אינו מקנה כל יתרון מבצעי. סביר גם שמשגר הלוויינים נמצא באחריות גוף לא צבאי.

הטכנולוגיה

מנועים – האיראנים הוכיחו השנה יכולת הן במערכות דו־שלביות, הן בטכנולוגית דלק נוזלי והן בטכנולוגיית דלק מוצק. עם זאת, בחינה מדוקדקת של ההישגים מעלה גם את המגבלות בהישגים אלה, ובפרט כל הטילים בעלי הדלק הנוזלי ששוגרו עד היום היו מבוססים על הטכנולוגיה של סקאד. לא ידוע על הצלחה של האיראנים או של בעלי בריתם הקוראנים לתכנן מנוע חדש או לבנות בכוחות עצמם מנוע שונה, שלא לדבר על מנוע המונע בדלקים אנרגטיים יותר.

מנועו של שהאב זהה לחלוטין למנוע סקאד – למעט העובדה שהוא מוגדל פי 1.5 בערך. אין לאופן פיתוח כזה תקדים בתולדות פיתוחי המנועים, והקושי כה גדול עד כי כמה חוקרים העריכו שתמונות המנוע אשר הוצגו אינן אמיתיות, ובטיל יש מנוע קנוי, כנראה מרוסיה. כך או כך, בכל זאת מדובר במנוע המבוסס על טכנולוגיות מוכחות משנות החמישים, ואין כיום לאיראן טכנולוגיה שתאפשר שיגור טילים לטווחים גדולים יותר או לשאת לוויינים כבדים יותר.

מערכות הנחיה – האם בשהאב 3 יש מערכת הנחיה מהדור של סקאד או שמא יש לו מערכות הנחיה מתקדמות יותר? מידע מוצק אינו בנמצא, אך הצלחתם של האיראנים לשגר את הלוויין אומיד מוכיחה לדעתי כי יש להם גישה למערכות מתקדמות מאלו של סקאד הסובייטי. אם כן, סביר להניח שגם הטילים הבליסטיים נהנו מיכולת זו, ויש ביכולתם להשיג רמות דיוק טובות מאלו של סקאד. עם זאת, מדובר במערכות הנחיה האינרציאליות של הטיל, הפועלות בשלב ההאצה בלבד. אין כל מידע על קיומן של מערכות הנחיה לניהוג סופי או על קיום יכולת ניהוג הגוף החודר בשלב החדירה.

טכנולוגיית דלק מוצק – טכנולוגיית הנעת טילים בדלק מוצק שונה מהותית מהנעה בדלק נוזלי, ועל כן מדובר בסוג מומחיות שונה. הבעיות ההנדסיות בייצורם קשורות ביציקה מדויקת של חומר הדלק, שאחידותו ועיצובו קריטיים לביצועי הטיל. מסיבה זו הקושי גדל בסדרי גודל כאשר גוף הטיל גדל, ולכן יכולת ייצור רקטות ארטילריות קצרות טווח רחוקה מרחק רב מאוד מייצור טיל בליסטי ארוך טווח, אף שסוג ההנעה זהה.

האיראנים נחשפו לטכנולוגיית דלק מוצק כשהחלו לייצר – עוד בתקופת מלחמת איראן-עיראק – את הרקטה הארטילרית "עוגאב", שהייתה כנראה גרסה של רקטה סינית. בשנות התשעים פיתחו האיראנים מספר רב של רקטות ארטילריות, בעלות קטרים וטווחים גדולים יותר ויותר (הגדולה בהם הייתה "זלזאל 2", בקוטר של כ-61 ס"מ), וכנראה גם התקדמו מטכנולוגיית מנועים דו-בסיסיים למנועים בעלי דלק מרוכב. טכנולוגיה זו דורשת פיקוח איכות קפדני ביותר בזמן הייצור, ומאפשרת ייצור מנועים בקטרים גדולים.

עם שיגורו של הטיל סג'ל הוכיחו האיראנים כי יש ברשותם יכולת טכנולוגית לייצר טיל דו-שלבי בקוטר של כ-1.25 מ' (ההערכה היא שקוטרו של הטיל סג'ל דומה לקוטרו של שהאב 3). כמו במקרה של טילים אחרים, נשאלת מיד השאלה אם הטכנולוגיה היא פרי פיתוח איראני או שמא היא טכנולוגיה מיובאת.

יכולות ייצור עצמי

ידוע כי כשהחלה איראן בקליטת תהליכי ייצור הטילים היא נזקקה לייבא מספר גדול של רכיבים, שלא היה אפשר לייצרם באיראן. בפרט – הוערך אז כי איראן לא הייתה מסוגלת לייצר את מנועי הטיל ואת מערכות ההנחה שלו. גם כיום אין מידע ודאי בנושא, ויש המטילים ספק ביכולתם של האיראנים לייצר את המנועים ואת מערכות ההנחה (ובפרט את המערכות של ג'ירו).

נהוג להשוות את יכולתם של האיראנים לזו של העיראקים בזמנם, אך נראה כי האיראנים הוכיחו מזמן יכולת גבוהה הרבה יותר. להערכתנו, יש היום ביכולתה של איראן לייצר את המנועים באמצעייה המקומיים.

אשר למערכות הג'ירו – האיראנים הציגו בפומבי את מערכת ההנחה של הטיל קצר הטווח "פאתח A110". מה שהוצג היה ג'ירו קטן, בעל דרגת חופש אחת בלבד, שאין בו די עבור מערכת הנחה אינרציאלית מלאה. היו שראו במכשיר זה את קצה גבול היכולת של האיראנים, ועל כן הסיקו שהאיראנים תלויים במערכות הנחה מיובאות או לפחות רכיבים קריטיים שלהן. לעומתם, יש הסבורים שביכולת איראן לייצר גם את מערכות ההנחה במלואן.

יש להניח כי האיראנים נזקקים בכל זאת לפריטים רבים אשר אפשר להשיג רק מחוץ לאיראן כמו רכיבים אלקטרוניים או מתכות מסוימות, אולם להערכתנו אין הם מתקשים בהשגתם.

הסיוע מקוראה

כאמור לעיל, פיתוחם הן של טילי הסקאד המשופרים והן של טילי הנודונג נעשה בצפון קוראה, שהצליחה הן בהנדסה לאחור והן בשיפורים ובהרחבות. מאז חלפו כמעט שני עשורים, ואיראן תלויה הרבה פחות בצפון קוראה. למעשה, ייתכן

שהטכנולוגיה זורמת היום בכיוון ההפוך. הדוגמאות לכך הן הטיל שהאב 3M והצלחתו של משגר הלוויינים ספיר.

מלבד זה, ידוע כי ידע טכנולוגי ומדעי של מדינה קשור קשר הדוק לקשריה של העילית המדעית עם קהילות מדעיות בעולם. צפון קוראה נותרה מדינה סגורה ומסוגרת, ואילו איראן לא הייתה מעולם מנותקת מן העולם בכלל ומן העולם הטכנולוגי בפרט. בתנאים אלה יש להם בסיס טוב יותר להגיע להישגים מדעיים וטכנולוגיים טובים מאלו שיש לצפון קוראנים.

הסיוע מסין

טכנולוגיית דלק מוצק לא הייתה יכולה להגיע לאיראן מצפון קוראה, החסרה טכנולוגיה זו. אם כן, מקור הסיוע היה כמעט בוודאות סין. כאמור, סין מכרה לאיראן נשק עוד בתקופת מלחמת איראן-עיראק, ובסיוע הסינים נכללו רקטות ארטילריות וכן טילי ים-ים וחוף ים, שכולם מונעים בדלק מוצק. בתחילת שנות התשעים החלה סין לשווק באזור את הטילים M-9 (כינויו הסיני DF-15) ו-M-11 (הכינוי שנתנו הסינים: "DF-11"). לא נודע בוודאות על מכירת טילים אלה לשום מדינה באזור, אולם הועלו השערות בנוגע למכירתם לפקיסטן ולאיראן, וכאשר הציגה פקיסטן בפומבי את הטילים שאהין-2 וע'זנאווי נטען שהם זהים לטילים הסיניים M-9 ו-M-18 (יצוין כי בחינת התמונות של סג'יל שפורסמו מראה כי הוא אינו דומה לטיל הפקיסטני).

סביר שהאיראנים נזקקו לסיוע חיצוני כדי לאמץ את הטכנולוגיה, וסין היא כמובן המקור הסביר ביותר לטכנולוגיה זו. השאלות הנשארות פתוחות הן האם מנועי סג'יל נוצקו במפעל איראני או שמא הם יובאו בשלמותם? האם יש באיראן יכולת לצקת מנועים כאלה? והאם היכולת הזו תלויה בנוכחותם של מומחים זרים או שמא התגברו האיראנים על הבעיות ואימצו את הטכנולוגיה במלואה? סיוע נוסף, שמקורו כנראה בסין, הוא מערכות ההנחיה. לסין יש יכולת רבה בתחום מערכות הנחיה, ואם איראן רוכשת את מערכות ההנחיה של טיליה ואינה מייצרת אותן בעצמה, קרוב לוודאי שסין היא המקור החשוב ביותר.

הסיוע מרוסיה

שאלה פתוחה נוספת היא שאלת קיומו של סיוע מצד הרוסים לתכניות הטילים של איראן. רשמית, לא קיים סיוע כזה. סביר גם שאם קיים סיוע כזה, הוא נעשה ללא ידיעת הממשלה או בהעלמת עין מכוונת שלה. כאמור לעיל, יש הסבורים שלא איראן ולא צפון קוראה היו מסוגלות לפתח את מנוע הנודונג/ שהאב 3 ללא עזרה של מומחים רוסים.

מלבד זה, לפי מידע ברמת אמינות גבוהה, בשנות התשעים השיגו האיראנים מנועי RD-214 – שפותחו בסוף שנות החמישים ושימשו בזמנו את הטיל הרוסי R-12 (הידוע בכינויו האמריקאי "SS-4"). סיוע נוסף היה, כמו שצוין לעיל, הספקת הטיל R-27, שהגיע לאיראן מצפון קוראה. השאלות כיצד הגיעו טילים אלו מרוסיה לצפון קוראה ואם ידעו הרוסים על העברתם לאיראן הן שאלות פתוחות, מה גם שרוסיה התחייבה בהסכמי INF שנחתמו עם ארצות הברית בשנת 1987 להשמיד טילים אלו, אך קשה להאמין שהטילים הגיעו לצפון קוראה, וממנה לאיראן, בלי הסכמה או לפחות העלמת עין מצד השלטונות ברוסיה.

סיכום

בבואנו להציג את איום הטילים האיראני חשוב לזכור כי בסופו של דבר יש מעט מידע מוצק, והרבה מן המידע המפורסם יום-יום בכלי התקשורת מתבסס על הערכות, סבירות יותר או פחות.

קיומו של הטיל שהאב 3 הוא עובדה מוכחת. שירותי המודיעין המערביים עקבו אחרי ניסויים שנערכו בטיל (עד כה עשרה ניסויים בערך), ואולם המידע שהם אספו לא פורסם. טווחו של הטיל ויכולת הנשיאה שלו הם עניין לספקולציה, אך זוהי ספקולציה שטווח אי-הוודאות בה ברור למדי – בין 900 ל-1,500 ק"מ, עם יכולת נשיאה של בין 500 לאלף ק"ג (בהתאם לדגמים השונים של הטיל).

בהערכת האיום הקיים היום – חישוב מספר הטילים המצוי במאגר, ולצד זה יכולתה של איראן לייצר אותם – טווח אי-הוודאות כאן רחב ביותר: מטילים אחדים לדעת הספקנים ביותר עד כמה מאות להערכת המחמירים ביותר, ולצד זה הערכות בעניין אי-יכולת ייצור עצמי כלל או תלות גדולה ביבוא מול הערכה של יכולת ייצור כמעט בלתי מוגבלת.

גם יכולת שיגור הלוויינים היא עובדה מוכחת, ובכלל זה קיומו של משגר דו-שלבי, בעל הנעה נוזלית, ומכאן גם נובע קיומן של טכנולוגיות הכרחיות לשיגור לוויינים בתחומי הנעה, ניהוג, והנחיה. אי-הוודאות קיימת בתחום יכולת הייצור העצמי, הבלתי תלוי בסיוע חוץ, של טכנולוגיות אלו, והיכולת להסב אותן לטילים בליסטיים מבצעיים. כאן רבות הספקולציות מן המידע.

אשר לטילי דלק מוצק – קיומו של טיל ניסיוני דו-שלבי בעל הנעת דלק מוצק הוא שוב עובדה מוכחת ברמת סבירות גבוהה, אך גם על פי ההערכות המחמירות ביותר, טיל זה נמצא עדיין בשלבי פיתוח, ויעברו כמה שנים עד שיוכל להיכנס לסדר הכוחות המבצעי. קרוב לוודאי שכאשר יגיע מועד זה נעמוד שוב בפני אותן שאלות – של עצמאות בייצור – ומכאן שאלות של מספר הטילים שיכול להשתלב בסדר הכוחות הפעיל.

כאשר מדינה מתמודדת עם איום חיצוני – הישענות על הערכה מחמירה היא צעד הגיוני, אם כי חשוב לזכור כי כמו שלהישענות על הערכה מפחיתה יש מחיר (אם לא התכוננתי ולאויב יש יכולת לפגוע בי), גם להערכה מחמירה יש מחיר (ששילמתי בהתגוננות מפני איום שהתברר כי אינו קיים). ברור גם שאם התקבלה החלטה להשקיע בהתגוננות, ייטו מקבלי ההחלטות להעדיף לשמוע הערכות מחמירות ולקדם אותן מלשמוע הערכות מפחיתות, אך אל לחוקר או לאיש המודיעין להתכופף בפני לחץ כזה.

הערות

- 1 מקורות לניתוח טכני הם Charles P. Vick — www.globalsecurity.org
Theodore Postol, *Technical addendum to the Joint Threat Assessment on the Iran Nuclear and Missile Potential*, The East West Institute, May 2009. www.ewi.info/
Robert H. Schmucker, *Iran and its Regional Environment*, Second transatlantic Conference, Berlin, March 2006. www.hsfk.de
Norbert Brügge, *Space launch vehicles* at www.b14643.de/Spacerockets_1/

שדה הקרב של התודעה

יוסי קופרווסר

עליית חשיבותה של המערכה על התודעה

המערכה על התודעה הייתה מאז ומתמיד חלק מהעיונות בין מדינות וחברות, אך משקלה היחסי בעימותים אלה עלה מאוד בשנים האחרונות בשל צירוף של כמה התפתחויות. ראשית, "המלחמה התעשייתית", שהתמודדו בה שני צבאות קונבנציונליים זה מול זה בניסיון להשמיד זה את זה ולהשתלט על שטחים, הייתה לאירוע נדיר יחסית, בעיקר עבור צבאות המערב המתקדמים, הנהנים מיתרון מובהק בתחום זה. יתר על כן, התברר שגם הישגים צבאיים במסגרתה של מלחמה זו אינם מבטיחים ניצחון בעימות, אלא רק יוצרים שינוי במאפייניו, באופן שמגביר את חשיבות המערכה על התודעה. שנית, מלחמת הטרור בין ארגונים חמושים (שבדרך כלל נתמכים על ידי מדינות, ולעתים נעשים בהדרגה למעין מדינה בעצמם) ובין מדינות, שתפסה את מקומה של "המלחמה התעשייתית" כסוג העימות השכיח, מתמקדת מטבע הדברים בניסיון להשפיע על התודעה (הטרור, כשמו כן הוא, נועד לזרוע פחד ורפיון רוח בתודעת אוכלוסיית היעד שלו), ולהשיג באמצעותה נכסים טריטוריאליים ופוליטיים, מכיוון שברור כי אי-אפשר להשתלט בדרך זו במישרין על שטח או לגרום פגיעה מכרעת בצבא. שלישית, בשל התגברות עצמתה של התקשורת והמהפכה המהירה באפשרויות הפעלתה (בייחוד עם התרחבות השימוש באינטרנט) באופן שלא רק הוציא את השליטה בתקשורת מידי המשטרים אלא צמצם מאוד את יכולתן של הדמוקרטיות הליברליות, ואפילו של משטרים אוטוקרטיים, להתמודד בשדה זה.

ארגוני הטרור בכלל והקבוצות האסלאמיות הקיצוניות בפרט היו בין הראשונים שהבינו את משמעות השינוי במאפייני המערכה על התודעה ומיקדו גם את המערכה הפיזית (פעולות טרור ופעולות אחרות) במהלכים שנועדו לשרת את המערכה על התודעה, באופן אשר יצר בהדרגה סינרגיה גוברת והולכת בין השתיים

תא"ל (מיל.) יוסי קופרווסר הוא לשעבר ראש חטיבת המחקר באגף המודיעין בצה"ל

כשני מכלולים משלימים של העימות כולו. לעומת זאת, הדמוקרטיה הליברלית, ובכלל זה ישראל, נתקלו בקשיים עצומים בבואן להתאים את דרך ניהולן את העימות למציאות החדשה. אמנם התפיסה החדשה השלטת כיום בחשיבה של ארצות הברית על המלחמה "בתוך האוכלוסייה", העוסקת במידה רבה במאמץ לכבוש את הלבבות ואת המוחות של האוכלוסייה, מבליטה את החשיבות של השתתפות כל מערכי השלטון במלחמה ("Whole of Government Approach"), אך עדיין היא מתייגת את המערכה על התודעה במידה רבה כמאמץ נפרד, המתבצע בעיקר על ידי גופים אזרחיים. מאמץ זה זוכה לתארים יומרניים של "תקשורת אסטרטגית" (Strategic Communication) ודיפלומטיה ציבורית גלויה (Public Diplomacy), אך הוא אינו נתפס כמצדיק השקעת משאבים לאומיים משמעותיים לקידומו או את שילובו המלא כגורם מוביל בעימות. בצבאות המערב נמשכת בדרך כלל ההתייחסות למרכיב זה במאמץ המלחמתי כ"לחמה פסיכולוגית" האמורה בראש ובראשונה לשפר את היכולת להשיג יעדים צבאיים.

שלושת המרחבים של המערכה על התודעה

המערכה על התודעה היא רבת־ממדים. מרחב המערכה העיקרי הוא האוכלוסייה שהארגונים החמושים פועלים בקרבה, וגם הם עצמם מכוונים בדרך כלל את עיקר מאמציהם למרחב זה (הדברים נכונים גם במקרה הפלסטיני), שהם מתמודדים בו במיוחד עם יריביהם מבית, ובמידה פחותה נגד הדמוקרטיה הליברלית. אולם מרחב המערכה על החברה בדמוקרטיה הליברלית המעורבת בעימות, כמו מרחב המערכה במערכת הבינלאומית שאיננה מעורבת ישירות בעימות, הם בעלי חשיבות רבה. ההתמודדות בכל אחד מהמרחבים האלה היא בעלת מאפיינים ייחודיים, המצריכים היערכות מתאימה. עם זאת, בשל השקיפות היחסית של מרחבי המערכה השונים מתחייבת מידה לא מבוטלת של מתאם בין המסרים השונים.

ככלל, מרכיבי המסר של הגורמים הרדיקליים, המתנגדים לדמוקרטיה הליברלית, כוללים מצד אחד את הטענה שהם קרבנות של אויב אכזר, ציני מושחת ורב־עצמה, המנצל ועושק את בני החברה שהם פועלים בה ושאותה הם מבקשים לייצג (ונהנה משיתוף פעולה של יריבי הרדיקלים מבית), ולפיכך מאבקם אינו רק צודק אלא גם מצדיק שימוש בכלים לא מקובלים, דוגמת טרור או הצטיידות בנשק לא קונבנציונלי, ואין לראות בהם את האחראים לכך שהם בוחרים בדרך זו. מצד אחר הם מעלים את הטענה שלמרות זאת, לא זו בלבד שהמאבק באויב זה איננו חסר סיכוי אלא שהצלחתו מובטחת והיא רק עניין של זמן. צירוף זה של טיעונים, המשודר לקהלי היעד השונים במינוחים המותאמים לכל אחד מהם, הוא בעל סיכויים גדולים להיקלט בהצלחה בשל כמה סיבות. הסיבה הראשונה,

אפשר תמיד להוכיח את התאמתו למציאות. אם הדמוקרטיה הליברלית זוכות להצלחה במערכה הפיזית, הרי זוהי הוכחה למסר המעצים את כוחן. ההישרדות מול אויב שכזה היא הישג חשוב. כל חריגה של הדמוקרטיה הליברלית מכללי הלחימה שלהן, המושתתים על החוק הבינלאומי, היא עדות בוטה לאכזריותן ולצביעותן, ומנגד כל הישג של הגורמים הרדיקליים הוא הוכחה לוודאותן של הניצחון הסופי, שהיותו בלתי נמנע נגזרת מהסיאוב של האויב האכזר ומורך לבו ומנגד מהנכונות חסרת הגבולות של הגורמים הרדיקליים לסבול ולהקריב (רעיון ההתאבדות נועד במידה רבה לחזק מסר זה) ולגבות מהאזרחים הנמנים על מחנה האויב מחיר גבוה.

הסיבה השנייה היא האסימטריה הבסיסית המאפיינת את כללי המשחק שאימצו הצדדים בכל הקשור למערכה על התודעה. הדמוקרטיה הליברלית מחויבות לכללים של אחריות מדינתית, מנועות מביצוע מניפולציות תקשורתיות, מתאפיינות בהיעדר הסכמה פנימית, המונעת גיבוש מסר אחיד, ובסרבול ביורוקראטי ופוליטי המעכב תהליכי למידה והשתנות, חשופות להדלפות, נתונות לבקרה ופיקוח מצד התקשורת, ותשתיות הידע וכוח האדם שלהן המתאימות לניהול מערכה על התודעה אינן מספיקות. לעומת זאת, הגורמים הרדיקליים, הרואים בכללים שקבעו הדמוקרטיה הליברלית מרכיבים של הסדר העולמי הקיים שברצונם לשנותו, אינם נהנים אמנם משליטה ישירה בכלי תקשורת עיקריים ומשאביהם מצומצמים יחסית, אך הם אינם מהססים לבצע מניפולציות תקשורתיות, כמעט ואינם מחויבים לרעיון האחריות המדינתית או לבקרה כלשהי, ואחדות השורה היחסית שלהם מאפשרת הן הצגת מסר אחיד והן התאמה מהירה של הפעילות במערכה על התודעה לשינויים במציאות ובכלים.

מלבד זה, בכל אחד ממרחבי המערכה אפשר להצביע על היתרונות הייחודיים שהגורמים הרדיקליים נהנים מהם. כך במרחב ההתמודדות על תודעת האוכלוסייה שהגורמים הרדיקליים באים ממנה, הם נמצאים בעמדת פתיחה המעניקה להם יתרון מובהק. מלבד היתרון המובן מאליו, שלפיו אוכלוסייה זו מפתחת הזדהות בתודעה ובשייכות עם מי שנתפס בעיניה כמייצג האוטנטי שלה, הרדיקלים נהנים גם מכך שהמונחים אשר האוכלוסייה והמערכת הפוליטית משתמשות בהם אלו המונחים שהרדיקלים עצמם הטמיעו בחשיבה המדינית שלהם ומכך שהאוכלוסייה חשופה לאירועים ולהתפתחויות בראש ובראשונה (הן בשל מגבלת השפה והן בזכות האפקטיביות של מנגנוני הלחימה על התודעה של הרדיקלים) דרך פילטרים הנאמנים לגורמים הרדיקלים (דוגמת אנשי הדת הבולטים וכלי התקשורת המרכזיים, ובראשם אל-ג'זירה) או נמצאים בשליטתם הישירה. יכולת החדירה של הדמוקרטיה הליברלית למרחב זה מוגבלת ביותר, והן מתבססות במידה רבה על גורמים מתונים יחסית מקרב האוכלוסייה, אשר בדרך כלל נזהרים

מלקרוא תיגר על המונחים ועל הנחות היסוד של הרדיקלים ואינם יעילים כמוהם, בין השאר משום שהם סובלים מחולשות דומות לאלה של הדמוקרטיה הליברלית. בהקשר זה, נאום הנשיא אובמה היה אירוע רב-חשיבות משום שבאמצעותו עלה בידי האמריקאים להגיח לרגע בדרך אפקטיבית למרכז זירת ההתמודדות במרחב זה. עדיין מוקדם לשפוט עד כמה תועיל גיחה זו בטווח הארוך.

גם במרחב ההתמודדות על התודעה של האוכלוסייה בדמוקרטיה הליברלית המעורבת ישירות בעימות הגורמים הרדיקליים נהנים מיכולת שווה פחות או יותר לזו של יריביהם. בשורש העניין עומדים הרלוונטיות הרבה של המסר הרדיקלי כמאיים על האוכלוסייה, שאיננה נלהבת להיכנס לעימות ממושך, אשר ספק רב אם אפשר להשיג בו ניצחון במחיר סביר (בנפש ובהיקף ההשקעה הכספית), וכן תחושת האשמה והאחריות (Accountability) המאפיינת את הדמוקרטיה הליברלית. מלבד כל אלה, גם הנכונות של מעצבי דעת הקהל העיקריים דוגמת אנשי אקדמיה, אנשי רוח וכלי התקשורת המרכזיים – אלה כמובן אינם נשלטים על ידי השלטון, אף שלעיתים קרובות הם מזינים זה את זה – לשמש שופר לגורמים הרדיקליים, כמעט ללא ביקורת, לעומת גישתם הביקורתית – ולעתים תכופות העוינת – כלפי הממשלה במדינה שהם פועלים בה והנגישות הישירה של מסרי הגורמים הרדיקליים לאוכלוסייה, בזכות חופש הביטוי וחופש העיתונות במדינות המערב.

יתרונות אלה מקוזזים במידה מסוימת בדמוקרטיה הליברלית המעורבת ישירות בעימות על ידי המחויבות הטבעית של האוכלוסייה לעמוד נגד הקמים לפגוע בה, ואילו במרחב ההתמודדות על דעת הקהל במערכת הבינלאומית שאיננה מעורבת ישירות בעימות, הגורמים הרדיקליים נהנים מכל היתרונות שהוזכרו לעיל, כאשר הקיזוז מוגבל הרבה יותר. די לעקוב אחר דרך תיאורו של העימות הישראלי-פלסטיני בתקשורת המערבית המובילה, ובכללה האמריקאית, לדוגמה במקרה של מבצע "עופרת יצוקה", כדי לעמוד על המשמעויות של מציאות זו. לכך יש להוסיף את המשקל הגובר של אוכלוסייה שמקורה בארצות שהגורמים הרדיקליים מגיעים מהן בדמוקרטיה הליברלית שאינן מעורבות במישורן במערכה על התודעה הציבורית במדינות אלה.

דוגמה מדהימה בהקשר זה נתן העיתונאי הצרפתי שארל אנדרלן, הכתב בישראל של הערוץ השני בטלוויזיה הצרפתית, שפרסם בסוף ספטמבר 2000 את הכתבה על מותו של הילד הפלסטיני מחמד אל-דורה. אנדרלן נשאל לאחרונה בסרט תעודה של הערוץ הגרמני ARD שעסק בפרשת אל-דורה, על האפשרות שהפלסטינים הפעילו בעצם אלימות מומחזת (Pallywood), כמו שכינה זאת בלוגר מוביל (פרופסור ריצ'רד לנדס), לצורכי הטלוויזיה והשיב:

This is not staging, it's playing for the camera. When they threw stones and Molotov cocktails, it was in part for the camera. That doesn't

mean it's not true. They wanted to be filmed throwing stones and being hit by rubber bullets. All of us — the ARD too — did reports on kids confronting the Israeli army, in order to be filmed in Ramallah, in Gaza. That's not staging, that's reality.

הנושאים העיקריים בהם עוסקת המערכה על התודעה

המערכה על התודעה עוסקת בפועל בשני מכלולים. האחד מתמקד בתפיסה שיש בציבור בנוגע לסיכוי של כל צד להשיג את יעדיו בעימות ובנוגע למידת ההשקעה והסבל הנדרשים להשגתם. במידה רבה מכלול זה עוסק בהתמודדות על תפיסת כוח הסבל של שתי החברות המעורבות בעימות. כמו שצוין קודם לכן, המסר של הגורמים הרדיקליים רלוונטי מאד למכלול זה. ככלל, הרדיקליים סבורים כי כושר העמידה של החברה שהם מתיימרים לייצג גבוה מזה של יריבתה הדקדנטית, והם אינם מהססים לשדר מסר זה ולבססו באמצעות מה שהם מציגים כהתנהגות ההססנית, הפייסנית והנרפית של החברה והשלטון בדמוקרטיית הליברליות. ככלל, קיים קשר חיובי בין ההתמודדות במערכה הפיזית ובין המכלול העוסק בכושר העמידה של החברות כלק מן המערכה על התודעה. ככל שההישגים במערכה הפיזית טובים יותר, כן קל יותר ליצור תודעה של כושר עמידה ולהפך. ברם הקשר איננו פשוט, ומידת היעילות שלו תלויה באיכות ניהול המערכה על התודעה, ובכלל זה בעומק השילוב בינו ובין ניהול המערכה הפיזית. הדרך שארצות הברית ויתרה בה בפועל על השלמת המשימה בעיראק עקב הסלמת גל הטרור שם בשנת 2006 יכולה לשמש מקרה מבחן מצוין בהקשר זה. לתודעת האמריקאים הונחל – באמצעות מכונת התעמולה של "אל-קאעדה" והתקשורת האמריקאית המובילה ובסיוע לא מבוטל של הפעילות שניהלו באינטרנט מתנגדי הנשיא בוש, כי אין מוצא מהמצב הקשה בעיראק. ועדת הבדיקה הבינמפלגתית שהוקמה על ידי הקונגרס, בראשות מזכיר המדינה לשעבר בייקר וחבר הקונגרס לי המילטון, מיהרה לפסוק, בדו"ח שזכה לתמיכת כמה מכוני מחקר אשר התבססו על אותם מסרים, כי אין מנוס מצמצום ניכר של הנוכחות הצבאית בעיראק. עמדה זו נותרה בעינה בתודעת האמריקאים גם כיום, וככל הנראה השפיעה באופן לא מבוטל גם על תוצאות הבחירות לנשיאות. מובילי המאמץ הפיזי הצבאי בשטח לא סברו כך, והציעו דרך חלופית, שבמוקדה דווקא הרחבת הפעילות הצבאית ותגבור הכוחות (Surge) כבסיס למערכה תודעתית מול ראשי השבטים הסוניים. אמנם הנשיא בוש בחר בדרך זו, שהוכיחה את עצמה במידה רבה בשדה המערכה הפיזי ובשדה המערכה התודעתית בעיראק, שם חל שיפור מהותי בתיאום ובסינרגיה בין שתי המערכות, אך הנתק בינו ובין המערכה על התודעה בארצות הברית לא תוקן מאז, ולפיכך הגם שהמצב בעיראק השתנה, התפיסה בנוגע למדיניות הנדרשת לא השתנתה, והישגי אל-קאעדה ב-2006 נותרו בעינם במישור התודעתי, ולכן

גם מבחינת השפעתם על המדיניות האמריקנית. אפשר כמובן להציג דוגמאות נוספות בהקשר זה, למשל ממלחמת לבנון השנייה, שבה זכו מסרי חזבאללה לתהודה בתקשורת הישראלית ויצרו דימוי תודעתי בעל קשר רופף למציאות, כפי שזו התבררה בשלוש השנים שחלפו מאז, ובפרט בתוצאות הבחירות לפרלמנט הלבנוני ביוני 2009.

המכלול השני עוסק בצדקת היעדים שיש לכל צד בעימות ובצדקת הדרך להשגתם. במילים אחרות, במכלול זה מתנהלת התמודדות על אופן התפיסה – בתודעת קהלי היעד השונים – של הנרטיב אשר כל צד משתמש בו כדי להצדיק את יעדיו ואת מהלכיו בעימות ועל מידת הלגיטימציה של המדיניות להשגת היעדים הנגזרים מנרטיב זה. מרכיב חשוב נוסף במערכה במכלול זה הוא ההתמודדות על דימוים של מנהיגי הצדדים המתעמתים. לדוגמה, ישראל הצליחה ליצור תודעה תומכת רחבה במערכת הבינלאומית לנרטיב שלפיו היא נתונה לסכנה ביטחונית של ממש עקב עוינותן של שכנותיה, הניסיון של איראן להצטייד בנשק גרעיני והטרור המופעל נגדה, אולם רמת הלגיטימציה שיש בתודעה הבינלאומית לרבים מהצעדים שהיא נוקטת כדי להתמודד עם הסיכונים הביטחוניים (דוגמת גדר הביטחון, סיכולים ממוקדים, סגרים ביטחוניים, מחסומים וכד') נמוכה מאוד, בעיקר על בסיס הטענה שהם גורמים סבל לאוכלוסיה רחבה ואינם תואמים את חומרת האיום מולו היא ניצבת, למרות שבפועל ברור שישראל שוקלת את הסבל שעלול להיגרם לאוכלוסיה בבואה לקבוע כיצד תפעל כדי לשמור על ביטחונה. מעבר לכך, אחד האתגרים המשמעותיים ביותר שישראל ניצבת בפניהם הוא הצורך לחשוף את הפער בין הנרטיב שהפלסטינים משתמשים בו מול קהל היעד הפנימי שלהם ובין הנרטיב שהם מציגים למערכת הבינלאומית. להבדיל מהיחס הישיר שבין המערכה הפיזית ובין המכלול העוסק בכושר העמידה של החברות, היחס בין המערכה הפיזית ובין מכלול ההתמודדות על התודעה בתחום צדקת המדיניות והדרך למימושה מורכב הרבה יותר ומחייב טיפול משולב והדוק. דרך התפתחותה של התודעה במערכת הבינלאומית בנושא זה בעת מבצע "עופרת יצוקה" היא דוגמה טובה לנזקים שהיעדר תיאום כזה עלול לגרום.

המרחב הממוחשב כשדה מערכה תודעתי

בשנים האחרונות הולכת ועולה חשיבותו של המרחב הממוחשב (Cyberspace) כממד במערכה על התודעה, בעיקר בתחום האינטרנט. מעורבותן הישירה של הדמוקרטיה הליברליות ושל המשטרים הממוסדים במתרחש בממד זה של המערכה על התודעה מוגבלת יחסית, ולעומת זאת הוא מאפשר חופש פעולה רב לארגונים החמושים, הרואים בו כלי מרכזי להשפעה על דעת הקהל, בעיקר בקרב הדור הצעיר, בצד השימוש שלהם בו לצרכים מבצעיים בשל המגבלות על יכולתם

להשתמש באמצעי תקשורת קונבנציונליים להמונים (כמה מהארגונים, שכבר הצליחו לזכות במעמד מעין מדינתי, דוגמת חזבאללה וחמאס, מפעילים כיום גם תחנות רדיו וטלוויזיה, ובכל זאת ממשיכים לפעול במרץ במרחב הממוחשב מתוך הכרה בחשיבותו, בין היתר מול קהלי יעד זרים). הארגונים הרדיקליים הוכיחו מאז ומתמיד את יכולתם להתאים את עצמם במהירות לשינויים בעולם התקשורת ולנצל פרצות והזדמנויות. כך הם ניצלו בזמנו את הפיכת הרשמקול למכשיר נפוץ, שהוציאה מידי המשטרים במדינות מתפתחות את היכולת למנוע מהקהל הרחב האזנה למסרים לא רצויים (או אפילו למוזיקה מזרחית בארץ), ומאוחר יותר את פריחתן של תחנות הטלוויזיה הלווייניות הלא ממשלתיות (בתחילה CNN ולאחר מכן אל־ג'זירה ומתחרותיה בעולם הערבי והאסלאמי). לכן המהירות והיעילות שאפיינו את אופן התאמתם את פעילותם במערכה על התודעה לאפשרויות שמייצר המרחב הממוחשב היו טבעיות וצפויות.

להבדיל מהדמוקרטיה הליברליות, הארגונים הרדיקליים מייחסים למערכה על התודעה בכלל ולממד הממוחשב בפרט חשיבות עליונה. לפיכך הם פועלים בתחום זה בתיאום מלא עם הנהגתם ועם המערך המבצעי שלהם. הם מפעילים מספר רב של אתרי אינטרנט, כמה מהם אתרי חדשות, כמה מהם אתרים של גורמי התקשורת השייכים להם, אחרים הם פורומים ואתרי צ'ט, ואחרים – אתרים של ארגוני משנה של הארגונים הראשיים, בהם אתרים של הזרועות המבצעיות שלהם. כל אחד מהם מכוון לקהל יעד שונה ומייצג מרכיב מסוים במסר הכללי של הארגון. כך למשל חמאס מפעילה כעשרים אתרים באינטרנט, חזבאללה – כ־15 אתרים, אל־קאעדה מפעיל כמה עשרות אתרים במישרין ועוד מאות אתרים המקושרים אליו בעקיפין וכן הלאה. הארגונים מכוונים את עיקר המסרים כלפי האוכלוסייה שהם מתיימרים לייצג, אך גם קהלי היעד האחרים אינם מוזנחים, והאתרים המכוונים אליהם מוצגים בשפתם. כך יש לארגונים אתרים באנגלית, בספרדית, בצרפתית, בפרסית, ברוסית וכמובן בעברית. דו"ח שהכינה הוועדה לענייני ביטחון המולדת של הסנט האמריקאי במאי 2008 בשם *Violent Islamist Extremism, the Internet, and the Homegrown Terrorist Threat* פירט את היקף התופעה ואת חומרתה. מסתבר שארגון אל־קאעדה מנצל את האינטרנט לא רק לצורכי תעמולה, אלא גם לגיוס כוח אדם ולניהול מחנות אימונים וירטואליים, מסגדים וירטואליים ובתי ספר וירטואליים המאפשרים לו לעקוף את המגבלות שהמערכת הבינלאומית מנסה להטיל נגד פעילותו. אל־קאעדה, משתמש באינטרנט גם ליצירת קשר בין פעילים לתומכים, לרכישת ידע אידיאולוגי ומבצעי ולהעברתו וכן לאיסוף כספים.

הארגונים הרדיקליים מנצלים לצורך פעילותם באינטרנט את אזלת היד הבינלאומית בהגנה על הרשת וכן את המחויבות של הדמוקרטיה הליברליות לחופש הביטוי ואת נכונותן של החברות המספקות שירותי אינטרנט לספק את

שירותיהן לכל גורם בלי לבדוק בציציותיו, כדי להמשיך ולפעול, למרות ניסיונות ספורדיים להצר את צעדיהם.

מה אפשר ונכון לעשות?

כדי להתמודד כראוי עם הארגונים הרדיקליים במערכה על התודעה יש צורך במאמץ מתואם הן ברמה הלאומית והן ברמה הבינלאומית, באמצעות שילוב של מהלכי מניעה ותגובה עם יזמה ויצירתיות. את אלה יש לעשות תוך כדי סינרגיה מלאה עם ניהול המערכה המבצעית ומיצוי התרומה האפשרית של מערך המודיעין, הן לזיהוי פעילות הארגונים הרדיקליים והבנתה והן לצורך תמיכה בפעילותנו במערכה על התודעה ככלל ובמרחב הממוחשב שלה בפרט. מה שנעשה עד היום בהקשר זה מועט ביותר, ובשום פנים אינו משקף הכרה בגודל האתגר ובחשיבותו במלחמה המודרנית.

יש קושי מובן בניתוח פומבי של דרכי הפעולה הנדרשות בהקשר זה. כמה מהפעולות שכבר ננקטות יכולות לשמש דוגמה (המאמצים לשכנע ספקיות בינלאומיות של שירותי אינטרנט להימנע ממתן שרותיהן לגורמים לא חוקיים, תוך כדי יצירת תשתית הולמת לכך בחוק הבינלאומי, והקמת אתרי אינטרנט רשמיים ורשמיים למחצה המספקים מידע אמין). פעולות אחרות מחייבות ניתוח מערכתי מעמיק של שדה המערכה. התפקיד החשוב של הבלוגוספירה כמערכת להפצת מידע לא ערוך ולבקרה על התקשורת הממוסדת הומחש בשנים האחרונות שוב ושוב. כך למשל חשפו הבלוגרים את עבודת הפוטושופ שביצעה סוכנות "רויטר" בתמונות שתיארו את תקיפות צה"ל בלבנון, וכפו על הסוכנות להתנצל. אתרים המשמשים להפצת מידע ויזואלי, דוגמת "יוטיוב" ו"טוויטר", ורשתות חברתיות דוגמת "פייסבוק" פותחים עולם מלא של אפשרויות לשני הצדדים, שיש להיערך ביסודיות ובמהירות להתמודד עמם.

ברור שהשימוש במודיעין לצורך המערכה על התודעה בכלל ובממד הממוחשב בפרט צריך להיות זהיר ומחייב פיתוח תורה מתאימה ומתחדשת, שתבטיח מצד אחד אפקטיביות, באמצעות מיצוי היכולות ושימוש מהיר ואיכותי בהן, ומצד אחר הקפדה על אמינות המסרים, שמירה על ביטחון המקורות והמידע ויותר מכול – מניעת כל אפשרות של שימוש במודיעין לצרכים פוליטיים, אולם בה בעת ברור כי כמו בכל מערכה, מודיעין איכותי הוא תנאי הכרחי להצלחה. עליו להבין ולהכיר את הגורמים המשפיעים על התפתחות התודעה במגרשים השונים, לעקוב אחר פעילות היריב ולספק מידע מהימן ובזמן לצורך הפרכת מסריו וגיבוש התכנים של המסרים הנגדיים.

כפל שלטון פלסטיני – כפל מדיניות ישראלית

אפרים לביא

מאז השתלטות חמאס על רצועת עזה (יוני 2007) מתקבעת והולכת מציאות של שתי מערכות שלטון עצמי: האחת בגדה המערבית בהנהגת תנועת פת"ח, והאחרת ברצועת עזה בהנהגת תנועת חמאס. חילופי הדורות שחלו בהנהגת הפת"ח במהלך הוועידה השישית של התנועה, מוסיפים נופך דרמטי למציאות זו של שבירת האחדות הלאומית הפלסטינית: לראשונה בתולדות המאבק הלאומי הפלסטיני נגד ישראל, ניצבות זו כנגד זו, בשני חלקי הטריטוריה הפלסטינית, הנהגות עוינות ומתחרות שנולדו וצמחו בתוך פלסטין וחוו יחדיו את המאבק בכיבוש הישראלי מאז 1967.

תנועת פת"ח בהנהגת אבו מאזן, שנחלשה מבחינה רעיונית וארגונית בשנים האחרונות, ובמיוחד מאז לכתו של האב־המייסד, יאסר ערפאת, פועלת להשיב לעצמה את מעמדה כמנהיגת העם הפלסטיני. בשנה האחרונה עלה בידה לבסס את דימויה כמי שמקיימת שלטון ביורוקרטי יעיל בגדה המערבית, להשליט חוק וסדר ולקדם את הכלכלה. כינוס הוועידה הכללית השישית של התנועה תרם לשיקומה מבחינה ארגונית ואידיאולוגית: הבחירות הפנימיות למוסדות התנועה הכריעו את המאבק הבין־דורי שהחליש את התנועה בעשור וחצי האחרון, הרחיקו את הגווארדיה הוותיקה שהגיעה מתוניס וביססו את מעמדם של ילידי המקום; במקביל, אומץ מצע לאומי פרגמטי, שיהווה מעתה מקור סמכות רעיוני לתנועה, תחת המצע הישן (מ־1989) שלא עודכן חרף תמורות מדיניות ופוליטיות מרחיקות לכת. גם כך, כוחה העיקרי של פת"ח נותר בשליטתה באש"ף, שגם אם ערכו מבחינה פוליטית ירד מאז כינון הרשות הפלסטינית (1994), הוא מסמל את ייצוג הפזורה ובעיית הפליטים מצד אחד, ואת דבקות העם הפלסטיני באופציה המדינית, מצד שני.

אל"ם (מיל.) ד"ר אפרים לביא הוא מנהל מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, מנהל תכנית קרן קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי וחוקר במרכז דיין ללימודי המזרח התיכון באוניברסיטת תל-אביב

חמאס, שבנתה שלטון יציב ברצועה ונותרה על כנה לאחר מבצע צה"ל ("עופרת יצוקה"), פועלת כדי למנוע כל אפשרות להשבת הרשות לשלוט ברצועה. היא נערכת להתמודדות עם ההנהגה החדשה של פת"ח על הנהגת העם הפלסטיני, והיא נאבקת לזכות בהכרה ערבית ובינלאומית פורמאלית בשלטונה ברצועה,¹ בין היתר באמצעות הצגת עמדות מרוככות בנוגע לסכסוך עם ישראל. הנהגות פת"ח וחמאס מצפות לפרסום התכנית המדינית של הנשיא אובמה, לאחר המפגשים שקיים עם מנהיגי האזור ולחציו על ישראל, שהניבו את קבלת העיקרון של שתי מדינות לשני העמים על ידי ראש הממשלה בנימין נתניהו.² כל אחת מהן מבקשת לנצל את השינוי המסתמן במדיניותה של ארצות-הברית באופן שיחזק את מעמדה לעומת האחרת: הנהגת פת"ח מצפה כי ארצות-הברית תמשיך בחיזוק הרשות הפלסטינית ובניית כוחה הצבאי ותביא לחידוש התהליך המדיני, ואילו הנהגת חמאס מבקשת לקבל הכרה כי היא כוח פוליטי לגיטימי, שזכה בבחירות דמוקרטיות ולא ניתן להתעלם ממנו ומעמדותיו.

פת"ח והשלטון העצמי בגדה המערבית

שלטון הרשות הפלסטינית בגדה המערבית מתבסס והולך כשלטון ביורוקרטי שתפקודו יעיל ועולה בידו, גם אם בהדרגה, לאכוף חוק וסדר ולהביא ליציבות חברתית וכלכלית. אף כי שלטון זה נהנה מתמיכה וסיוע מצד מדינות ערביות, ישראל, ארצות-הברית והאיחוד האירופי, הוא נעדר כיום יכולת מעשית לבוא במקום שלטון חמאס ברצועה. בכירים בהנהגת פת"ח נכזבו מן העובדה שישראל העדיפה שלא למוטט את שלטון חמאס ברצועה בזמן "עופרת יצוקה". הם חוששים כי מדיניותה של ישראל כלפי חמאס תעודד את הקהילה הבינלאומית להכיר בחמאס, וזו תמשיך לבסס את מעמדה כשלטון ולצבור לגיטימציה, גם ברמה המדינית, על חשבון פת"ח והרשות הפלסטינית.

הרשות פועלת מתוך הכרה כי מעמדה והמשך קיומה מאוימים מצד הנהגת חמאס הנחושה להרחיב את שליטתה לשטחי הגדה המערבית. האלימות הרבה שנקטה חמאס כלפי גורמי כוח שונים ברצועה, הבהירה לרשות, ולמעשה לכל החברה הפלסטינית, שחמאס אינה בוחלת בשום אמצעי כדי לאכוף את שלטונה ולדכא כל מוקד התנגדות. בשנה החולפת החלה הרשות הפלסטינית להגביר את הפיקוח על פעילותה החברתית, הדתית, הפוליטית והצבאית של חמאס בגדה המערבית, באמצעות מנגנוני הביטחון שלה, המאומנים ומוכשרים על-ידי הגנרל האמריקאי דייטון. בראש מנגנוני ביטחון אלה הוצבו מפקדים צעירים, מקצועיים ונמרצים (כמו מאג'ד פרג', זיאד הב אל-ריח, כמאל אל-שיח' וחאזם עטאללה), המשתפים פעולה ביניהם ומקיימים תיאום ביטחוני עם ישראל.

הדאגה לשרידות הרשות ולקיומם של מנגנוני הביטחון, יוצרת בקרב מפקדים אלה מוטיבציה לפעילותם היעילה והמקצועית לאורך זמן. הדבר ניכר במבצע הצבאי של ישראל ברצועת עזה, כאשר מנגנוני הביטחון המשיכו בפעילותם נגד חמאס בגדה המערבית, ובכלל זה מעצר פעילים, ולא נענו לדרישת חמאס להפסיק את התיאום הביטחוני עם ישראל. לאחרונה (סוף מאי-חילת יוני 2009) ביצעו מנגנוני הביטחון מעצרים בקרב פעילים צבאיים של חמאס בקלקיליה ובטול כרם שלוו בחילופי ירי והרוגים, לקחו לחקירה מרצים באוניברסיטת אל-נג'אח בשכם וחברים במועצות הערים שכם ובית לחם המזוהים עם חמאס, והעמידו פעילים למשפט צבאי בגין "פגיעה בסדר הציבורי" ו"ניסיון להביא להפיכה צבאית בגדה המערבית".

משרד הווקף ברשות פרסם לאחרונה הוראות להסדרת פעילות המסגדים, ובכללן פיקוח על אָמאמים ודרשנים, הנהגת דרשות אחידות בתפילות יום השישי, ומניעת פעילויות שאינן תפילות.³ הוראות אלו מתווספות לפעולות קודמות, ובכללן פיזור ועדות הצדקה הדתיות (לג'אן אל-זכאה) שהיו בשליטת חמאס ודחיקת אנשי התנועה מהנהלות אגודות צדקה ומינוי אחרים במקומם.⁴ הרשות אינה נתקלת בהתנגדות ציבורית בפעילותה זו נגד חמאס. היא מציגה בפני הקהילה הבינלאומית את עשייתה בתחום זה כביטוי למחויבותה הבלתי מתפשרת לביצוע הסעיפים הביטחוניים ב"מפת הדרכים", לקראת חידוש התהליך המדיני.

שלטון הרשות מושתת בעיקר על ממשלתו של סלאם פיאד, המקבלת לפי שעה תמיכה מאבו מאזן ומחלק מההנהגה הפוליטית הוותיקה של פת"ח. ראש הממשלה פיאד, שאינו משורות פת"ח, נחשב טכנוקרט נקי כפיים, בעל נטייה לזרם הלאומי, אך חסר בסיס תמיכה ציבורי. הוא מפגין את סמכותו כראש ממשלה יעיל התורם ליציבות השלטון: הוא מכתוב את מדיניות משרדי הממשלה ומנהל את המערכת הכלכלית והביטחונית. באופן זה פיאד מבסס את מעמדו מבית בהדרגה, על אף התנגדות מצד אישים מרכזיים בהנהגה הוותיקה בתנועת פת"ח כמו ועזאם אל-אחמד, וכן מצד אנשי דור הביניים והצעירים. פיאד מצליח להוכיח כי הימצאותו משרתת את האינטרס של הרשות הפלסטינית להפגין יכולת שליטה, לרבות התמודדות עם איום חמאס בגדה המערבית, ולקבל הכרה כבת שיח הראויה להידברות מדינית וביטחונית עם ישראל.

היציבות שהרשות הפלסטינית גילתה בשנה החולפת כגוף בירוקרטי שישואל, מדינות ערב והקהילה הבינלאומית בכללה חפצים בהמשך קיומו, לא יכלה לכסות על העובדה שהרשות הייתה חסרה הומוגניות רעיונית-אידאולוגית וארגונית-פוליטית, בשל החולשה הרעיונית והארגונית שאפיינה בשנים האחרונות את תנועת פת"ח. הגוורדיה הוותיקה של התנועה המשיכה לאחוז בקרני המזבח של ההנהגה, אף שאיבדה את אמון הציבור. פעילי דור הביניים, החסרים לכידות

פנימית והנהגה מובילה, ידעו אל־נכון, כי תנועתם החזיקה מעמד בגדה המערבית בשנים האחרונות, במידה רבה מתוקף הנוכחות של ישראל במקום ומדיניות המחוות שנקטה ממשלת אולמרט כלפי אבו מאזן (כמו שחרור אסירים) בתהליך ההידברות עמו.

כינוס הוועידה השישית של הפת"ח היווה בעיני פעילי דור הביניים הזדמנות יחידה העשויה לאפשר לחלץ את התנועה מדעיכתה הנמשכת ולהביא להתחדשותה הרעיונית ולשיקום מוסדותיה. תקוותם היא שתוצאות הבחירות הפנימיות למוסדות התנועה, שהביאו לסיום המאבק הבין־דורי בהנהגה ולאימוץ מצע לאומי מוסכם, יובילו לליכוד השורות ולהשבת מעמד הפת"ח כתנועה הלאומית המובילה של העם הפלסטיני. אבו מאזן והנהגת פת"ח החדשה מקווים כיום, כי הישגי הרשות בייצוב מערכות החיים בגדה המערבית, בצד המאמצים לשיקום מעמדה של התנועה בציבור, ילוו בחידוש התהליך המדיני והתקדמות ממשית בו לקראת הסדר עם ישראל. הם יודעים אל־נכון כי יכולתם להציג את פת"ח כאלטרנטיבה לחמאס תלויה, במידה רבה, בהצלחת התהליך המדיני עם ישראל, והם משליכים את יהבם על השינוי המסתמן במדיניות הממשל האמריקאי החדש, הנחוש להחזיר את ישראל ואת הפלסטינים לשולחן הדיונים. דא עקא, העובדה כי כוחה הפוליטי של תנועת פת"ח תלוי בהסכם עם ישראל, מציבה אותה בעמדת נחיתות בהשוואה לחמאס הנהנית מתמיכה ציבורית מתוקף התמיכה בדרכה ובהנהגתה, ואינה תלויה בישראל.

חמאס והשלטון העצמי הפלסטיני ברצועת עזה

ברצועת עזה מתבסס והולך שלטון עצמי ביורוקרטי וכוחני של חמאס. הנהגת התנועה נחושה להכשיל כל ניסיון מצד ישראל והקהילה הבינלאומית להחלשת אחיזתה בשלטון במטרה לאפשר לרשות הפלסטינית לשוב ולשלוט ברצועה. ההנהגה ממשיכה להיאבק על מעמדה כשחקן פוליטי לגיטימי במערכת הפלסטינית, שזכה בבחירות דמוקרטיות וחופשיות וזכאי לקבל הכרה בשלטונו. היא אינה מקבלת את אש"ף כנציג הלגיטימי הבלעדי, לפחות כל עוד לא בוצעו רפורמות שיאפשרו את השתלבותה בארגון כפי כוחה הפוליטי. היא גם אינה מכירה בחוקיותה של ממשלת סלאם פיאד בגדה המערבית משום שלא קיבלה את אמון המועצה המחוקקת,⁵ ונחושה לנטרל כל מוקד כוח של פת"ח או של קבוצות אסלאמיות קיצוניות, לרבות באמצעים אלימים.⁶

הנהגת חמאס ממשיכה להיתקל בקשיים במאמציה להביא להסרת החרם מעל הרצועה ולפתיחה מלאה של המעברים. היא הגיעה לכלל הכרה, בעקבות "עופרת יצוקה", שהפעלת כוח (רקטות ופיגועי גבול) נגד ישראל בניסיון לאלצה לפתוח את המעברים, אינו יעיל ומסכן את יכולתה למשול. הנהגת התנועה מבקשת כיום

להתרכז בפעילות אזרחית ולמנוע עימות צבאי נוסף עם ישראל, שעלול להסתיים במיטוט שלטונה. היא מנסה לרסן את הארגונים השונים הפועלים ברצועה ומונעת אותם מלבצע פיגועים נגד ישראל, ובכלל זה ירי רקטות. בכירי התנועה מסבירים כי חמאס תשמור על הרגיעה כל עוד הדבר משרת את האינטרסים של העם הפלסטיני. הם מצביעים על העובדה שגם ישראל מקפידה על קיום הרגיעה ופועלת באמצעות המצרים כדי להאריכה, ומסבירים שלהבדיל מבעבר, דווקא בעידן ממשלת הימין החדשה בישראל המעברים אינם נסגרים כל אימת שמתבצע ירי טילים לעבר ישראל.⁷

לאחר שהדרך הצבאית להסרת המצור ופתיחת המעברים כשלה, גם דרכי הפעולה האחרות לא נשאו עד כה פרי: הדיאלוג הלאומי לא הוביל להקמת ממשלת אחדות שהייתה עשויה לסלול את הדרך לפתיחת המעברים עם ישראל ומצרים, ואילו האפשרות להשגת הסדר על חידוש הרגיעה עם ישראל ופתיחת המעברים נראית רחוקה עם ממשלת הימין בישראל. כך ניסיונותיה של הנהגת חמאס להתחיל בפעולות לשיקום הרצועה מהריסותיה בעקבות מבצע "עופרת יצוקה" מתעכבים בהיעדר חומרי בניין כמו ברזל ומלט, שישראל מונעת את הכנסתם לרצועה בכמויות הנדרשות (המעברים פתוחים בעיקר לצרכים ההומניטריים). במציאות זו הנהגת חמאס משליכה את יהבה על הקהילה הבינלאומית: היא מצפה שהלחץ אשר הממשל האמריקאי והאיחוד האירופי מפעילים על ישראל להרחיב את פתיחת מעברי הגבול להכנסת חומרי בניין כדי לאפשר את שיקום הרצועה יניב פרי מעשי.⁸

בתוך כך חמאס פועלת להשיב לעצמה את כוחה הצבאי שנפגע ולבנות מחדש את הזרוע הצבאית במאפיינים של צבא סדיר שייעודו העיקרי, ארוך

הטווח, הוא להיות "צבא מגן". בעזרת מערך רקטות וטק"א צבא זה אמור לייצר הרתעה כלפי ישראל כדי לא להגיע לעימות צבאי רחב, וכך למנוע השמדה של מבנים ומתקנים שלטוניים וצבאיים מהאוויר. הנהגת חמאס מעריכה כי מאזן הרתעה כזה, אם ייווצר, יאפשר יציבות ורגיעה לאורך זמן גם ללא השגת הסכם בינה ובין ישראל, והדבר יאפשר לה לבסס את שלטונה ברצועה ולהתמקד במלאכת שיקומה.

חמאס פועלת להשיב לעצמה את כוחה הצבאי שנפגע ולבנות מחדש את הזרוע הצבאית במאפיינים של צבא סדיר שייעודו העיקרי להיות "צבא מגן".

הדיאלוג הלאומי

לאחר "עופרת יצוקה", ועל רקע האפשרות שישראל וחמאס יתקדמו לעבר עסקה לשחרור אסירים והסדרת הרגיעה ביניהן, גילתה הנהגת פת"ח עניין בקידום הדיאלוג הלאומי וכינון ממשלת אחדות. ההנהגה הייתה ערה באותה עת לסקרים

אשר הצביעו על תמיכה גוברת בחמאס ברצועה ובגדה המערבית, בעקבות מה שנתפס בדעת הקהל הפלסטינית כאי־כניעה לצה"ל, וביקשה להגן על מעמדה הציבורי. ואולם סבבי השיחות שהתקיימו עד כה בקהיר בין פת"ח לחמאס בתיווך המצרים, הניבו הסכמות חלקיות בלבד בנושאים שבמחלוקת הכוללים הקמת ממשלת אחדות, אימוץ שיטת בחירות,⁹ מועד לקיום הבחירות¹⁰ וכן ארגון מחדש של מנגנוני הביטחון.

אף כי הצדדים מצהירים שהם מעניקים קדימות לדיאלוג הלאומי, ובכך מבקשים להניח את דעת המצרים ולהיענות להלכי הרוח בציבור, נראה כי הם מגלים כיום עניין מוגבל בכך: הנהגת הפת"ח מעריכה כי פחתו הסיכויים שיושגו הבנות בין ממשלת הימין בישראל לבין חמאס על רגיעה ושחרור אסירים, ואילו הנהגת חמאס מעדיפה להרחיק מעליה לחצים לקבל נוסחה שתאפשר דריסת רגל לרשות ברצועה ולהתפשר על עמדותיה בדבר אי־הכרה בישראל ואי־התחייבות לקבל את ההסכמים שאש"ף חתם עליהם עם ישראל. נוסחאות שונות שהציעו המצרים לצדדים ליישוב המחלוקת ביניהם, כמו השארת הממשלות של חמאס והרשות על כנן והקמת גוף־על לתיאום ביניהן, או הקמת ועדה בין־ארגונית שתהיה כפופה לאבו מאזן ותפקח על השיקום בעזה נדחו על ידם.

כך או כך, מצרים ממשיכה במאמציה לקרב בין הצדדים, תוך ידיעה שאין ביכולתה לכפות עליהם את עמדותיה. הוועדות שהוקמו להסדרת הבעיות התלויות ועומדות ביחסים בין חמאס לפת"ח ממשיכות בעבודתן, ומלבדן פועלת ועדת פיוס ברצועת עזה ובגדה המערבית בחסות מצרים ובנוכחות נציגיה. מטרת ועדה זו להפיג את המתיחות בין הצדדים בשני האזורים בכל הנוגע לפגיעות הדדיות ביניהם: מעצרים פוליטיים, פגיעות בזכויות האדם וסגירת מוסדות.¹¹ לפי התכנית המצרית, לאחר שהוועדות ישלימו את עבודתן, יודיעו פת"ח וחמאס בקהיר, בחסות מצרים ובתמיכת הליגה הערבית, על הסכם בדבר סיום הפילוג בעם הפלסטיני.

אף כי הצדדים מצהירים שהם מעניקים קדימות לדיאלוג הלאומי, נראה כי הם מגלים כיום עניין מוגבל בכך

עמדות כלפי התהליך המדיני

עמדת פת"ח

הרשות הפלסטינית פועלת כיום בשני מישורים מקבילים: האחד, שאבו מאזן והנהגת פת"ח מובילים אותו, מטרתו להגיע להסדר מדיני כולל עם ישראל תוך התנגדות להסכמים חלקיים ולהקמת מדינה בגבולות זמניים; והאחר, שראש הממשלה סלאם פיאד מוביל אותו, מתמקד במימושה של תכנית עבודה אשר תכליתה בניית מוסדות השלטון וחיזוק יסודותיה הכלכליים, החברתיים

והביטחוניים של הרשות, כדי שהמדינה הפלסטינית תהיה לעובדה קיימת בתוך שנתיים, לכל המאוחר. פיאד מייחס חשיבות כפולה לתכניתו: ראשית, יכולתם של מוסדות הרשות להיות מוסדות של מדינת פלסטין תמנע כל תירוץ מישראל ומהקהילה הבינלאומית, כאילו הפלסטינים אינם בשלים להקמת מדינה; ושנית, הדבר ייטע אמון בקרב העם הפלסטיני שיש ביכולתו להגשים את מאווייו בעצמו.¹²

אבו מאזן ועמיתיו בהנהגת פת"ח שאבו עידוד מהרוח החדשה שהביא עמו ממשל אובמה ביחסו לסכסוך הישראלי-ערבי ולצדדים המעורבים בו: שינוי מהותי בנוגע להתנחלויות – מ"מכשול לשלום" לתפיסה כי ההתנחלויות אינן חוקיות ויש הכרח להסירן; התנערות מערבויות שנתן הממשל הקודם לממשלות ישראל; מתן לגיטימציה להתנגדות עממית לכיבוש הישראלי, ברוח התנועה האמריקאית לזכויות האדם. אבו מאזן האמין שעלה בידו להוכיח בפגישתו עם הנשיא בבית הלבן כי הרשות הפלסטינית היא ישות מתוקנת הדואגת לענייני הביטחון והאוכלוסייה וכי היא בת שיח ראויה להידברות ביטחונית ומדינית.

אבו מאזן מקווה שמעורבותה של ארצות-הברית בזירה הפלסטינית תימשך ותעמיק. זו באה עד כה לביטוי, בין היתר, בסיוע תקציבי נדיב לרשות, בהמשך בניית כוחה הצבאי המופעל בעיקר נגד התשתית האזרחית והצבאית של חמאס בגדה המערבית, ובהתעניינות הממשל בשיקום תנועת הפת"ח. מסקנתו של אבו מאזן היא שהממשל האמריקאי מעוניין בחיזוק הרשות והפת"ח בהתמודדות עם החמאס, וביצירת תנאים אשר יביאו להשבת שלטונו לרצועת עזה. אבו מאזן מעריך כי הרשות נמצאת בעמדת יתרון מדינית על פני ישראל במילוי חלקה "במפת הדרכים" – אף כי הממשל האמריקאי מאיץ בה להגביר את הפעילות למניעת הסתה ולמאבק בטרור.

גישה זו של הממשל האמריקאי, שהניחה את הכדור במגרש הישראלי, הביאה את אבו מאזן ועמיתיו בהנהגת פת"ח להישאר ב"עמדת המתנה", תוך שהם נהנים מתמיכה כלל-ערבית. הם ציפו כי יופעל לחץ אפקטיבי מצד ארצות-הברית על ישראל שייביא להפסקת הבנייה בהתנחלויות ולסלילת הדרך לחידוש התהליך המדיני מהנקודה בה הופסק. ציפיות אלה נפגעו בעקבות נאומו המדיני של נתניהו (אוניברסיטת בראיל, 14 יוני 2009) והדיאלוג האמריקאי-ישראלי לגיבוש הבנות בסוגיות אלו. הנהגת פת"ח טענה שנתניהו אינו מתכוון להפסיק את הבנייה בהתנחלויות, שהוא רוקן את 'המדינה הפלסטינית' העתידה מתוכו, והוסיף על כך תביעה קנטרנית בעניין ההכרה בישראל כמדינת הלאום היהודי. לדידם, במסמכים ובהסכמים בינלאומיים קודמים, לרבות הסכמי השלום בין ישראל למצרים ולירדן, הסכמי אוסלו והדיונים שהתקיימו על הסדר קבע וכן "מפת הדרכים" – מובא

עניין ההכרה בזכותה של ישראל להתקיים בשלום ובביטחון, ולא עניין היהודיות שלה.

תנועת פת"ח חוששת שעמדותיו ותביעותיו של נתניהו נועדו להציב תנאים שלא יאפשרו השגת הסדר מדיני וכי הדבר יוביל לתוצאה הבלתי נמנעת של חיזוק חמאס. הנהגתה החדשה, המושתתת בעיקרה על הגווארדיה המקומית, אימצה בוועידתה הכללית השישית סדר יום לאומי שיעדו שחרור מהכיבוש ועצמאות מדינית בגבולות 1967, אך הדגישה בצידה גם את דרך המאבק. היא בידלה את עצמה מהחמאס בכך שהצהירה על דבקותה במפת הדרכים וביוזמת השלום הערבית המדגישה את המחויבות של העולם הערבי באופן קונצנזואלי לפתרון של שתי מדינות על בסיס גבולות 1967. הנהגת פת"ח הבהירה, כי לא תבקש ממדינות ערב לשנות את נוסח יוזמת השלום כדי להקל על ישראל לקבלה, ובמיוחד לא את הסעיף הנוגע לזכות השיבה של הפליטים.¹³ הפת"ח קבעה עוד בהחלטותיה בוועידה, כי בהעדר התקדמות לעבר סיום הכיבוש היא שומרת לעצמה את הזכות להיאבק בכלים של מרי אזרחי (**עציאן מדיני**) והתנגדות עממית (**מקאוומה ג'מאהיריה**) בלתי מזוינת במתנחלים ובכוחות הביטחון המגנים עליהם; ובהעדר התקדמות ממשית לקראת פתרון של שתי מדינות, היא תפנה למאבק להקמת מדינה דו־לאומית בין הים לירדן, או להכרזה חד־צדדית על מדינה עצמאית בגבולות 1967.

הנהגת הפת"ח מצפה כעת שהממשל האמריקאי והקהילה הבינלאומית יגלו נחישות ויסירו את תנאיו של נתניהו לחידוש התהליך המדיני ויכפו על ישראל את הקפאת ההתנחלויות וחידוש התהליך המדיני. היא גם מקווה שהתנגדותה להכרה בישראל כמדינה יהודית לא תתפרש כגחמה פלסטינית אלא כעמדה כלל־ערבית.

עמדת חמאס

תנועת חמאס ממשיכה לדבוק בעקרונות אמונתה ולא שינתה את עמדותיה המדיניות: היא מתנגדת להכרה בישראל, שוללת הסדר מדיני עמה ואיננה תומכת ביזמת השלום הערבית.¹⁴ מבחינה זו, הפיצול הקיים בין הגדה המערבית לרצועת עזה משרת, לפי שעה, את האינטרס של הנהגת חמאס, שכן הוא מקטין את הסיכוי לתהליך מדיני ממשי. שאיפתה הפוליטית של חמאס היא להנהיג את העם הפלסטיני ולעצור את המגמה שהחלה בתהליך אוסלו לצמצום השאלה הפלסטינית לשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה. לדידה, השאלה הפלסטינית חייבת לשוב ולהקיף את הגולה הפלסטינית ולהציב את התביעה לזכות השיבה של הפליטים כסוגיית מפתח בסכסוך עם ישראל, ובכך לערער על לגיטימיות קיומה של ישראל.¹⁵

לפיכך הנהגת חמאס גילתה שביעות רצון מכך שהנשיא אובאמה התייחס בנאומו לסכסוך הישראלי-פלסטיני כסכסוך שהחל ב־1948 ולא בשנת 1967. עם זאת, הנהגת חמאס ניצבת בפני התפתחויות ותהליכים אזוריים ועולמיים המשפיעים על מעמדה בכיוונים שונים, ועשויים להשפיע על עמדותיה. מצד אחד היא נהנית מגילויי התמיכה בה ומן ההזדהות עמה מצד גורמים אסלאמיים בירדן ובמצרים,¹⁶ אשר מעודדים אותה לדבוק בעמדותיה המדיניות הנוקשות. הנהגת חמאס גם שואבת עידוד ממה שנראה בעיניה הכרה זוחלת וגוברת בה מצד הקהילה הבינלאומית: העובדה כי אובמה נמנע מלהגדיר את חמאס כארגון טרור; פגישות הנשיא לשעבר ג'ימי קרטר וכן חברי פרלמנט בריטים עם הנהגת חמאס בדמשק וברצועה; פגישת הדיפלומט האמריקני תומס פיקרינג עם בכירים מהנהגת חמאס ברצועת עזה; פגישת השופט ריצ'ארד גולדסטון, ראש ועדת החקירה למלחמה (מבצע "עופרת יצוקה") ברצועת עזה מטעם מועצת זכויות האדם של האו"ם, עם אסמאעיל הניה – כל אלה מפחים בחמאס תקווה לשינוי ביחס הקהילה הבינלאומית כלפיה. מצד שני, הנהגת התנועה מודעת אל־נכון שהסיכוי לשינוי בעמדת ארצות־הברית והקהילה הבין־לאומית כלפיה הוא קלוש, כל עוד תמשיך לדחות את שלושת תנאי הקוורטט: הכרה בישראל, כיבוד ההסכמים שנחתמו עמה בעבר והפסקת הטרור.

המחלוקת הפנימית באיראן, בעלת בריתה (הלוגיסטית) של חמאס, ותוצאות הבחירות בלבנון יוצרות דימוי של היחלשות התנועות הפונדמנטליסטיות באזור. התפתחויות אלו מבליטות את הקשר ההדוק בין איראן (שאינה ערבית וסונית) ובין חמאס, ותורמות לבידודה של חמאס אשר גם שוללת את הזימה הערבית לשלום, ובכך מדירה את עצמה מן הקונצנזוס הערבי. מצב עניינים זה מביא את הנהגת חמאס לידי צורך להציג בפני ארצות־הברית והקהילה הבינלאומית גישה שהיא פרגמטית, על־פי הגדרתה.

המחלוקת הפנימית באיראן, בעלת בריתה (הלוגיסטית) של חמאס, ותוצאות הבחירות בלבנון יוצרות דימוי של היחלשות התנועות הפונדמנטליסטיות באזור.

הנהגת חמאס מבקשת כיום לגלות "פנים חדשים" כלפי הקהילה הבינלאומית כדי להתקבל כשחקן פוליטי לגיטימי, ובכך להבטיח את המשך קיומה, להפסיק את החרמתה ולהסיר את המצור מעל הרצועה. ההנהגה רואה בחיוב את המאמצים מצד גורמים שונים בקהילה הבינלאומית למציאת נוסחה שתאפשר לחמאס לעמוד בצורה זו או אחרת בתנאי הקוורטט.¹⁷ ראשיה מפזרים בחודשים האחרונים הצהרות בעלות תוכן פרגמטי,

בראייתם, בעניינים מדיניים. ח'אלד משעל, ראש הלשכה המדינית, עמעם בראיונות לעיתונות את חשיבותה של אמנת חמאס, ואמר כי זו נוסחה לפני שני עשורים ואילו חמאס פועלת על פי המציאות בשטח ובאופן העשוי לשרת את האינטרסים

המידיים שלה. הוא קבע כי התנועה לא תכיר בישראל, אך הבטיח שהיא תהיה חלק מהפתרון: חמאס מעוניינת בהסכם הפסקת אש עם ישראל ובעסקת שחרור אסירים, ומוכנה לכינון מדינה פלסטינית בגבולות 1967 תמורת הודנה לעשר שנים, בתנאי שתכלול את מזרח ירושלים, פירוק ההתנחלויות וזכות השיבה.¹⁸ לאחר פגישותיו של משעל במצרים עם השר לענייני מודיעין ועם מזכ"ל הליגה הערבית הוא ציין כי העביר להם מסר בעניין הסכמת חמאס למשא ומתן מדיני להקמת מדינה פלסטינית בגבולות 1967.¹⁹ מבחינת חמאס, הסכמתה זו הובעה כבר ב"מסמך הפיוס הלאומי" ("מסמך האסירים"), שגובש ב-2006.

מנגד, הנהגת חמאס ממשיכה להתנגד לדרישה המינימליסטית אשר הוצעה לה בדיאלוג הלאומי, שלפיה ממשלת אחדות שתוקם בהשתתפותה (ולא חמאס כתנועה) תתחייב לקבל עליה את ההסכמים שחתם אש"ף עם ישראל. היא נמנעת לפי שעה ממהלך כזה, אף שהדבר עשוי לסלול בעבורה את הדרך להכרה מצד ארצות-הברית ומצד הקהילה הבינלאומית, משום שהיא רואה בכך סטייה אידאולוגית מרחיקת לכת הכרוכה בהכרה במדינת ישראל. אסמאעיל הגייה, אף הבהיר לאחרונה, שהנכונות שמביעה חמאס לגבי סיום הכיבוש והסדר עם ישראל קשורה לתפיסתה בעניין "תוכנית השלבים".

סיכום ומשמעויות לישראל

הכרעת המאבק הבין-דורי בתנועת הפת"ח לטובת דור הביניים, תרמה להעמקת התהליך ההיסטורי של דחיקת הפזורה הפלסטינית כגורם כוח פוליטי והפיכת הגדה המערבית ורצועת עזה כמרכז הכובד של ההווה הפלסטינית. המערכת הפלסטינית שישראל ניצבת בפניה כיום מורכבת משתי תנועות לאומיות פלסטיניות יריבות, חמאס ופת"ח, שבראשן מנהיגים בני אותו דור, שנולדו וצמחו בפלסטין ושאישיותם ותודעתם הלאומית עוצבו בחוויית החיים תחת הכיבוש הישראלי מאז 1967 והמאבק נגדו. ואולם, גם אם הגולה הפלסטינית איבדה את משמעותה כגורם כוח פוליטי, היא לא איבדה את משקלה הערכי כמבטאת את שאלת הפליטים: חמאס ופת"ח שבות ומדגישות כיום במצעיהן את מרכזיותה של שאלת הפליטים וזכות השיבה, אם לצורך גיוס לגיטימציה ציבורית או למען שמירה על זהותן הלאומית.

הפיצול הטריטוריאלי והפוליטי הפלסטיני, מאפשר לישראל, לכאורה, ליהנות ממציאיות של יציבות ורגיעה יחסיים בגדה המערבית וברצועת עזה, ולקיים מצב של לא שלום ולא עימות. העניין שגילתה ישראל בחיזוק היציבות החברתית והכלכלית בגדה המערבית בשנה האחרונה, יצרה הזדמנות לתנועת פת"ח להציג לציבור הפלסטיני חלופה לדרכה של חמאס, העשויה לשרת טוב יותר את האינטרס הלאומי בתחום המדיני ולהביא לשינוי במציאות החיים (במובן של הסרת מחסומים, מתן

חופש תנועה ושיפור המצב הכלכלי). הנהגת פת"ח מצפה כעת, כי התפתחות זו, בצד מאמצי השיקום הארגוני והרעיוני של התנועה, כפי שבאו לביטוי מעשי בכינוס וועידתה הכללית השישית, יסייעו להשיב אליה בהדרגה את אמון הציבור. ברם, הצלחתה הפוליטית של פת"ח תלויה, במידה רבה, בחידוש התהליך המדיני עם ישראל ובמיצוי המוצלח. ואולם, שני הצדדים מציבים, לפי שעה, תנאים כמעט בלתי אפשריים לחידוש התהליך: ישראל דורשת מפת"ח להכיר ביהודיותה ולהסכים על סופיות הסכסוך, והיא ממשיכה במפעל הבנייה בהתנחלויות, ואילו הנהגת הפת"ח נעדרת יכולת פוליטית מעשית להגמיש את עמדותיה בסוגיות הליבה של הסדר הקבע, כמו בנושא זכות השיבה לפלסטינים וירושלים.

בעקבות המבצע של ישראל ברצועה ("עופרת יצוקה") נרתעת החמאס מעימות צבאי נוסף שעלול למוטט את שלטונה, ושואפת לשמור על רגיעה ביטחונית. נראה כי ישראל מעוניינת בהחלשת שלטון חמאס ובמניעת התעצמותו הצבאית, אך נוקטת במדיניות המחזקת אותו מבית ומחוץ: היא מקיימת הידברות עקיפה עם חמאס באמצעות המצרים לגיבוש עסקה לשחרור החייל גלעד שליט, ונמנעת מפעולה צבאית למיגורו. שינוי בעמדת ישראל בנושא המעברים, כמו פתיחתם לשם הכנסת מלט, ברזל ושאר חומרים הדרושים לשיקום הרצועה, בצד עיגון מצב הרגיעה בהסדר (עקיף) בין ישראל לחמאס, טומן בחובו יתרונות וחסרונות לישראל: אמנם תיתכן יציבות ביטחונית אך בה בעת יוענק לחמאס אורך זמן שינוצל לשיפור מעמדה בציבור ולבניית כוחה הצבאי, בעוד שתקטן ותלך הלגיטימציה הבינלאומית לישראל לנקוט בפעולה צבאית נרחבת להפלת שלטון חמאס.

מדיניות הנוכחית של ישראל כלפי חמאס משרתת, בראיית פת"ח, את האינטרס הישראלי בהמשך השבר הקיים באחדות הטרנסטוריאלי והלאומית של

הפלסטינים, שכן היא מעניקה לגיטימציה להמשך שלטון חמאס ברצועה ולהתחזקותו על חשבון פת"ח. עובדתית, תנועת חמאס אכן ממשיכה לשמור על מעמדה בציבור על אף החרם המדיני עליה, המצור על הרצועה ופעילותם של מנגנוני הביטחון של הרשות להצרת צעדיה בגדה המערבית. הפגיעות בתשתית הצבאית והמוסדית של התנועה לא שינו את תשתיתה האידיאולוגית הרעיונית ולא בלמו את הדומיננטיות שלה. עמדותיה עדיין מקובלות על מגזרים שונים בציבור הפלסטיני, גם בגדה המערבית.

התיאום הביטחוני של הרשות עם ישראל נתפס בעיני הציבור הפלסטיני כשיתוף-פעולה לצורך המאבק בחמאס ואכיפת שליטתה, כשבמקביל ישראל ממשיכה בבנייה בהתנחלויות

מראית העין כאילו מדיניותה הנוכחית של ישראל תורמת ליציבות ורגיעה ועשויה להביא שינוי ביחסי הכוחות בזירה הפלסטינית לטובת הזרם הלאומי, מסתירה מציאות שונה בתכלית. התיאום הביטחוני של הרשות עם ישראל נתפס

בעיני הציבור הפלסטיני, בהדרגה, כשיתוף־פעולה לצורך המאבק בחמאס ואכיפת שליטתה, כשבמקביל ישראל ממשיכה בבנייה בהתנחלויות וממאנת לחדש את התהליך המדיני. התמדה במדיניות זו תעמיק את הפגיעה במעמד הציבורי של אבו מאזן והפת"ח ותכרסם בתועלת המופקת מהעברת הסמכויות הביטחוניות לידי מנגנוני הביטחון של הרשות בגדה המערבית, ממתן הקלות (כמו הסרת מחסומים) ומביסוס הנורמליזציה בחיי היום־יום. יתר על כן, היא תוכיח לציבור הפלסטיני, פעם נוספת, שדרכה של פת"ח אינה מובילה לסיום הכיבוש ולהסדר מדיני. התפתחות בכיוון זה, בצירוף העובדה ששלטון הרשות מושתת, במידה רבה, על אישיותו של סלאם פיאד הנעדר בסיס תמיכה ציבורית רחב, עלולה להגביר את הרלוונטיות של חמאס כחלופה ולטמון בחובה סכנה להתפרצות מחודשת כלפי ישראל. בנסיבות מסוימות מעין אלו, יכולות הנהגות פת"ח וחמאס למצוא היגיון רב בשיתוף־פעולה ביניהן נגד ישראל.

הערות

- 1 שר החוץ המצרי הודיע, שמצרים מתייחסת לחמאס במגעים עימה כפלג פלסטיני ואינה מכירה בשלטון חמאס ברצועת עזה.
- 2 אף כי לא ברור אם כוונתו של ראש הממשלה נתניהו היא למדינה פלסטינית עצמאית וריבונית או למדינת חסות החסרה מאפיינים אלה, שהפלסטינים מתנגדים לה.
- 3 PNN – Palestine News Network, 5 אוגוסט 2009.
- 4 פלסטין אלאא'ן, 19 יולי, 2009; Palestine-info, 8 אוגוסט, 2009. הרשות מינתה את אנשי שלומה באגודות ובעמותות במקום אנשי החמאס, ואולם לרוב התוצאה היא ניהול יעיל פחות וצמצום בנכונות התורמים להמשיך בסיוע הכספי.
- 5 ראו ריאיון עם בכיר החמאס אימן טה לאל־ג'זירה, 13 ביוני 2009.
- 6 כך, בתגובה למעצרים נרחבים שביצעו מנגנוני הביטחון לאחרונה בגדה המערבית, פעלו מנגנוני חמאס ברצועה נגד אנשי פת"ח וביצעו מעצרים של פעילים ובכירים בתנועה. ראשי חמאס שבו והזהירו כי תנועתם תפגע בראשי מנגנוני הביטחון של הרשות ובבכירי פת"ח בכל מקום; במחצית אוגוסט 2009 פעלו מנגנוני חמאס נגד קבוצה אסלאמית קיצונית (אנצאר ג'נד אללה) שהכריזה על הקמת אמירות אסלאמית בריפח, והרגו את מנהיגה וחלק מפעיליה.
- 7 ריאיון עם בכיר החמאס אימן טה לאל־ג'זירה, 13 ביוני 2009.
- 8 **הארץ**, 18 ביוני 2009. הממשל האמריקאי אינו מטיל, לפי שעה, את כובד משקלו על ישראל בעניין פתיחת מעברי הגבול כל עוד חמאס לא קיבלה את תנאי הקוורטט.
- 9 הנהגת פת"ח דרשה שתאומץ שיטת הבחירות היחסיות לנשיאות ולמועצה המחוקקת. מצרים העלתה הצעת פשרה אשר לפיה תונהג שיטת בחירות מעורבת באופן שתהיה דומיננטיות לשיטה היחסית (75 אחוזים בחירות יחסיות ו־25 אחוזים בחירות אזוריות).
10 לאחרונה דווח כי חמאס ופת"ח הסכימו לדחות את הבחירות עד להשגת הסכם פיוס או עד ינואר 2011. קודם לכן, הצהיר אבו מאזן על נחישותו לקיים את הבחירות לנשיאות ולמועצה המחוקקת במועדן החוקי (ינואר 2010), כדי לשמור על הלגיטימיות של המוסדות הפלסטיניים ולחדש את פעילותה של המועצה המחוקקת, שנפסקה בעקבות מעשה "ההפיכה" של חמאס ברצועה.

- 11 מתיחות זו החרפה על רקע מניעת פעילי פת"ח לצאת מרצועת עזה כדי להשתתף בוועידה הכללית השישית של התנועה בבית-לחם.
- 12 סלאם פימד הביע בהזדמנויות שונות את דעתו – שהמשא ומתן על הסדר הקבע עם ישראל חשוב פחות מבניית התשתית המוסדית של הרשות הפלסטינית, שהיא תנאי להקמת מדינה פלסטינית. ראו לדוגמה את נאומו של סלאם פימד באוניברסיטת אל-קדס ב-22 ביוני 2009: צוות פלסטין, 23 ביוני 2009.
- 13 הנהגת פת"ח דבקה בעמדתה שלא יחול כל שינוי בנוסח יוזמת השלום הערבית. עמדה זו של הנהגת פת"ח אינה משתנה והיא שבה ומועלית מעת לעת. ראה: אל-ג'זירה, 21 אפריל 2007: <http://www.aljazeeraatalk.net/forum/showthread.php?t=21856>
- 14 כשבעים אנשי דת בכירים סונים, ובראשם השיח' יוסף אל-קרדאווי וד"ר סלמאן אל-עודה, הוציאו לאחרונה פסק הלכה התומך בעמדות חמאס ומציב אתגר בפני הממשל האמריקאי והרשות הפלסטינית המאמצים את יוזמת השלום הערבית הקוראת לנורמליזציה עם ישראל בתמורה לנסיגה לגבולות 1967. פסק ההלכה שולל את ההצעות לבינאום ירושלים או המקומות הקדושים משום שמשמעותן ויתור על ריבונות האסלאם, ומתנגד לנורמליזציה עם ישראל מכיוון שמשמעותה תמיכה בכיבוש אל-אקצא בידי ישראל. אנשי הדת הסמיכו את השיח' רא'ד צלאח, ראש הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית בישראל, להפיץ את פסק ההלכה בתוך ישראל ובשטחים. ראו: http://www.shams.co.il/Read.php?category=news_women&article_id=2711
- 15 אימן טה, בכיר חמאס: "חמאס באה לעולם כדי לשמור על הזכויות והעקרונות הלאומיים הפלסטיניים, ובראשם זכות השיבה, והיא לא תוותר על זכות זו ולא תיכנע ללחצים [...] עד שובם של כל הפליטים לארץ ולמולדת". אל-ג'זירה, 13 ביוני 2009.
- 16 בעמאן נערכה הפגנה של האחים המוסלמים, ובראשה עמד המפקח הכללי של האחים – המאם סעיד. בהפגנה הושמעו גינויים כלפי השלטונות על אימון השוטרים הפלסטינים בידי כוחות הביטחון הירדניים, משום שהם נשלחים לפעול נגד חמאס בגדה המערבית; במצרים פורסם פסק הלכה של המופתי לשעבר של מצרים, האוסר על מנגנוני הביטחון המצריים להרוס את המנהרות שבין רצועת עזה למצרים.
- 17 למשל: הסדרת הרגיעה עם ישראל לטווח ארוך והגעה להבנות בנוגע לשיתוף פעולה בניהול חיי היום-יום של האוכלוסייה, שמשמעותן תהיה הכרה דה-פקטו בישראל.
- 18 ראו ריאיון עם ח'אלד משעל לעיתון **ניו יורק טיימס**, 5 במאי 2009.
- 19 גם אחמד יוסף, יועצו של אסמאעיל הנייה, אמר שחמאס מוכנה לפעול בכל דרך אפשרית עם הממשל האמריקאי כדי להביא להקמתה של מדינה פלסטינית. ראו: **הארץ**, 18 ביוני 2009.

הבחירות לפרלמנט בלבנון: בחזרה לעתיד?

בנדטה ברטי

בעקבות הבחירות לפרלמנט בלבנון ב־7 ביוני התפרש הניצחון הפוליטי של הקואליציה האנטי־סורית של 14 במארס כסימן לשינוי קונקרטי וברור, המסמל את שיאו של תהליך דמוקרטיזציה בלבנון. מנגד, מתחו פרשנים אחרים ביקורת על הנימה המתלהבת שבבסיס גישה זו, בטענה כי תוצאות הבחירות האחרונות אינן מדד אמין לשינוי וכי עדיין "כוחות אחרים" – כמו חזבאללה – שולטים במגרש הפוליטי במדינה.

שתי גישות אלה לוקות בהבנת המערכת הפוליטית בלבנון ובהבנת דינמיקת הכוח במדינה. עם זאת, הגישות מייצגות מציאות, ולו באופן חלקי: אכן, הבחירות האחרונות הן התפתחות פוליטית משמעותית, והן שינוי חלקית את מאזן הכוח הפנימי. עם זאת, הדינמיקה הסיעתית־דתית של המערכת הפוליטית וההרכב המפוצל של החברה הלבנונית מגבילים מאוד את כושר התמרון הפוליטי של הממשלה הנבחרת ואת האפשרויות הקונקרטיות לשינוי פוליטי.

המורשת של טאיף ובחירות 2009: החיבור שבין הנקודות

המערכת הפוליטית בלבנון מבוססת על עקרון הכיתתיות הפוליטית – שלפיו לכל קהילה אתנית־דתית בלבנון מוקצה מספר קבוע של מושבים בפרלמנט. עיקרון זה, שנקבע באמנה הלאומית של 1943¹, אושרר דה פקטו בהסכם טאיף² – הפלטפורמה הפוליטית שאפשרה ללבנון לסיים את מלחמת האזרחים העקובה מדם אשר השתוללה במדינה בשנים 1975–1990. אף על פי שהסכם טאיף מ־1989 קרא לביטול הכיתתיות הפוליטית, בפועל הוא שימר את הבסיס הדתי של המערכת הפוליטית והגביל את עצמו לשינוי המכסות שהוקצו לכל קהילה, ובו הוקצה מספר שווה של מושבים למגזר הנוצרי ולמגזר המוסלמי במדינה.

בנדטה ברטי היא חוקרת במסגרת תכנית ניובאוואר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

הסכם זה חיזק ועיגן את הדינמיקה הכיתתית הקיימת – מגמה שנשמרה בשנות ה"פטרונות" של סוריה. לדוגמה, רפורמות הבחירות של השנים 2000 ו-2005, שנחקקו בהשפעה ישירה של הסורים, התמקדו בעיקר בעיצוב מחדש של גבולות מחוזות הבחירות באופן מסולף בשיטתיות ומפלה לרעה, כדי להגדיל את סיכויי הבחירה של מועמדים פרו-סורים בכל אחד מהמחוזות.³ יתרה מכך, באותן שנים היעדרו של פרויקט לבניין אומה והיעדר מאמץ לעיצוב מערכת פוליטית המבוססת על לאום – במקום על בסיס קהילתי – הגביר את חולשת המערכת הפוליטית הארצית ואת היעילות והלגיטימיות של הממשלה.

כדי להתייחס לליקויים מעשיים ולוגיסטיים אלה הטיל הפרלמנט הלבנוני על הוועדה הלאומית לחוק בחירות חדש, בראשות פואד בוטרוס, את גיבושו מחדש של החוק הקיים. ועדת בוטרוס,⁴ שהוקמה באוגוסט 2005, הציגה לפרלמנט הלבנוני את טיוטת חוק הבחירות במאי 2006.⁵ המפלגות הפוליטיות הלבנוניות המרכזיות הסכימו בעקבות זאת לדון בטיוטה זו כחלק מההתחייבויות שהן קיבלו עליהן בשיחות בין הצדדים הלבנוניים שהתקיימו בדוחה,⁶ במאי 2008, ולבסוף אישרו גרסה מתוקנת ב־29 בספטמבר 2008. החוק החדש כולל שיפורים חשובים שהתייחסו לכמה מהליקויים הקודמים בשיטת הבחירות בלבנון.

מבין אלה, השינוי המשמעותי ביותר היה תיחום מחדש של מחוזות הבחירה בהשראת הסורים, כמוסכם בוועידת דוחה. בהתאם לזאת החליף החוק החדש את 14 מחוזות הבחירה הקודמים ב־26 מחוזות קטנים יותר, התואמים במידה רבה את המחוזות המנהליים הקיימים (קאדאס).⁷ שיטת הבחירות החדשה, המבוססת על גרסה מתוקנת של חוק הבחירות מ־1960, הניבה תוצאות פרופורציוניות יותר מאלו שבהשראת הסורים, שכן היא מנעה תרחישים המאפשרים לקבוצה פוליטית אחת להשיג ברוב צר את כל המושבים במחוז בחירה גדול, באופן המותיר את כל יתר הקבוצות בתת־ייצוג.⁸ יתרה מכך, מכוח החוק החדש הוקמו 13 מחוזות בחירה "חד־דתיים" או הומוגניים במידה רבה.⁹ סעיף זה אושר כדי להבטיח כי "מושבים נוצרים" יבחרו בידי ציבור הבוחרים, שרובו נוצרי, אך בה בעת הוא תרם את תרומתו לחיזוק נוסף של הדינמיקה הכיתתית.¹⁰

למרות השיפורים בתיחום מחוזות הבחירה, היו לחוק הבחירות החדש בכל זאת כמה מגרעות. בראש ובראשונה, חוק 2009 לא אימץ את ההמלצה החשובה ביותר של ועדת בוטרוס, דהיינו החלת עקרון הייצוג הפרופורציונלי לשיטת הבחירות בלבנון. במקור הציעה ועדת בוטרוס לבחור את 128 חברי הפרלמנט בשיטה משולבת, קרי, 77 נציגים הנבחרים על פי השיטה הרובית הקיימת ו־51 נציגים הנבחרים בשיטה היחסית.¹¹ רפורמה זו, ששילבה בין בחירות על בסיס מחוזות מנהליים ובין בחירות על בסיס אזורי (מוחפזה), ביקשה להבטיח את "עקרון הייצוג האפקטיבי" שהוזכר בהסכם טאיף. הרפורמות המוצעות היו אמורות גם לתקן ולו

חלקית את האנומליה שבשיטת הבחירות בלבנון, אשר לפיה נזקקו נציגים נוצרים לקולות מועטים הרבה יותר מנציגים שיעים כדי להיבחר, שכן האוכלוסייה השיעית, להבדיל מהאוכלוסייה הנוצרית, גדלה בשיעורים ניכרים בעשורים האחרונים, ואילו מספר המושבים המוקצים לקהילה נותר ללא שינוי.

תוצאות הבחירות: לקרוא בין השורות

חוק הבחירות החדש שאושר לאחרונה לא התייחס לסוגיות אלה, והותיר את שיטת הבחירות הקיימת של הרוב החוסם על כנה. הסדר זה מקנה לכל בוחר את הזכות להצביע כמספר המושבים המוקצים במחוז הבחירה שלו. המושבים מוענקים לאחר מכן למועמדים שזכו במספר הרב ביותר של קולות הבוחרים בקבוצה הכיתתית שלהם.¹²

כפועל יוצא מאי־הנהגת רפורמות מהותיות בשיטת הבחירות, תוצאות מערכת הבחירות של 2009 מציגות פער בין מספר הקולות שהשיגה כל אחת מהמפלגות ובין מספר המושבים שהוקצו לה. לפיכך זכתה הקואליציה המכהנת, בראשות "תנועת העתיד" של סעד חרירי, ב־71 מתוך 128 המושבים האפשריים, אך השיגה רק 45 אחוזים בערך מכלל קולות הבוחרים; ואילו קואליציית 8 במארס בראשות חזבאללה השיגה 57 מושבים, אך קיבלה את יתרת 55 האחוזים מהקולות.¹³ תוצאות אלה, אף על פי שסולפו בשל שיטת הבחירות, לא היו שינוי דרמטי לעומת תוצאות בחירות 2005. במילים אחרות, הן גוש חזבאללה־אמל והן "תנועת העתיד" השיגו בעיקרון תוצאות דומות בסיבוב הבחירות הקודם. תוצאה זו אינה מפתיעה עבור המתמצאים בחלוקת הכוח בלבנון, שכן הן תנועתו של חרירי והן גוש חזבאללה־אמל הם הנמענים ה"ידועים מראש" של רוב הקולות המכריע של הקהילה הסוניית והשיעית בהתאמה. במובן זה המפתח להבנת ניצחון קואליציית 14 במארס טמון בפיצול המתמשך בקולות הנוצרים ובהשגים מועטים מהצפוי של "התנועה הפטריוטית החופשית" (FPM) בראשות מישל עאון.

עם קולות הסונים והשיעים המפוצלים בין קואליציית 14 במארס לקואליציית 8 במארס, התבססו החישובים הפוליטיים של האופוזיציה על ניצחונה בבחירות של "התנועה הפטריוטית החופשית", שהבטיחה לזכות בשבעים אחוז מקולות הנוצרים.¹⁴ גנרל עאון, מפקד הצבא לשעבר ופוליטיקאי אנטי־סורי פופולרי, חזר ללבנון ב־2005 להתמודד בבחירות הראשונות שהתקיימו לאחר נסיגת הסורים. בבחירות אלה זכה עאון ב־21 מושבים בפרלמנט, והיה באחת לאחד המנהיגים המרכזיים של הקהילה הנוצרית. אף על פי ש"התנועה הפטריוטית החופשית" בהנהגתו חלקה אג'נדה אנטי־סורית עם קואליציית 14 במארס, היא לא יצרה ברית עם גוש חרירי; לאחר דין ודברים בכמה סוגיות, לרבות בקשתו של עאון לקבל חמישה מושבים בקבינט לתנועת השינוי והרפורמה שלו עבר זה לגוש

אמל-חזבאללה, ובפברואר 2006 חתמה "התנועה הפטריוטית החופשית" על מזכר הבנות עם חזבאללה, שציין את ראשיתה של ברית פוליטית לא צפויה כלל בין שתי המפלגות, בעלות אג'נדה פוליטית וגוף בוחרים שונים מאוד אלה מאלה.¹⁵ ב-2009 רצה "התנועה הפטריוטית החופשית" מתחת למטרייה של כוחות האופוזיציה בראשות גוש 8 במארס, וסיימה את המירוץ לבחירות עם 27 מושבים. הישג זה היה תוצאת בחירות חשובה שאישרה את הרלוונטיות הפוליטית של עאון, אך התנועה לא עמדה ביעד של השגת הרוב הגדול של 64 מושבים לנוצרים. סמיר ג'עג'ע, המנהיג הנוצרי של הכוחות הלבנוניים וראש אחת המפלגות הנוצריות העיקריות בקואליציית 14 במארס אמר כי: "מתוצאות הבחירות עולה כי איש אינו יכול לטעון שהוא מייצג את הנוצרים. אני מקווה שתתבוננו בכל האישים בכל האזורים. איש מאתנו אינו מייצג את הנוצרים, אך יחדיו אנו מייצגים אותם".¹⁶ פרשנים רבים, בפרט בתקשורת המערבית, קישרו בין ניצחון כוחות 14 במארס לתזוזה בקרב ציבור הבוחרים הנוצרי ל"אפקט אובמה" כביכול, לאישור כי האסטרטגיה החדשה של ארצות הברית למזרח התיכון בתחום מדיניות החוץ העלתה את הלגיטימיות של קואליציית 14 במארס בתמיכת ארצות הברית. אף על פי שאכן סביר כי הממשל האמריקאי החדש השפיע השפעה חיובית במידה מסוימת על האמינות של חירי ושל בעלות בריתו, דומה כי הסיבות האמתיות לתזוזה של כמה מהממצביעים הנוצרים נעוצות בפוליטיקה הפנימית. כמה גורמים תרמו להישגים הדלים של גוש השינוי והרפורמה של הגנרל עאון, לרבות חוסר הנוחות הגובר בקרב חלקים מהקהילה הנוצרית אל מול חזבאללה, בפרט לאחר ההתנגשויות המזוינות בין הקבוצות במאי 2008, כשהשיעים הפנו את נשקם נגד מגזרים אחרים בחברה הלבנונית. חששות אלו רק התגברו לאחר שהפטריוארך המרוני נסראללה בוטרס ספיר הביע את חששו מפני איומים שלא פורטו על הזהות הערבית של לבנון – נאום שרבים ראו בו אזהרה מפני עליית חזבאללה וקואליציית 8 במארס.

ההזדמנות השנייה של קואליציית 14 במארס: האתגרים לעתיד

הבנת אופי המערכת הפוליטית בלבנון והעקרונות של הפוליטיקה העדתית/דתית מסייעת להבנת המגבלות המובנות שקואליציית 14 במארס צריכה להתמודד עמן בבואה ליישם את סדר היום הפוליטי שלה.

ראשית, כושר התמרון הפוליטי של הממשלה צומצם עד מאוד בשל המתח הפוליטי המתמשך בתוך החברה הלבנונית ובשל הצורך להימנע מסיבוב נוסף של עימותים אלימים בין הגושים הפוליטיים השונים. מצב זה הוא בחלקו תוצאה של המערכת הכיתתית הקיימת, כמו שפורט למעלה. המגבלה העיקרית והרצינית

ביותר של הפוליטיקה העדתית היא שבעת ובעונה אחת היא יוצרת ומקדמת שסעים חברתיים ודינמיקה של קונפליקט. מבנה החברה הלבנונית מופצל ושסוע מלכתחילה, ונוטה לקונפליקט בהתאם להשתייכות הכיתתית. לפיכך המערכת הפוליטית, באמצעות יצירה ומיסוד שסעים כיתתיים קיימים, נוטה לשמש זירה נוספת להתפתחות ולהוצאה של קונפליקטים כיתתיים מן הכוח אל הפועל, במקום להיות זירה שניתן יהיה להתייחס בה לקונפליקטים אלה ולפתור אותם על בסיס מצע של פיוס לאומי. תוצאה נוספת של שעתוק דינמיקה כיתתית המתרחשת ברמה החברתית לתוך המערכת הפוליטית, היא שכל מחלוקת פוליטית נתפסת אוטומטית כמחלוקת כיתתית, באופן הממזג ומטשטש בצורה מסוכנת בין השתיים. במובן זה המערכת מחזקת את עצמה, והשיקול הראשון של כל ממשלה נבחרת יהיה באופן בלתי נמנע למנוע התרחשות של אלימות כיתתית, אפילו במחיר של קפאון פוליטי ממושך. יתרה מכך, מצב זה מחמיר עוד יותר עקב הפילוג הפוליטי העמוק הקיים בין קואליציית 8 במארס לקואליציית 14 במארס. אף על פי שהצדדים הסכימו על הפוגה והקימו ממשלת איחוד לאומי זמנית במאי 2008, נשמרו ההבדלים המרכזיים בין הקואליציות. אלה נגעו לסוגיות כמו הגדרת הזהות הלבנונית ובריתות זרות; גיבוש אסטרטגיית ביטחון לאומי ופירוק של כל המיליציות מנשק; סטטוס ההתנגדות וכלי הנשק בידי חזבאללה והשסע ההולך וגובר בין הסונים לשיעים במדינה.

בנסיבות פוליטיות מתוחות אלה תקטן היכולת המעשית של גוש 14 במארס ליישם רפורמות משמעותיות, במקרה הטוב, בשל הצורך למנוע אלימות פנימית נוספת. יתרה מכך, תוצאות הבחירות אינן מעניקות לגוש המנצח את הלגיטימיות העממית ואת הכוח הפוליטי להפוך על פניו את המסלול הפוליטי הלאומי הנוכחי. נעים קאסם, סגנו של מזכ"ל חזבאללה בלבנון, ביטא עמדה זו בריאיון שהעניק לאל-ג'זירה ב־28 במאי: "שום קבוצה – תהא זו האופוזיציה או הקבוצה התומכת בממשלה – אינה יכולה לשנות את המסלול הפוליטי הקיים. הצד השני הוא הצד השולט כיום במדינה. יש לו רוב פרלמנטרי. בארבע השנים האחרונות הוא מנסה ליצור מסלול פוליטי שונה מהמסלול הנוכחי, המדגיש את חשיבות ההתנגדות ואת עצמאותה של לבנון. האם הצליח לעשות משהו?"¹⁷

תשובה ראשונה לשאלתו של קאסם על רצון פוליטי ועל יכולתה של קואליציית 14 במארס, שנבחרה לא מכבר, מצויה בגישתו של הרוב בנוגע לקבינט החדש. בהקמתו של זה יסתמך ראש הממשלה שנבחר זה לא מכבר – סעד חרירי – על מודל פיוס ואחדות לאומי, בניסיון לצרף את קואליציית 8 במארס. עם זאת, ניסיון זה עלול להיכשל על רקע בקשת האופוזיציה לקבל זכות וטו בקבינט החדש. החוקה הלבנונית קובעת כי כל מדיניות הנחשבת "אינטרס לאומי" איננה ניתנת לאישור ללא השגת רוב של שני שלישים בקבינט. לפיכך האופוזיציה מעוניינת לשמור על

ההסדר שנוסד בהסכם דוחה, שהעניק לגוש 8 במארס 11 מתוך שלושים מושבי הקבינט.¹⁸ אף על פי שהמנהיגים הרשמיים של חזבאללה לא הצהירו מה עמדתם בנוגע לשאלת הווטו, חברים אחרים בגוש 8 במארס, לרבות מנהיג בריגדת מרדה, חבר הפרלמנט סולימאן פרנג'ייה, ומנהיג "התנועה הפטריוטית החופשית" מישל עאון, הביעו את רצונם להשגת "שליש חוסם" בקבינט, ואיימו לסרב להצטרף לממשלה אם לא יינתן להם מבוקשם.¹⁹ אם תממש האופוזיציה איום זה, לבנון עלולה לסגת בשנית לשיתוק פוליטי, ומצב זה יוליד מחדש את החרם הממושך של האופוזיציה שהחל בנובמבר 2006, והגיע לקצו עם הסכם דוחה, בעקבות עימות מזוין בין הצדדים במאי 2008.

מנגד, חברי קואליציית 14 במארס היו נחושים להסביר מדוע תהיה גם הענקת זכות וטו לאופוזיציה משום שיתוק של המערכת הפוליטית. דברים שאמרו הנשיא לשעבר אמין ג'מאייל²⁰ ומנהיג הכוחות הלבנוניים סמיר ג'עג'ע²¹ קיבלו הד בהשקפתו הנוכחית של ראש הממשלה פואד סניורה בנוגע לשליש החוסם: "ניסיון זה היה לא מוצלח, וכולם צריכים לזכור זאת".²² בתנאים אלה כוחות 14 במארס עשויים להחליט לסרב להעניק לגוש 8 במארס זכות וטו, והם יכולים להסתמך על הנשיא סולימאן, ולבקש ממנו לשמש ערב בתוך הקבינט. הסדר זה עשוי להתקבל על דעת האופוזיציה, שכן סבב חדש של מחאות וחרם עלול לגבות מקואליציית 8 במארס הון פוליטי גדול מדי. נוסחה זו עשויה להעניק לקואליציית 14 במארס כוח פוליטי מספק ליישם את האג'נדה הפוליטית שלה, ולו חלקית.

עם זאת, המבחן המכריע של הסדר זה או של כל נוסחה פוליטית אחרת להקמת הקבינט החדש יהיה יכולתה של הממשלה להתמודד עם כמה מהסוגיות הפוליטיות העומדות ותלויות שלא זכו להתייחסות בכהונה הראשונה של כוחות 14 במארס, לרבות הסוגיה של כלי הנשק המצויים בידי חזבאללה. עם זאת, בחזית זו, דומה כי כוחות 14 במארס יאלצו להכיר בדינמיקת הכוח הקיימת במדינה, ולהימנע מכל עימות ישיר עם חזבאללה בנוגע לנשקו. למעשה, האופוזיציה עשויה להשתכנע לוותר על זכות הווטו שלה נוכח מעורבות חזקה של הנשיא סולימאן, אולם הסיכויים לפשרה ייעלמו כליל אם תנסה הממשלה "לתקוף" את הכוח הצבאי של חזבאללה. נקודה זו הובהרה בתגובה האלימה של חזבאללה במאי 2008 לניסיונות הקבינט של סניורה להעביר את תומך חזבאללה וופיק שקיר ממשרת האחראי לביטחון בשדה התעופה הבינלאומי על שם חרירי, ולשתק את רשת התקשורת של הארגון. מלבד זה, לאחר הבחירות התריע מוחמד ראאד, ראש סיעת חזבאללה בפרלמנט הלבנוני, כי משבר פוליטי צפוי אם תתעקש הממשלה להתמקד בכלי הנשק המצויים בידי חזבאללה.²³ עוד באותה סוגיה, הוסיף געים קאסם: "נשק זה קשור להתנגדות, וההתנגדות קשורה לדיאלוג. דיאלוג דורש הסכם בין הצדדים, ולפיכך סוגיה זו אינה קשורה לתוצאות הבחירות הפרלמנטריות".²⁴

העתיד הפוליטי של לבנון: חצי כוס מלאה?

מכל האמור לעיל עולה כי הממשלה שנבחרה ניצבת בפני לחץ פנימי רב, המגביל מאוד את יכולתה ליישם בצורה מלאה את מצעה הפוליטי. איזון כיתתי פנימי עדין ורמה גבוהה של תמיכה עממית וכוח פוליטי שהוענקו לכוחות האופוזיציה, תורמים להאטת יישום סדר היום הרפורמיסטי של קבוצת 14 במארס, וככל הנראה ימנעו את הממשלה מלהתייחס לסוגיות ליבה כמו הנשק המוחזק בידי חזבאללה. עובדות אלו מטילות ספק במידת הדיוק של דברי הפרשנים, הרואים בבחירת קואליציית 14 במארס אירוע שהוא מפנה בפוליטיקה הלבנונית, המציין את שיאו של תהליך הדמוקרטיזציה במדינה, אך האם עובדות אלה הן בגדר הוכחה מספקת לחיזוק הפרשנים הטוענים כי דבר לא השתנה במאזן הכוח הפנימי ובמערכת הפוליטית? לא בהכרח.

למרות כל המכשולים הקיימים, השיגה קואליציית 14 במארס ניצחון פוליטי נוסף ולא צפוי, וכעת היא נמצאת בעמדה טובה יותר ליישום האג'נדה הפוליטית שלה. החרם המתמשך והמחאות האלימות של כוחות האופוזיציה השפיעו השפעה פוליטית משמעותית על הלגיטימיות שלהם, וכוחות 8 במארס עשויים להיות בעתיד נחושים פחות להסתמך על כלים אלה – בתנאי שלא תחצה הממשלה את הקו האדום, כלומר הנשק שבידי חזבאללה. כפועל יוצא מכך המפלגות השולטות עשויות למצוא את עצמן עם מרחב פעולה רב יותר מאשר בתקופת המנדט הקודם שלהן.

חשוב מכך, ניצחונם של כוחות 14 במארס בבחירות הוביל לתוצאה המשמעותית הן של חיזוק הזהות הערבית של לבנון והן של הבריתות האזוריות והבינלאומיות הקיימות שלה. מלבד זה, התוצאה החשובה ביותר של הניצחון בבחירות היה מניעת המעבר ההדרגתי של לבנון לעבר הציר האיראני-סורי, מגמה שהייתה צוברת תאוצה רבה במקרה של ניצחון כוחות 8 במארס בבחירות.

לפני מסע הבחירות של מזכ"ל חזבאללה סעד חסן נסראללה הוא ציין את המשמעות הגאופוליטית הרחבה יותר של הבחירות, והציע, במקרה של ניצחון, להתחיל לרכוש נשק מסוריה ומאיראן.²⁵ ליתר דיוק, הוא אמר: "מי מוכן לחמש את צבא לבנון? הצביעו עבור האופוזיציה ואומר לכם מי. האם ממשלת לבנון ביקשה נשק, טילים או יכולות צבאיות מאחינו בסוריה, וסוריה השיבה בשלילה? לא [...] איראן רוצה לכלול את לבנון בציר הסורי-איראני באמצעות חימוש הצבא [...]".²⁶ יש חשיבות רבה, מבחינה פנימית ובינלאומית גם יחד לכך שלבנון דחתה את אופציית החימוש של איראן ובחרה לשמור על קשריה עם "המשטרים הערביים המתונים" ועם המערב.

מנקודת מבט ישראלית, העובדה שהתזוזה המוצהרת של לבנון לעבר הציר האיראני-סורי לא התרחשה בפועל היא התפתחות אזורית חיובית ומשמעותית.

עם זאת, בו בזמן דומה כי יהיה זה לא מציאותי כלל לצפות שניצחון קואליציית 14 במארס יהיה סיבה ליזום התקרבות בין שתי המדינות או אפילו למתן מעט את החששות הביטחוניים בנוגע לנשק הנמצא בידי חזבאללה. לממשלה שנבחרה לא מכבר חסרות הן היכולת הפוליטית והן התמיכה העממית ליזום או אפילו לשמר סוג של "דטאנט" עם ישראל. שלוש שנים בלבד חלפו מהעימות המזוין האחרון בין ישראל ובין כוחות חזבאללה באדמת לבנון, ותהליך פיוס בין ישראל ללבנון נראה הן לא מציאותי והן לא אפשרי מבחינה פוליטית, בפרט ללא מעורבותה של דמשק. עם זאת, האינטרס המרכזי של ממשלת לבנון ביציבות פנימית מוביל למסקנה כי היא תהיה מחויבת מאוד לסטטוס קוו ותכשיל ניסיונות ליזום מחדש עימות מזוין עם ישראל. מלבד זה, לישראל אמור להיות אינטרס להימנע מפעולות שיגרמו לדה-לגיטימציה של הממשלה הנבחרת ויעלו את התמיכה בכוחות האופוזיציה ואת הלגיטימיות שלהן.

לסיכום, יש להבין את הבחירות הפרלמנטריות האחרונות כהתפתחות פוליטית חשובה ללבנון ולתפקידה בקהילה הבינלאומית, אף על פי שעדיין מוקדם מדי להעריך אם די בניצחון זה כדי לבסס את "מהפכת הארזים" ולהמשיך את הדחיפה לנורמליזציה של החיים הפוליטיים בלבנון.

הערות

- 1 William Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, 2nd Edition (Boulder, CO: Westview Press, 2000).
- 2 Republic of Lebanon, Council of Ministers Secretariat-General, "The National Commission on Electoral Law (NCEL)," August 9, 2005. <http://www.lebanon-elections.org/English/index.php?page=decision>
- 3 Doreen Khoury, "Lebanon's Election Law: A Cup Half Full," *The Daily Star*, October 10, 2008.
- 4 NCEL.
- 5 ועדה לאומית לחוק הבחירות הפרלמנטריות, "טיטות חוק הבחירות הפרלמנטריות", 31 במאי 2006. ראו: <http://www.elections-lebanon.org/elections/docs>
- 6 שיחות דוחה והסכם דוחה הן פסגת המשבר הפוליטי שהחל בדצמבר 2006 בין הקואליציה השלטת ובין האופוזיציה בהנהגת חזבאללה. המצב הקשה נוצר בעקבות הכישלון בהקמת ממשלת איחוד לאומי בין קואליציית הרוב – ברית 14 במארס – ובין מפלגות האופוזיציה. היעדר הסכמה זה הוביל להתפטרות שרי האופוזיציה מהקבינט של ראש הממשלה פואד סניורה בנובמבר 2006, ולחרם ארוך, שהביא לשיתוקה דה-פקטו של ממשלת לבנון, ופגע קשות בתהליך קבלת ההחלטות שלה. המשבר הסלים ממחאות שקטות לעימותים מזוינים במאי 2008, לאחר שממשלת 14 במארס ניסתה להעביר את תומך חזבאללה ואפיק שקייר מתפקידו כראש הביטחון בשדה התעופה הבינלאומי על שם חירי, ולהשבית את רשת התקשורת של הארגון. חזבאללה פירש מעשים אלה כהכרזת מלחמה, וב-7 במאי 2008 שלח הארגון את חמושיו לתפוס חלקים ממערב בירות – האזור הסוני שרוב התומכים של "תנועת

- העתיד" בראשות רפיק חרירי ממוקמים בו. ההשתלטות על בירות הובילה לסדרת היתקלויות דמים בין הקבוצות הכיתתיות השונות, ואלה הובילו לאירועי האלימות הקשים ביותר מאז מלחמת האזרחים ("חמושים מחזבאללה משתלטים על מערב בירות", סי-אן-אן, 9 במאי 2008. כדי לפתור את הסכסוך, הסכימו הצדדים להיפגש בדוחה (קטאר) ב-16 במאי עד 21 במאי 2008, ובעקבות זאת הסכימו להקמת ממשלת אחדות, להנהיג רפורמות בחוק הבחירות, תוך כדי ייזום תהליך פיוס לאומי והוקעת השימוש בכוח לפתרון סכסוכים פוליטיים פנימיים ("The Doha Agreement," *Now Lebanon*, May 21, 2008); <http://www.nowlebanon.com/NewsArticleDetails.aspx?ID=44023&MID=115&PID=2>
- International Foundation for Electoral Systems (IFES), "The Lebanese Electoral System," March 2009. <http://www.scribd.com/doc/14792510/Lebanese-Electoral-System>
- "Assessment of the Election Framework," *Democracy Reporting International and Lebanese Association for Democratic Elections*, December 2008.
- "Assessment of the Election Framework," *Democracy Reporting International and Lebanese Association for Democratic Elections*, December 2008.
- שם.
- National Commission on the Parliamentary Electoral Law, "Parliamentary Electoral Draft Law."
- International Foundation for Electoral Systems (IFES), "The Lebanese Electoral System," March 2009.
- Michael Slackman, "U.S.-Backed Alliance Wins in Lebanon," *The New York Times*, June 7, 2009. http://www.nytimes.com/2009/06/08/world/middleeast/08lebanon.html?_r=1; "March 14 bloc wins Lebanon election," *Al Jazeera (English)*, June 8, 2009. <http://english.aljazeera.net/news/middleeast/2009/06/20096813424442589.html> <http://nowlebanon.com/NewsArticleDetails.aspx?ID=97943> *Now Lebanon*, Hussein Assi "'Popular Majority' Goes to... Opposition with 55% of Votes," *Al Manar*, June 9, 2009.
- "...Aoun: opposition did not win majority but still has popular one," *Tayyar*, June 11, 2009 <http://www.tayyar.org/Tayyar> (בערבית)
- David Schenker, "Lebanon Goes to the Polls: Last Minute Surprises and Long-term Implications," June 3, 2009. <http://www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=3063>
- "Geagea after meeting with Sisson: blocking third will paralyze country," *March 14.com*, June 9, 2009 <http://www.14march.org/news-details.php?nid=MTQyMTg2> (in Arabic)
- Na'im Qasim Interview with Ghassan Bin-Jiddu, *Al Jazeera (Arabic)*, May 28, 2009 (Translation by MidEast Wire)
- "PM Al-Sanyurah after Cairo meeting: third blocking experience failed..." *Lebanese National News Agency*, June 14, 2009, http://www.nna-leb.gov.lb/phpfolder/loadpage_ar.php?page=14-06-2009/JOU81.html (in Arabic)
- "Saniora rules out veto power for opposition in next cabinet," *The Daily Star*, June 19

- 15, 2009 http://www.dailystar.com.lb/article.asp?edition_id=1&categ_id=2&article_id=103054; "...Aoun: opposition did not win majority but still has popular one," *Tayyar*, June 11, 2009 <http://www.tayyar.org/Tayyar> (In Arabic)
- Former President Amin Gemayel said: "If the opposition prefers not to participate, that's its right. We offer participation, but not obstruction. Participation does not mean veto power." (Tom Perry, "Interview: Gemayel rules out veto for Hezbollah and allies," *Reuters*, June 15, 2009. <http://www.reuters.com/article/middleeastCrisis/idUSLF335492>)
- "Giving the opposition the power to veto would freeze the country and it would compromise the institutions" (Rosanna BouMonsef, *Al-Nahar*, June 6, 2009. <http://al-akhbar.com/ar/node/139985>)
- PM Al-Sanyurah after Cairo meeting: third blocking experience failed..." *Lebanese National News Agency*, June 14, 2009. (in Arabic) http://www.nna-leb.gov.lb/phpfolder/loadpage_ar.php?page=14-06-2009/JOU81.html
- David Schenker, "Now Comes the Hard Part" *Weekly Standard*, June 22, 2009. <http://www.washingtoninstitute.org/templateC06.php?CID=1293>
- Na'im Qasim Interview with Ghassan Bin-Jiddu, *Al Jazeera (Arabic)*, May 28, 2009. 24 (Translation by MidEast Wire)
- "Nasrallah's promise to equip army from Iran affects entity..." *Al-Mustaqbal*, June 1, 2009. <http://www.almustaqbal.com/Stories.aspx?Storyid=350083>
- "Nasrallah says Iran is willing to arm the Lebanese Army," *Al Manar*, May 29, 2009. 26 (Translation by MidEast Wire).

שומרים על שלום מתוח:

הכוחות המזוינים האמריקאיים והסכסוכים העדתיים בעיראק

קלינט צומברונן

מבוא

מראית העין של יציבות בעיראק כפי שבאה לביטוי במהלך אביב 2009 והציפייה לנסיגת כוחות ארצות הברית יצרו נטייה בקרב האמריקאים להכתיר את מלחמת עיראק כ"ניצחון". גישה כזאת מתעלמת מהתוהו ובוהו העדתי ששרר שם ב־2006 וב־2007 וכן היא מתעלמת מהעובדה, כי הסכסוכים הפנימיים הנפיצים בעיראק מצויים תחת שליטה ובקרה רק בשל העובדה כי כוחות ארצות הברית נוכחים שם.¹

מאמר זה כולל הערכה מפוכחת יותר של המלחמה שנוהלה בעיראק. ראשית, הוא מראה, כי ההתקוממות האלימה של הסונים דוכאה בעיקר באמצעות הפעלתה של תכנית נגדית, התכנית פעלה רק מכיוון שמנהיגי השבטים הסונים העריכו, כי התייצבותם שוב לצדה של ארצות הברית תשרת את האינטרסים שלהם באופן מיטבי ותאפשר להם להשתלב מחדש במערכת הפוליטית של עיראק בתמיכתה של ארצות הברית. בהמשך מצביע מאמר זה על כך שהגישה הלא מתוכננת שנקטה ארצות הברית בבואה למתן את היריבויות השיעיות הפנימיות לצד הגבלתה את שאיפות הכורדים מאז 2003 אפשרה לסכסוכים לא יציבים אחרים "להתעורר מחדש". נסיגה מהירה של כוחות ארצות הברית תקטין באופן משמעותי את עצמת הלחץ הנתון בידה, בעיראק ותסתכן בחזרתו של הסכסוך מ־2006 שהרי רק כמה מהסכסוכים הפנימיים בעיראק אכן נפתרו. כרוניקה קצרה של עמדות הסונים, השיעים והכורדים בעיראק מאז 2003 עד לאביב 2009 תבסס טיעון זה.

רב סרן קלינט צומברונן, חיל האוויר של ארצות הברית, עמית אולמסטד 2007 – 2009, תל-אביב

התקוממות הסונים

התקוממותו של המיעוט הסוני הערבי בעיראק התפתחה במהרה לבעיה החמורה ביותר של ארצות הברית במזרח התיכון. מרבית הסונים מאמינים כי סונים, ולא השיעים או הכורדים, הקימו את עיראק המודרנית מתוך המבנה השבטי הנחשל. לפיכך רעיון כיבוד שליטת השיעים עם הפלישה בשנת 2003 לא התקבל על דעתם; ואכן, התקוממות הסונים שיבשה את "התכנית" הראשונית של וושינגטון עבור עיראק בשנת 2003.

לפלגים השונים שהצטרפו להתקוממות הסונים בשנת 2003 היו שתי מטרות משותפות, גם אם חזונם לטווח הארוך עבור עיראק היה שונה.² המטרה הראשונה הייתה לגרום מספיק אבדות לכוחות הקואליציה כדי להכריחה לעזוב, והמטרה השנייה הייתה להסית למלחמת אזרחים עדתית שהסונים היו אמורים לגבור בה בסופו של דבר על הממשלה ה"לא חוקית" החדשה. המורדים – בנסותם להשיג את המטרות האלה – הניחו בצד את ההבדלים האידאולוגיים, ולחמו כדי לקעקע את סמכותה של הממשלה החדשה. הם אילצו את הקואליציה להימצא תמיד במצב של מגננה ולנקוט אסטרטגיה של פשיטות נגד ההתקוממות, וזו יצרה אנטגוניזם בקרב האוכלוסייה הסונית. הסונים שמו לעצמם למטרה באופן גובר והולך אזרחים, כוחות ממשל, מיליציות שיעיות ומקדשים. הפיצוץ של מסגד אל-עסכריה ב־22 בפברואר 2006 הוביל את עיראק סופית לעבר "גיהנום עדתי".³

עם זאת, נישואי תועלת⁴ אלה שהחזיקו את הפלגים הסוניים המתקוממים ביחד כאשר הם לוחמים באותו הצד התאפיינו תמיד במתחים.⁵ נישואים אלה הסתיימו לבסוף כאשר החלה להידרדר המלחמה העדתית שהסונים עמלו כה קשה כדי להתחיל בה נגד השיעים. במקום להביס את אויביהם, נחלו הסונים סדרה של מפלות בשדה הקרב מידיהן של מיליציות שיעיות. אז, כאשר הלכה ונחלשה נחישות הסונים בקיץ של 2006, שבה תנועת אל-קאעדה בעיראק וניסתה ביתר שאת להטיל את סמכותה על ההתקוממות. סונים אשר להערכת אל-קאעדה לא היו מחויבים די הצורך למאבק המתמשך נחשפו למעשי אכזריות קשים ביותר.⁶ אכזריותה הקשה של תנועת אל-קאעדה דחפה מורדים אחרים לעבר התהליך הארוך המכונה כעת "התעוררות הסונים". כאשר החל התהליך במחוז אנבר, מורדים סונים החלו לסייע בהדרגה לכוחות האמריקאיים במלחמתם המשותפת נגד אל-קאעדה בעיראק.

עם זאת, למניעיהם היה אך מעט מן המשותף עם הצעדים שנקטה בהם הקואליציה. הסונים פשוט הבינו כי אין הם יכולים עוד להרשות לעצמם ללחום בכוחות האמריקאיים, בממשלת עיראק ובמיליציות השיעיות ולהתנגד לאידאולוגיה של אל-קאעדה בעיראק בו בזמן.⁷ הם פנו ביוזמתם לכוחות ארצות הברית כדי להגיע עמם להבנה.

עם זאת, ההיערכות המחודשת של הסוגים שמקורה היה ב"התעוררות" הייתה נעלמת כעבור שלוש שנים וחצי של תסכול, אלמלא אימצה ההנהגה האמריקאית אסטרטגיה נגד ההתקוממות שהעיראקים יכלו להבין. משנת 2007 עד תחילת 2009 הכשירו הגנרלים האמריקאיים דוד פטראוס וריי אודיארונו את כוחותיהם והמשאבים שעמדו לרשותם לקראת מאבק שכמותו לא היה עד אז, מתוך נכונות להפעיל כוח מחץ צבאי, משאבים כלכליים והשפעה פוליטית כדי לגייס בעלי ברית חדשים ולהגן עליהם (ללא קשר לעברם הנתעב), וכל זאת כדי לקעקע את אויבי ארצות הברית בעיראק.⁸ על כן כאשר פנו המנהיגים השבטיים הסונים לארצות הברית בבקשה לסיוע במלחמה נגד אויב משותף (אל-קאעדה – עיראק) הם מצאו בעל ברית שהיה נכון להיענות להם. יחידות אמריקאיות מיוחדות הוקצו להגן על מורדים לשעבר ועל קהילותיהם מפני צעדי נקם של אל-קאעדה.⁹ בו בזמן עלה בידי הקואליציה לאסוף מודיעין חיוני על אודות אל-קאעדה שהיה ברשותן של קבוצות אלה.¹⁰ בעוד התמיכה העממית של הסונים כוונה בהדרגה לעבר המתקוממים, הציעו המפקדים האמריקאים למקומיים תמריצים כלכליים מפתים.¹¹ שיח'ים, מנהיגים שבטיים ודמויות מפתח מקומיות ערכו חוזי ביטחון קצרי טווח עם המפקדים האמריקאים שלא בחסות ממשלת עיראק, בידעם כי אם לא יתנהלו הדברים כשורה, תעלה על סדר היום ענישה קשה.¹² המפקדים ייעדו אז משאבים לבנייה כלכלית מחודשת במחוזות שהיו נתונים לשליטת הסונים.¹³ תמריצים אלה סייעו בייבוש התמיכה במתקוממים, והגבילו גם את הסמכות החדשה שהצליחו מנהיגים מקומיים לאגור באמצעות חוזי הביטחון שצוינו לעיל. לבסוף, הקואליציה שהובילה ארצות הברית הבטיחה להשתמש בהשפעתה כדי ללחוץ על הממשלה הנשלטת על ידי השיעים כדי לכלול את קבלני הביטחון הסונים בכוחות הביטחון העיראקיים¹⁴ וכדי להתחיל בתהליך שנועד להתחלק הן ברווחה מן הנפט והן בכוח הפוליטי.¹⁵ בתמורה לכל האמור לעיל הפסיקו הסונים את לחימתם בממשלת עיראק, הצטרפו למאבק נגד אל-קאעדה, ושבו לשמש שחקנים בזירה הפוליטית העיראקית.

כך קרה שהכוחות האמריקאיים הצליחו להשתלב במבנה הכוח הסוני של עיראק, ובתוך כך היו למה שבינג ווסט מציע לכנות "השבט החזק ביותר"¹⁶ בעיראק. אפשר לצפות כי הם יצליחו גם לקדם את דרישותיהם של הסונים בתהליך ההתפייסות בעיראק וגם לסייע לשיעים לדכא בכוח כל התקוממות נוספת של הסונים, אם תתרחש כזו. מכיוון שהסונים הבינו כי ארצות הברית למדה למלא כל תפקיד, מתקבל על הדעת מבחינתם כעת לקבל את שליטת השיעים שנוצרה עקב הפלישה משנת 2003. הסונים עדיין שואפים לקבל את הנתח שלהם מהכנסות הנפט ואת הייצוג הגדול ביותר האפשרי בחוגי השלטון, אך נראה כי השתלבות והתפייסות הן הדרך היחידה להשיג את שניהם. חישוב אסטרטגי זה לא צפוי

להשתנות כל אימת שארצות הברית תשמור על יכולתה האיתנה לנהל פעילות מלחמתית בעיראק.

המיליציות השיעיות

להבדיל מהגישה השיטתית שנקטה לבסוף כדי להתגבר על התקוממות הסונים, הייתה גישה של ארצות הברית, בעקבות התגברותה של המיליציה השיעית, ניסיונית ובעלת אופי תגובתי. גישה מעין זו עודדה עד כה את צמיחתן של מיליציות בעלות עצמה, ומיסדה קרע בעל פוטנציאל נפיץ לאורך קווי המעמדות של השיעים בעיראק, נכון לאמצע 2009.

בשנת 2003 בירך הרוב המכריע של השיעים על נפילתו של סדאם, והסכים כי הגיעה אז שעתם היפה ביותר להשפיע על עיראק.¹⁷ האייתטולה עלי-אל-חוסייני אל-סיסטאני, איראני תושב העיר נג'ף זה תקופה ארוכה, התגלה בתחילה כדמות השיעית בעלת העצמה הרבה ביותר בעיראק, כאשר הוא עושה כל מאמץ כדי להבטיח כי השיעים ישתתפו בתהליך עיצובו של הממשל החדש במדינה.¹⁸ השיעים חשדו במניעיהם של האמריקאים, אך היו נכונים לשתף פעולה. שאם לא כן הייתה הקואליציה בראשותה של ארצות הברית עלולה למצוא עצמה נלחמת בקיץ 2003 בו בזמן בהתקוממות של הסונים וגם בזו של השיעים. עם זאת, ציפו השיעים, כי הקואליציה תצליח להעמיד את השירותים הבסיסיים במהירות ותיסוג לאחר מכן, בעודה מותירה אותם עם שליטה הדוקה על הנעשה בשטח. דבר מן הציפיות הללו לא התגשם. היעדר שלטון החוק, האבטלה והיעדרם המוחלט של שירותים חיוניים ניכרו בכל מקום בשנת 2003.¹⁹ יתרה מכך, לקראת מארס 2004 היו שיעים רבים משוכנעים כי העברת הריבונות שהייתה מתוכננת לתאריך 30 ביוני לא הייתה אלא תכסיס כדי לטשטש את העובדה כי ארצות הברית כבשה את עיראק לזמן בלתי מוגבל. כאשר השתפרו התנאים אך מעט בימי הממשלה הזמנית בעיראק, הנתונה לכיבוש, היו המיליציות המסלול הבטוח ביותר כדי להבטיח שליטה של ממש במחוזותיה השיעיים של עיראק. עם זאת, מיאנה ארצות הברית להתמודד מול מיליציות אלה, מכיוון שהייתה שקועה כולה בהתמודדות עם התקוממות הסונים.

על רקע זה, נכנס מוקתדא אל-סדר, שעלה לפתע לגדולה, לזירה הפוליטית הצפופה. שלא כמו אנשי הדת שראו באייתטולה אל-סיסטני את מנהיגם או המנהיגים הגולים לשעבר של בית המשפט הגבוה של המהפכה האסלאמית בעיראק, כמו מפלגות הדעווה, תמך אל-סדר בהתנגדות אלימה נגד הקואליציה בראשותה של ארצות הברית, ודחף לקראת כינונה של ממשלה מרכזית חזקה בשליטת השיעים. המסר הלאומני והפופוליסטי שלו מצא אוזן קשבת בקרב שכבות השיעים שנותרו חסרות כול כאשר הלכו והידרדרו התנאים, והתעוזה

שלו הלכה וגברה. בחודש אוקטובר 2003 ביצעה המיליציה המתחזקת שלו – צבא המהדי – מארב לסיור אמריקאי והשתלטה על אתר שנבנה עבור המועצה האזורית שפעלה בתמיכת האמריקאים בסדר סיטי.²⁰ באוגוסט 2004 הוא זכה ליוקרה בקרב העיראקים והרשים את האיראנים בעמידתו הנחרצת נגד מלוא עצמת כוח המחץ של צבא ארצות הברית שהיה מיועד להתמקד בעיר נג'ף.²¹ את אחיזתו בערים נג'ף וכופה הוא איבד בהסדר הפסקת האש המתוחכם שהשיג יריבו האיטולה סיסטני, אך לקראת שנת 2005 הוא היה אהוד וחזק מבחינה פוליטית יותר מאי־פעם. את דיוקנו היה אפשר למצוא בעיירות ברחבי עיראק, מרכיבים במיליציה שלו נהנו מהדרכה ומאספקה של איראן, והוא למד כיצד לנוע באופן גלוי בין מוסדות הממשל העיראקי, ובתוך כך לגנות את כישלונותיו.²² ציון במיוחד כי הרשויות האמריקאיות ויתרו על כמה הזדמנויות לחסל אותו בשנת 2004 מחשש שמא יצית הדבר התקוממות רחבת ממדים מצד השיעים.

בו בזמן, תמיכתה העקבית של ארצות הברית במועצה העליונה למהפכה האסלאמית בעיראק (SCIRI), במפלגות הדעווה, ובמפלגות שיעיות "מתונות" אחרות כמו בכורדים על חשבון הגוש של אל־סדר הלכה ומיסדה את השבר בין תומכיו של אל־סדר ובין יתר חברי הקהילה השיעית. כאשר פנתה ארצות הברית ל"מתונים" – משלא עמדה לה אפשרות אחרת – היא הענישה למעשה את מועצת SCIRI על השתלטותה על משרד הפנים של עיראק בשנת 2005 בעקבות הבחירות שנערכו בחודש ינואר של שנה זו.²³ העובדה כי מועצה זו ויתרה על המונח "מהפכה" כחלק משמה, וכך הייתה למועצה האסלאמית העליונה של עיראק (ISCI, להלן – המועצה), ובתוך כך אימצה גם שם חדש לאגף הביטחון שלה (ארגון שהיה מצוי בעימות קשה עם צבא המהדי של אל־סדר), הוא ארגון באדר, לא שינתה את העובדה כי מיליציה זו הייתה למרכיב המבוצר היטב במנגנון הביטחון הרשמי של עיראק.²⁴ על אף זאת, שיתפו תומכיה של המועצה ואלה של אל־סדר פעולה בשתיקה בתקופה שבין 2005 לסוף שנת 2007 במלחמתם העדתית נגד הסונים. מן הרגע שהופעלה האסטרטגיה החדשה של ארצות הברית לדיכוי המתקוממים הסונים, התפתח מאבק כוח בין תומכיו של אל־סדר ובין הגוש של המועצה בממשלה, ותהליך זה הלך והסלים.²⁵ המועצה השתמשה שימוש נבון בהשפעתה בקרב הממשלה, כדי לעצב את צעדיה של ארצות הברית נגד צבא המהדי בעת מהלך ה"תגבור",²⁶ ובתוך כך זיהה אל־סדר את רצינות האיום, והורה לארגונו להימנע מעימות עם הקואליציה.

עם זאת, האלימות נגד אויביו בממשלה לא פסקה. באוגוסט 2007 התעמתו כוחותיו של אל־סדר בשומרים של באדר בכרבלה, ותומכיו אל־סדר צולמו יורים לכיוון מקדש חוסיין והורגים מתפללים. ראש הממשלה נורי אל־מאליכי (המנהיג של דעווה) – בעודו מעודד מן הזעם שהתפשט בציבור – טס לעיר נג'ף ועצר

לעיני כול את מנהיג צבא המהדי. אל־סדר, שהרגיש כי המועצה עלולה לשכנע את הממשלה לרתום את מלוא הכוחות האמריקאיים נגדו, הכריז על הפסקת אש חד־צדדית של שישה חודשים, והסיג את הפלג שלו מן הקואליציה המושלת של השיעים.²⁷ ממשלתו של אל־מאליכי הייתה מעודדת מן ההצלחות שנרשמו קודם לכן נגד התקוממות הסונים, והחלה במבצע מהיר שלא תוכנן כראוי בעיר בצרה נגד צבא המהדי, באביב של 2008. ממש לפני כשלו, ההתקפה הצליחה רק לאחר שגויסו לעזרתה אלפי כוחות תומכים וסיוע אווירי מצד ארצות הברית.²⁸

הלחימה בבצרה העמידה באור הנכון את כוחו של הארגון של אל־סדר, את עוינותו המתמשכת נגד ממשלת עיראק ואת השפעתה של איראן – שמילאה תפקיד בהשגת הפסקת האש בשנת 2008. לחימה זו לימדה את אל־סדר כי ההתמודדות עם אויבו, כאשר אלה מחזיקים באמתחתם את התמיכה של הכוחות הלוחמים האמריקאיים (גם אם זו מהוססת),²⁹ היא חסרת סיכוי.

הוא קרא מאז להפיכתו של צבא המהדי לתנועה חברתית, ופקד על נאמניו לנהוג באיפוק כאשר הם מטפלים במטרות שאינן "כוחות הכיבוש".³⁰ מומחים מציינים כי המגמה החדשה מעידה כי אנשי תנועת אל־סדר מפולגים יותר, חלשים יותר ורלוונטיים פחות.³¹ עם זאת, ניתוח מעין זה מתעלם מן ההתמררות המתמשכת של מעמד השיעים, הנתון בדיכוי, שהוביל מלכתחילה להולדתה של תנועתו של אל־סדר, והוא ממעיט מיכולתה של איראן להשיב את אל־סדר לחיים אם זו תבחר לעשות כן. אין זה אלא סביר כי אנשי אל־סדר פשוט ממתינים לשעת כושר כדי לצאת אלי קרב ביום שבו לא יהיו עוד הכוחות הלוחמים האמריקאיים נוכחים בשטח.

השאלה הכורדית

גם כאן, מבלי שיטה סדורה, התנהלה ארצות הברית – שלא במודע – במסלול חתחתים מסוכן עם הכורדים, הערבים, הטורקים והאיראנים בסוגיה של כורדיסטן האוטונומית. היא נהגה כך על ידי דחייתו המתמשכת של הטיפול בסכסוך הבעייתי בעניין מחוזות כירכוכ וחאנקין, העשירים בנפט, למועד מאוחר יותר.

מאז 2003 עודדה עצמתה של הקואליציה בראשותה של ארצות הברית את הכורדים להיות אופורטוניסטים, ובו בזמן מנעה מהם – אם כי בעדינות – חריגה מגבולותיהם. התמיכה המוקדמת סייעה לכוחות כורדיים להתקדם בתחושת ביטחון בעקבותיהם של הכוחות האמריקאיים לעבר מה שנחשב כיום לשטחי כורדיסטאן הנתונים במחלוקת.³² זמן קצר לאחר מכן החלו הכורדים במסע שמטרתו לבסס שליטה קבועה על האזור. הם החלו בסוג של תכנית לחץ אתנית שנועדה להפוך על פיהן את המגמות הדמוגרפיות האנטי־כורדיות באזור, שנכפו בזמנו על ידי סדאם חוסיין.³³ הם ארגנו את אנשיהם לקראת הבחירות שעמדו

בפתח, והקדישו מחשבה להשגת מטרותיהם הטריטוריאליות בחוקה החדשה של עיראק, מסמך הנושא עמו את סימני השפעת האופורטוניזם הכורדי.³⁴ סעיפי "השטח הנתון במחלוקת" בחוקה החדשה נוסחו על ידי נציגים כורדים כדי להבטיח כי כירכוכ העשירה בנפט, כמו האזורים הסמוכים לחבל ארץ זה, שהם 13 אחוזים מעתודות הנפט הידועות של עיראק, יהיו נתונים בבוא העת להשפעת הכורדים.³⁵ אילו התנהל התהליך לפתרונה של סוגיית האזורים הנתונים במחלוקת כפי שנוסחו הדברים בחוקה על ידי הכורדים, היו אלה קרוב לוודאי משיגים כבר את כל מה ששאפו אליו בשנת 2003.³⁶ אבל המנהיגים הכורדים נזהרו שלא להגדיש את הסאה, והם לא לחצו להכללתו המידית של חבל כירכוכ באזור האוטונומי. הם לא נהגו בגסות מוגזמת בניהול מערכת ה"לחץ האתני" שלהם.

הם לא ניסו לאתגר את מדיניותה של ארצות הברית באופן יזום על ידי כך שקראו לכינונה של עצמאות, והם הסתפקו באיום בשימוש בכוח רק כאשר היו האינטרסים החיוניים שלהם נתונים בסכנה.³⁷ לסיכום, הם רשמו לפניהם את הסימנים המרומזים ששלחה להם ארצות הברית זה מכבר, אשר מהותם הייתה האזהרה שלא ללחוץ יתר על המידה. בשנת 2007 הם קיבלו, תוך הסתייגות, את ההסכם לחלוקת כוחות עם שיח'ים מקומיים בכירכוכ, שהושג בתיווך ארצות הברית ותיגמל מנהיגים של "ההתעוררות הסונית". לקראת סוף שנת 2007 נתנה ארצות הברית את הסכמתה המשתמעת לפעילות הטורקים נגד מורדים בצפונה של עיראק כאשר סירבו הרשויות הכורדיות לנקוט צעדים, ובתוך כך היא אותתה שתמיכתה תלויה במידת נאמנותם של הכורדים לסדר היום של ארצות הברית. אפילו כאשר פנתה זו לארגון האומות המאוחדות כדי שייצע בפתרון סוגיות השטחים וזכויות הנפט הנתונות במחלוקת, נדם קולן של מחאות הכורדים.³⁸ זאת משום שהכורדים הבינו כי הם נהנו מהעלאת קרנם בעקבות רצונה הטוב של הקואליציה בהנהגתה של ארצות הברית מצד אחד, והוגבלו על ידה מעצם היותה השחקן הראשי בזירה העיראקית, מצד אחר. באופן דומה, מאמינה ממשלת עיראק (וכך גם טורקיה ואיראן) כי ארצות הברית תשתמש בעצמתה כדי להגן על אינטרסים מסוימים של כורדיסטן כל אימת שיעמוד לה כוחה לעשות כן.³⁹ מאזן סופי זה עשה לאפשרית את דחייתה של סוגיית כירכוכ, גם אם אין בכך מן התבונה.

עם זאת, האירועים האחרונים, יש בהם כדי להדגים את הסכנה הפוטנציאלית של הסכסוך. מאז תחילת 2003 כוחות פשמרגה שולטים על מחוז חנאקין – בתחילה בשמה של הקואליציה, ולאחר מכן בהסכמה שבשתיקה של ממשלת עיראק. באמצע חודש אוגוסט 2008 נכנסו יחידות צבא עיראקיות לכפרים במחוז מבלי שעדכנו את הפשמרגה בעוד מועד על כוונותיהן. הן נשאו עמן דרישה מאת

ראש הממשלה אל-מאליכי לכוחות הכורדיים לסגת מעמדותיהם בתוך 24 שעות. מפקד הפשמרגה סירב, והדבר הוביל לקיפאון רווי מתח.

לבסוף הושג הסכם בין הממשל האזורי הכורדי לרשויות בבגדאד, וזה הותיר את הפשמרגה בשליטתו על העיר חנאקין ואת כוחות הממשל המרכזי בשליטה על כמה עיירות נוספות במחוז.⁴⁰ למרות ההסכם, חדרו הכוחות העיראקיים לעיר חנאקין בהמשכו של חודש אוגוסט, ובאמתחתם אזהרה מטעמה של ממשלת עיראק, שציינה, כי נגד כל כוח צבאי כורדי שיוצב מחוץ לגבולותיה הרשמיים של כורדיסטן יינקטו הליכים משפטיים.⁴¹

הסכם אחר שהושג בעקבות משא ומתן שנוהל בלחצה של הקואליציה, התיר את הקיפאון, אך אי-נכונותה של ארצות הברית לערב את כוחותיה בתהליך סימנה, הן לכורדים והן לממשל העיראקי, כי ארצות הברית תשחק באופן גובר והולך את תפקיד המשקיף מן הצד.

אף שחנאקין מבחינתם של הכורדים היא סוגיה שולית יותר מזו של הסכסוך על מחוז כירכוכ,⁴² האדישות של ארצות הברית, כפי שזו התבטאה בסוגיית חנאקין, החלישה באחת את עמדתם הכוללת של הכורדים ועודדה את ממשלתו של אל-מאליכי להשתמש שימוש תקיף יותר ביחידות צבא עיראק נגד הכוחות הכורדים. לסיכום, התנודה שחלה בעמדתה של ארצות הברית הביאה לחוסר יציבות בסטטוס של הקונפליקט. שני הצדדים עצבניים כעת יותר מכיוון שפחתה הוודאות כי ארצות הברית תתערב כדי למנוע מן הצד האחר לנצל יתרון כלשהו שייקרה בדרכו. מאחר שכל הסדר מקיף שיושג בין הערבים לכורדים, בתיווכן של האומות המאוחדות, יחייב את נוכחותו של כוח צבאי רב-עצמה ליישומו, בידיעה שכוח אמריקאי ייסוג מעיראק באופן מלא עד 2011, מקטין את הסיכוי לפיתרון לא אליים של הסכסוך. בהתאם לכך הפשמרגה וה-ISF ממשיכים להתכונן לסכסוך שבוא יבוא.⁴³ השלום המתוח השורר כעת בין הערבים והכורדים מתקיים רק משום נוכחותו של כוח אמריקאי רב עוצמה וחוסר הביטחון של כל אחד מהצדדים באשר לאופן שבו יופעל הכוח האמריקאי וכיצד התערבותו תשפיע על כל אחד מהצדדים.

סיכום

קשה להתעלם מן המתאם הקיים בין היציבות השבירה בעיראק ובין נוכחותם של הכוחות הלוחמים האמריקאיים, גם אם יהיה זה נכון לציין כי הכוחות האמריקאיים אינם שולטים במדינה. אף שלבטח יש מי שמגנה רעיון מעין זה כ"מזרחי", נראה כי התרומה המתמשכת של ההתקוממות ושל הצעדים הנגדיים שנקטה ארצות הברית משנת 2007 עד אמצע 2008 טמונה בהפניית תשומת ליבם של כל השחקנים בזירה העיראקית לכך, שכוחה של ארצות הברית אדיר ממדים כאשר בבסיסו

עומדת תכנית שיטתית וסדורה. לכן היריבים בכל אחד מצדי המתרס, הסונים נגד השיעים, השיעים על פלגיהם השונים והערבים נגד הכורדים, חישוב ומצאו מאז כי התועלת הפוטנציאלית שאפשר להפיק מניהולו של סכסוך פתוח אינה שוות ערך לחשיפת נכסיהם לכוחו ההרסני של צבא ארצות הברית. שלום מתוח ושברירי שכזה יכול להיחשב אך בקושי לניצחון. אפילו כך, הדם שנשפך והממון שהושקע ב־2007 ו־2008 כדי לדכא את המרידה הסונית קנה לארצות הברית מעט מרחב וזמן שחייב להיות מנוצל כדי לשכנע את ממשלת עיראק להתמודד עם הבעיה המרכזית והיא שאלת הנפט.

החשש ביחס לשליטה בעתודות הנפט המוכחות של עיראק הוא הבסיס למחלוקת הנפיצה יותר מכל המחלוקות בעיראק. בהתייחסות מדויקת להתמרמות הסונים בעיראק ביחס לחלוקת רווחי המדינה ממאגרי הנפט שלה, השיעים והכורדים בני המעמדות הנמוכים בעיראק לא יחסכו במאמצים כדי לחבל בחלומות הסונים על השתלטות על הממשלה בכוח, להפחית מסוד הקסם של המסר הלאומי־פופוליסטי של מוקטדה אל־סדר, ולהפיץ את התביעה הבלתי מתפשרת של הכורדים על כירכוכ. במילים אחרות, נפט היה המפתח לעבר הקרוב של עיראק, הוא המפתח להווה של עיראק, והוא יהיה המפתח לעתיד הקרוב של עיראק – אם יהיה כזה. ואולם, למרבה הזעזוע, מאז אוקטובר 2008⁴⁴ לא נרשמה שום התקדמות ביחס לחוק הנפט של עיראק, מה שמדגיש את העדיפות הנמוכה הניתנת לפתרון הסוגיה.

אין הכוונה לומר כי קיים מימד אחד בלבד לבעייתיה של עיראק, או שפתרון שאלת הנפט יוביל לעיראק שוחרת שלום ובת קיימא. תחת זאת, ברצוני לטעון כי סוגיית הנפט קשורה בקשר הדוק ביותר לקיומה העתידי של עיראק, ולכן היא חייבת לעמוד בעדיפות עליונה ובמוקד תשומת הלב של כל מנגנוני השלטון הלאומיים של ארצות הברית. זוהי הנקודה שבה התפקיד הנוסף שהכוח האמריקאי ממלא בעיראק בא לביטוי. כוח זה אמון לא רק על שמירת שלום מתוח, הוא גם נועד להעניק מעמד ואמינות לנציגי ארצות הברית הסמוכים לשולחן המשא ומתן. ערעור על יכולתם בטרם נחתם הסכם כלשהו לטווח ארוך בסוגייה האחת החיונית כל כך לעתידה של עיראק מחליש את יכולתה של ארצות הברית להוביל את הצדדים השונים לפשרה ומזמין חזרה לקנאות הכיתתית של 2006 ו־2007.

הערות

- 1 Anthony H. Cordesman, "Iraq: Hold and Build, or Lose", *The Washington Post*, 12 May 2009.
- 2 לפרטים על אודות התפתחותה של ההתקוממות ומגוון מרכיביה בדרגים השונים ראו: Ahmed Hashim, *Insurgency and Counter-Insurgency in Iraq* (Ithaca: Cornell University Press, 2006), pp. 8–24. להלן – Hashim.

- Richard Lowry, "Re-Liberators", *National Review*, 60:4 (March 10, 2008), pp. 34. 3
- ארגון אל קאעדה בעיראק חזה מדינה מוסלמית עם מאפיינים של הטליבאן, ואולם כמה 4
 מן הבעת'יסטים הסונים, הלאומנים, הפלגים השבטיים וכמה מחכמי האסלאם העריכו,
 כי חזון זה של אל קאעדה קיצוני מדי ובלתי מתיישב עם האינטרסים שלהם. ראו: Steve 5
 Simon, "The Price of the Surge", *Foreign Affairs*, 87:3 (May-June 2008), p. 59.
 מן ההתחלה החלה תנועת אל קאעדה בעיראק להפקיע לעצמה מקורות הכנסה סוניים 6
 בלעדיים, כגון פעילות שוד בדרכים והברחות של סמים וכלי נשק. בעייתיים באותה
 המידה היו מאמציה של אל קאעדה להיטמע בחברה על ידי אילוצן של משפחות
 מכובדות להשיא את בנותיהן ללוחמים זרים כדי לקבל לידיה את סמכותם של שיח'ים
 סונים מקומיים. ראו:
- Dave Kilcullen, "Anatomy of a Tribal Revolt", *SmallWarsJournal.com* (29 August 2007), <http://smallwarsjournal.com/blog/2007/08/anatomy-of-a-tribal-revolt/> 6
 Steven Biddle, "stabilizing Iraq from the Bottom Up," ועדת הסנאט לענייני חוץ (2 באפריל 2008):
- Greg Bruno, "Finding a Place for the 'Sons of Iraq,'" Council on Foreign Relations, 7
 Backgrounder (9 Jan 2009), <http://www.cfr.org/publication/16088/>
- Bing West, *The Strongest Tribe*, (New York: Random House, 2008) 364-366. 8
 West.
- David Kilcullen, "Counter Insurgency in Iraq: Theory and Practice in 2007" 9
SmallWarsJournal.com
 Briefing from 26 September 2007, slide # 75 [http://smallwarsjournal.com/](http://smallwarsjournal.com/documents/kilcullencoinbrief26sep07.ppt)
[documents/kilcullencoinbrief26sep07.ppt](http://smallwarsjournal.com/documents/kilcullencoinbrief26sep07.ppt)
- Bill Rogio, "Letters from al Qaeda Leaders show Iraqi Efforts in Disarray", *The* 10
Long War Journal (11 Sept 2008),
http://www.longwarjournal.org/2008/09/letters_from_al_qaeda.php
- Mark Kukis, "Turning Iraq's Tribes against Al-Qaeda," *Time.com*, 26 December 11
 2006, <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1572796,00.html>
- See also Greg Bruno, "Finding a Place for the 'Sons of Iraq'", [http://www.cfr.org/](http://www.cfr.org/publication/16088/)
[publication/16088/](http://www.cfr.org/publication/16088/)
- Catherine Dale, "Operation Iraqi Freedom: Strategies, Approaches, Results and 12
 Issues for Congress", Congressional Research Service, (15 Dec 2008), pp. 108.
 Dale להלן- <http://www.crs.gov/RL34387>
- "Gulf Region Division, U.S. Army Corps of Engineers Cumulative Reconstruction 13
 Snapshot", Cumulative Data Report, (January 2009).
http://www.grd.usace.army.mil/news/factsheets/docs/December_2008.pdf
- Dale, pp. 111. 14
- "Measuring Stability and Security in Iraq", Department of Defense Report to 15
 Congress (March 2009), pp. 1-6.
- Philip S. Khoury and Joseph Kostiner, *Tribes and State Formation in the Middle* 16
East (New York: I.B. Tauris & Co, 1991), pp. 8-11.
- Patrick Cockburn, *Muqtada al Sadr and the Fall of Iraq* (London: Faber & Faber 17
 Limited, 2008), pp. 248.
 Cockburn - להלן
- בשנות ה-20 הבריטים ארגנו בחירות שהוחרמו על ידי השיעים. הבחירות העניקו 18

- לגיטימציה לשלטון אנגליה בעיראק ודחקו את השיעים אל השוליים בעוד הסונים מוצבים בעמדות שליטה מרכזיות. ראה: חאשים, עמ' 245 – 246.
- Hashim pp. 240. 19
- Hashim pp. 256. 20
- Marisa Cochrane, "The Fragmentation of the Sadrist Movement", Iraq Report #12, 21
www.understandingwar.org (January 2009), pp. 14. The Institute for the Study of
War,
Hashim pp. 259. 22
- "Shiite Politics in Iraq: The Role of the Supreme Council", International Crisis 23
Group, Middle East Report, No. 70, (15 Nov 2008), pp. 22. <http://www.crisisgroup.org>.
ICG Report #70 – להלן - org.
- ICG Report #70, pp. 13. 24
- Anthony Cordesman and Jose Ramos, "Sadr and the Mahdi Army: Evolution, 25
Capabilities and a New Direction", Center for Strategic and International Studies (4
Cockburn pp. 244 ראו גם: Cordesman and Ramos – להלן August 2008), pp. 8;
ICG Report #70, pp. 20. 26
West pp. 319. 27
Cordesman and Ramos pp. 19. 28
.West pp. 351–355 29
Cordesman and Ramos pp. 24. 30
Cochrane pp. 37–44. 31
- "Oil for Soil: Toward a Grand Bargain on Iraq and the Kurds", International Crisis 32
Group, Middle East Report No. 80 (28 Oct 2008), pp. 1-7. <http://www.crisisgroup.org>.
ICG Report #80 – להלן - org
- "Claims in Conflict: Reversing Ethnic Cleansing in Northern Iraq", Human Rights 33
Watch, 2004, at <http://hrw.org/reports/2004/iraq0804/iraq0804.pdf>
- Kenneth Katzman, "The Kurds in Post-Saddam Iraq", Congressional Research 34
Service Report for Congress, (25 September 2008), pp. 3–5.
ICG Report # 80, pp. i. 35
- "Iraq in the Obama Administration", U.S. Institute for Peace (Dec 2008), pp. 12. 36
www.usip.org
Hashim pp. 226. 37
ICG Report #80, pp. 9. 38
Hashim pp. 229. 39
- Claire Russo, "The Maliki Government Confronts Diyala Province", Institute for the 40
Study of War, Background #34 (24 Sep 2008). <http://www.understandingwar.org/>
- "PM al-Maliki will Punish Peshmerga Deployed outside Kurdish Enclave", *Aswat* 41
al-Iraq, (24 September 2008).
Hashim pp. 222. 42
- "Iraq and the Kurds: Trouble Along the Trigger Line," International Crisis Group, 43
Middle East Report No. 88, (8 Jul 2009) pp. 1–7. <http://www.crisisgroup.org>
- "Iraq Status Report," U.S. Department of State, (1 July 2009). <http://www.state.gov/p/nea/rls/rpt/c28011.htm> 44

האמנם חוזרת רוסיה למזרח התיכון?

אולנה בגנו

בתקופת המלחמה הקרה לא היה אפשר לקבל החלטות דיפלומטיות במזרח התיכון או בקשר אליו בלי לתת את הדעת לאינטרסים של רוסיה. בעידן שלאחר המלחמה הקרה ידעו היחסים שבין רוסיה למזרח התיכון עליות וירידות.¹ בשנים 1992–1995 היה תפקידה של רוסיה באזור סמלי לחלוטין, ועל פי רוב תאם להשקפתה של ארצות הברית. מצב זה השתנה ב־1996, עם מינויו של פרימקוב לשר החוץ וגם כעבור שנתיים כשהתמנה לראש הממשלה: רוסיה תמכה במדינות ערב בעיקר בהצהרות, אך עשתה זאת בזהירות, מתוך מודעות ליחסיה עם ארצות הברית וישראל.

מאז בחירתו של ולדימיר פוטין לנשיא ב־2000 התאפיינו יחסיה של רוסיה עם העולם הערבי בפרגמטיזם, ללא רגשות פרו־ערביים מיוחדים, אך גם חופשיים מתסביך נחיתות לעומת המערב, שהתפתח לאחר המלחמה הקרה. ההשפעה המדינית של רוסיה במזרח התיכון התעצמה בשל התחזקות מגזר האנרגיה שלה ובשל היעדר הצלחה מוכחת של הזימות הצבאיות והמדיניות של ארצות הברית באזור. עם זאת, אין להפריז בהערכת ההשלכות המעשיות של נוכחות מסיבית יותר של רוסיה. מומחים מערבים סבורים, כי מוסקבה אינה יכולה להחליף את וושינגטון כבעלת הברית העיקרית של שחקניות אזוריות המתואמות עם ארצות הברית. "ביטחון מדינות אלה לא יקודם באמצעות החלפת הבריתות שלהן עם ארצות הברית בבריתות עם רוסיה. מלבד זה, לשום משטר אנטי־אמריקאי במזרח התיכון אין אשליות כי יזכה בהגנתה של מוסקבה".² ברוסיה המצב מפורש אחרת, אף על פי שהמשמעות המעשית נותרת בעינה. לדברי פרימקוב, "רוסיה אינה מעוניינת להפוך לשחקנית חלופית במזרח התיכון, אלא לשותפה שווה במועדון ליישוב הסכסוך הישראלי־ערבי". המדיניות של רוסיה במזרח התיכון מתפתחת בהתאם לאג'נדה הגלובלית של מוסקבה, ומיושמת באמצעות קואליציות אד־הוק

אולנה בגנו היא חוקרת בתכנית ניובאוואר, במכון למחקרי ביטחון לאומי. המחברת מודה לד"ר רוני ברט על הסיוע והתמיכה בכתיבת המאמר

רב־צדדיות ודו־צדדיות. רוסיה ממלאת תפקיד פעיל במועצת הביטחון של האו"ם ושומרת על ערוצי תקשורת פתוחים עם שחקניות אזוריות שלא תמיד נתפסות כלגיטימיות במערב.

מאמר זה מציג כיוונים עיקריים במדיניות החוץ של רוסיה ומדגים את דרכי היישום של מדיניות החוץ הרוסית במזרח התיכון, בסיום מתאר המאמר את הצעדים שישיראל יכולה לנקוט כדי להתאים את עצמה לזמנות הדיפלומטיות של רוסיה.

יעדי מדיניות החוץ של רוסיה

בשנים האחרונות ניתנת עדיפות במדיניות החוץ של רוסיה להסכמים משפטיים ולא להצהרות מדיניות וליחסי קרבה אישיים שאפיינו את תקופת גורבצ'וב־ילצין. מוסקבה שואפת להשגת שלוש מטרות מרכזיות במדיניות החוץ שלה: רב־קוטביות; ביטחון אזורי; וקידום האינטרסים הכלכליים שלה ב"מרחב ההשפעה הטבעי" ובעולם כולו (בעיקר שיתוף פעולה בשלושה תחומים: אנרגיה, צבא וטכנולוגיה). בחינת דוקטרינת מדיניות החוץ מעלה, כי רוסיה שואפת:

1. להיות מרכז עולמי רב־השפעה;
2. ליצור תנאים חיוביים למודרניזציה של כלכלתה;
3. להשפיע על תהליכים עולמיים באמצעות האו"ם (שימוש בזכות הוטו שלה במועצת הביטחון);
4. לטפח אינטרסים משותפים עם שחקניות אחרות במטרה לקדם את ההעדפות הלאומיות שלה ולהבטיח את מעמדה הבינלאומי;
5. לקדם יחסי שכנות טובים, לסייע בחיסול מוקדי סכסוך קיימים (מעין מס שפתיים בעקבות פעולותיה בגאורגיה ב־2008, הטיפול במשבר הובלת הגז דרך אוקראינה לאירופה בחורף 2009 ו"מלחמת החלב" עם בלארוס ביוני 2009);
6. לספק הגנה כוללת על הזכויות ועל האינטרסים הלגיטימיים של אזרחי רוסיה בחו"ל;
7. להפיץ את תרבות רוסיה ולטפח דימוי חיובי שלה.³

I. רב־קוטביות

רב־קוטביות (מטרות 1, 3, ו־4) אמורה להיות מקודמת באמצעות איזון החד־צדדיות של ארצות הברית (למשל אי־שיתוף הפעולה עם החלטת נאט"ו/ארצות הברית לפרוס טילי יירוט בפולין ולהציב מערכות מכ"מ ברפובליקה הצ'כית) תוך שיתוף פעולה עם מוקדי כוח נוספים, הענקת משקל רב יותר לאו"ם והימנעות משיתוף פעולה במצבים שרוסיה "מובלת" בהם בידי נאט"ו/ארצות הברית. רוסיה

אינה מקבלת את ההסברים של ארצות הברית על קשר ישיר בין שאיפות הגרעין של טהרן לתכניות של ארצות הברית לפרוס מערך הגנה נגד טילים בשטח פולין והרפובליקה הצ'כית. חוסר הנכונות לשתף פעולה בעניין זה עולה מהתבטאותו של מדוודב, שלפיה "הרצון להבטיח ביטחון מוחלט בדרך חד-צדדית הוא אשליה מסוכנת".⁵ רוסיה אינה מתנגדת למערכת משותפת להגנה מפני טילים של ארצות הברית, רוסיה ואירופה. עם זאת, הוברר בעת הפסגה בין ארצות הברית לרוסיה שהתקיימה במוסקבה ביולי 2009, כי רוסיה רואה במערכת זו "ארכיטקטורה משותפת להגנה מפני טילים", שאמורה להיות תוצאה של "קבלת החלטות משותפת".⁶

בכוונת מוסקבה לבסס מחדש את שיתוף הפעולה שלה עם המערב תוך התבססות על מעמדה הבינלאומי המשופר. בשל כך המשא ומתן המיוחד על הסכם START-1, למרות הצהרת הכוונות שנחתמה בפסגת מוסקבה, עלול להימשך זמן רב, שכן הקרמלין יקשור בין שיחות אלה לתכניות של ארצות הברית לפריסת מערך הגנה נגד טילים באירופה, ולפיכך "ישמשו השיחות לעגן את יוקרתה של רוסיה כשותפה שווה לארצות הברית".⁷

כדי להבטיח ולחזק את עיקרון הרב-קוטביות במערכת הבינלאומית מקדמת רוסיה יחסים עם שחקנים פוליטיים לא מערביים (שיתוף פעולה עם ה-BRIC,⁸ מדינות שאינן נמנות על פורום ה-G8, המשולש האסטרטגי הודו-סיני-רוסיה, שותפות אסטרטגית⁹ סינית-רוסית, הקמת "ארגון שנחאי לשיתוף פעולה" [SCO], צינור הגז המזרח סיבירי וכיוצא באלה). רוסיה מקיימת דיאלוג גם עם "מגוונים" כמו איראן, צפון קוראה, חזבאללה וחמאס. קשרים אלה מחזקים את דימויה הבינלאומי כמתווכת אפשרית, אף על פי שמטרה זו נעשית קשה יותר להשגה בעקבות הצלחת הדיפלומטיה הפומבית של אובמה בעולם הערבי.

II. ביטחון אזורי

"דוקטרינת מוג'ר"¹⁰ של רוסיה משתלבת עם היעד של הבטחת אינטרסים כלכליים במדינות השכנות. יצירת מעגל הגנה של משטרי "לוויין" נאמנים סביב גבולותיה חיוני למוסקבה למניעת התפוררות פנימית, בפרט בצפון הקווקז. רוסיה שומרת על השפעתה ברפובליקות של ברית המועצות לשעבר באמצעות מקורות האנרגיה, שבאמצעותם היא חותרת להשגת שליטה על נתיבי תחבורה אזוריים לאירופה. אספקת גז באמצעות הצינורות שבשליטת רוסיה (לצפון אירופה ולדרומה) משמשת מנוף פוליטי במדינות מעבר (אוקראינה) ובאירופה.

מוסקבה מגבירה את שיתוף הפעולה עם משטרים מוסלמיים חילוניים (טג'יקיסטן ואזרבייג'אן¹¹) בלי להתערב בענייניהם הפנימיים; מדינות מרכז אסיה גומלות לה טובה בהעלמת עין מהמדיניות השנויה במחלוקת שלה ביחס לאסלאם.

המשבר בגאורגיה לא פגע במעמדה של מוסקבה במערב. יתרה מכך, הוא חיזק את המוניטין של רוסיה בקרב הרפובליקות של ברית המועצות לשעבר, שכן הוא הביא את גורם הכוח לחזית הקדמית של המגעים הפוליטיים באזור,¹² והדגים את הנכונות של מוסקבה לפרוס את כוחותיה הצבאיים אם מתעלמים מעמדותיה. לפיכך משטרים פרו־מערביים ממרכז אסיה (כדוגמת זה של אלייב באזרבייג'אן) אינם מעודדים להדגיש את נטייתם הפרו־מערבית,¹³ אף על פי שהממשל האמריקאי חוזר ומצהיר: "אזרבייג'אן תמצא בארצות הברית חברה ושותפה קרובה".¹⁴

III. אינטרסים כלכליים

על רקע המיתון הכלכלי ניסתה מוסקבה לסייע לממשלות של המדינות הנמצאות ב"טווח האינטרס המסורתי" שלה (הלוואות בשווי שני מיליארד דולרים לקירגיזסטן ולבלארוס, מענק בשווי שלושה מיליארד דולרים לקזחסטן, תכניות להקים קרן הצלה אזורית בשווי עשרה מיליארד דולרים למדינות פוסט־סובייטיות). זו הייתה אמורה להיות עסקה טובה בתמורה למתן גישה מועדפת לעסקים רוסיים והחלשת הקשרים של המדינות האלה עם נאט"ו. עם זאת, בפועל לא הוענקה ההלוואה שהובטחה לבלארוס. הדבר הוביל למתיחות ביחסים, וזו הוחרפה עוד יותר בעקבות "מלחמת החלב" ביוני 2009. כפועל יוצא מהמתיחות ביחסים לא השתתפה בלארוס בפגישת ארגון אמנת ההגנה הקולקטיבית שהתקיים במוסקבה ב־16 ביוני 2009.

רוסיה מחקה את האסטרטגיה של האיחוד האירופי לזירוז אינטגרציה מדינית באמצעות השתתת איחוד כלכלי ומכסי עם רפובליקות ברית המועצות לשעבר (כדוגמת בלארוס וקזחסטן). אינטגרציה כלכלית המתמקדת ברוסיה מקודמת על ידה כחלופה לאיחוד האירופי, אך להבדיל מ"אירופה הראשונה", "אירופה השנייה"¹⁵ (אוקראינה, בלארוס, קזחסטן וגאורגיה) נכונה הרבה פחות להשתלב במערך הכלכלי שיוזם ההגמון הטבעי שלה.

לסיכום, רוסיה חותרת לרב־קוטביות, המקודמת באמצעות קואליציות אד־הוק;¹⁶ חיזוק הביטחון האזורי וקידום השקפותיה באזור השפעתה ההיסטורית, הכולל את חבר המדינות ואת האזורים של מזרח אירופה ומרכז אסיה.

מדיניות החוץ של רוסיה במזרח התיכון

מדיניות מוסקבה במזרח התיכון נגזרת משלוש המטרות הכלליות שלה. רב־קוטביות, ביטחון אזורי ואינטרסים כלכליים שזורים לעתים קרובות במדיניותה, הנוגעת לשחקנים פוליטיים אזוריים מסוימים, כשלא ניתן לזהות מניע ייחודי בסיסי בתחום מדיניות החוץ (איראן למשל). באופן כללי, המזרח התיכון משמש זירה לאיזון השפעה הפוליטית של ארצות הברית להבטחת המעמד הבינלאומי

של רוסיה. עם זאת, אין פירוש הדבר שמוסקבה מעוניינת כי וושינגטון תוותר על מקומה כמנהיגה אזורית. ירידה בהשפעת וושינגטון היא לא בהכרח אינטרס של רוסיה.¹⁷ במצב הנוכחי רוסיה מפיקה תועלת מתפקידה כמתווכת, בלי לשאת באחריות כלשהי לתוצאות. לרוסיה גם חסרים האמצעים הלוגיסטיים¹⁸ לקבל עליה עמדת הובלה באזור (היא שוללת את תפקיד המופקדת על שמירת השלום, בשל העלות היקרה ובשל הנזק האפשרי לתדמיתה בעולם הערבי, ובוחרת להסתמך על השיירות ההומניטריות¹⁹ שלה, שזכו לפרסום נרחב, אך כמעט אינן נראות בשטח).

באשר לביטחון אזורי, נוכחות רוסיה במזרח התיכון מחזקת את התנאים ליציבות בתוך רוסיה בעקבות גידול האוכלוסייה המוסלמית במדינה (לפי מפקד האוכלוסין של 2002 ברוסיה מתגוררים 14.5 מיליון אזרחים מוסלמים וכ־5 מיליון מוסלמים ממדינות של ברית המועצות לשעבר. מוסלמים מהווים כ־10% מהאוכלוסייה ועד 2050 חלקם יגדל ל־25% מהאוכלוסייה). נוכחותה של רוסיה במזרח התיכון מסייעת גם לייצוב הנורמליזציה השבירה בקווקז. רוסיה מעוניינת במזרח תיכון יציב מבחינה מדינית, שהרי מתחים צבאיים או חברתיים, שילובו בשל נוכחות צבאות זרים, מלחמות אזרחים, מעשי טרור או אייציבות פוליטית, עלולים להוביל לתגובת שרשרת ברוסיה, שכן אין ברשותה "מתקני הגנה היקפיים" ששימשו להגנת גבולות ברית המועצות לשעבר.²⁰

רוסיה מקדמת את האינטרסים הכלכליים שלה באמצעות שיתוף פעולה עם ארצות ערב לאחר פרק זמן בו לא פעלה בנושא בשל הדומיננטיות הצבאית והפוליטית של ארצות הברית באזור. במארס 2003 הצהיר מנכ"ל ה־Zarubezhneft (חברת הדלק והגז של רוסיה) ג' טוקרב: "האמריקאים אינם זקוקים לאיש מלבדם בעיראק; הם ישלטו על הנפט העיראקי הגולמי בעצמם."²¹ עם זאת, באפריל 2009 אמר ראש ממשלת עיראק, אל־מליכי, בעת ביקורו במוסקבה כי הרשויות בעיראק מוכנות להבטיח לחברות רוסיות הגנה על השקעותיהן ולחדש עם חברות דלק רוסיות את החוזים שנחתמו לפני המלחמה. בנוסף לכך נשמעות הערכות, כי הצדדים מתקדמים לקראת חידוש הקשרים הצבאיים.²² רוסיה גם פועלת לקידום היקף הסחר עם מדינות ערביות שמהוות שוק לתעשייה הצבאית שלה. בו זממן היא נזהרת מלהעניק אמצעי לחימה חדישים העלולים לשנות את האיזון הביטחוני השביר באזור.

שלוש סוגיות אזוריות מובילות המוצגות להלן מבהירות את אופן יישום יעדי מדיניות החוץ המרכזיים של רוסיה במזרח התיכון.

ישראל, הסוגיה הפלסטינית וסוריה

מומחים²³ ופקידי ממשל²⁴ סבורים כי מוסקבה אימצה לאחרונה גישה כוללת בנוגע למזרח התיכון – ידידותיות מופגנת כלפי בני דת האסלאם המשולבת ביחסים טובים עם ישראל. יחסים אלה מדגימים את האסטרטגיות של מוסקבה לקידום הרב-קוטביות ולהפחתת השפעת ארצות הברית על היחסים שבין ישראל-הפלסטינים-סוריה, באמצעות פעולה דיפלומטית בתמיכת האו"ם. שיתוף הפעולה הצבאי עם סוריה זוכה ברוסיה לפרופיל נמוך. במאי 2009 עצרה רוסיה הסכם לאספקת מיג E-31 – מודל ייצוא של המיג 31 – המכונה בנאט"ו "Foxhound A". יש האומרים שהדבר נעשה בעקבות לחץ מצד ישראל; אחרים סבורים שלדמשק לא היה כסף לשלם עבור הפרויקט, וממשלת רוסיה הפרגמטית לא רצתה להוסיף שורה נוספת לרשימת החובות שחבה לה סוריה. מנגד, הממסד הפוליטי של רוסיה להוט למלא תפקיד חשוב יותר בתיווך ובמתן חסות לתהליך יישוב הסכסוך הישראלי-ערבי. הדבר נתפס כאמצעי לא יקר להזנקת מעמדה הבינלאומי של רוסיה ולקידום הרב-קוטביות.

בשנים של ממשל פוטין התניידה עמדתה של מוסקבה בכל הקשור לתהליך השלום במזרח התיכון בהתאם לזרמים הפוליטיים השונים שרחשו בה. היא לא "חתרה לסנכרן את התקדמות יישוב הסכסוך בכל הכיוונים"²⁵. הטון הזה השתנה. אלכסנדר סלטנוב [סגן שר החוץ והנציג המיוחד של נשיא הפדרציה הרוסית למזרח התיכון] חזר על מילותיו של סרגי לברוב, שר החוץ, כי האזור "זקוק למשא ומתן מלא בשלושה כיוונים: בין ישראל ללבנון, בין ישראל לסוריה ובין ישראל לפלסטינים"²⁶.

שר החוץ הרוסי, סרגי לברוב, קרא לישראל²⁷ לפתוח בדיאלוג עם שכנותיה במסגרת יזמת השלום הערבית. לקריאתה זו של רוסיה הצטרף לאחרונה תומך נלהב, הנשיא אובמה, שקרא לליגה הערבית לבחון מחדש את הטקסט של היזמה הערבית במטרה לחבב אותה יותר על הצד הישראלי.²⁸

שדרים שהועברו מהקרמלין מרמזים, כי במפגש הקוורטט במוסקבה, שמועדו נדחה כמה פעמים ומתוכנן כעת לסוף שנת 2009, יפעלו חבריו לקדם משא ומתן המבוסס על הסכמים קודמים. משמעות הדבר היא "הקמת מדינה פלסטינית עצמאית בגבולות מוכרים, סוף הכיבוש הישראלי של אדמות ערביות, לרבות רמת הגולן ונורמליזציה ביחסי ישראל והערבים – במילים אחרות, השגת שלום אזורי כולל."²⁹

שאלת ההיתכנות של המטרה דלעיל מטרידה פחות את הפקידים הרוסים. דיפלומט בכיר מציין: "אנו מעוניינים בקידום שיחות שלום בין הצדדים, והיזמה הערבית היא מסגרת לגיטימית לקידום התהליך [...] עם זאת, אנו מבינים את דאגות הביטחון של ישראל, ונשאיר את יישוב הסוגיות הטעונות יותר והשנויות

במחלוקת לישראל ולפלסטינים.³⁰ בניסוח מטפורי, מוסקבה להוטה לקצור את הפירות הדיפלומטיים מ"תהליך השלום" בלי לתת את הדעת לאיכות היבול. בין חודש מארס ליוני 2009 התייחס לברוב לזימת השלום הערבית בכמה הזדמנויות. הזימה הוגדרה "הבסיס היחיד למשא ומתן", שכן היא "מוסיפה מרכיב חשוב ביותר לנוסחת שטחים תמורת שלום [...] הקוורטט יבקש להבטיח כי השיחות עם הפלסטינים, הסורים והלבנונים יתנהלו במתכונת זו. אנו משוכנעים כי רעיון זה חייב לשמש הקונספט המרכזי בוועידת מוסקבה".³¹

הממסד הפוליטי הרוסי מסתמך – לשם חיזוק מעמדו כערוץ תקשורת – על הניסיון העשיר שצבר בצ'צ'ניה בהפיכת שחקנים מיליטנטיים (קדירוב, האחים סלימוב) לכוחות הנאמנים לו. מוסקבה מקיימת דיאלוג עם שחקנים באזור שאינם מדינה, שהיו מטרה לדה־לגיטימציה בידי המערב; חזבאללה וחמאס מוגדרים בדיאלוג זה כשותפים לגיטימיים,³² ולא כארגוני טרור.

איראן

עמדתה של רוסיה בסוגיה האיראנית משלבת בין שלוש המטרות המרכזיות שלה בתחום מדיניות החוץ. מוסקבה מעריכה כי המצב מורכב אך לא קריטי.³³ היא מוטרדת פחות מהטילים האיראניים ויותר ממאמציה המחושבים של טהרן לזכות בסטטוס של מעצמה אזורית. "לא משנה מה יקרה, איראן, ולא ארצות הברית, תישאר שכנה חשובה של רוסיה".³⁴ מסיבה זו רוסיה מעוניינת לנצל את ההזדמנות להדק את קשריה עם טהרן. רווחים מסחריים וגאו־פוליטיים שיופקו מיחסים אלה ישפרו את הביטחון האזורי של רוסיה, ויקדמו את האינטרסים הכלכליים שלה. רוסיה משתפת פעולה עם איראן (29 מערכות טילים המסווגות בנאט"ו בשם SA-15 Gauntlet בשווי מיליארד דולרים וחצי סופקו לאיראן ב־2006)³⁵ בפיתוח טכנולוגיה ותקשורת, תשתיות, אנרגיה, דלק ומקורות גז.

להבדיל מתפיסתה של רוסיה את התנהגותה של ערב הסעודית במלחמת צ'צ'ניה השנייה, איראן נתפסת כפועלת באחריות במרכז אסיה ובמרכז הקווקז. היא אינה מנסה לקרוא תיגר בפומבי על השפעתה של רוסיה על הרפובליקות של ברית המועצות לשעבר באזור זה. עם זאת, מחלוקות בנוגע לקו החוף של הים הכספי נעשו משניות מכיוון שרוסיה מתייצבת לצד איראן במחלוקת המשותפת על קו צינור הנפט המוצע בין קזחסטן ואזרבייג'אן. מוסקבה מעדיפה שתכנית הגרעין של איראן תישאר אזורית, אף על פי שאיראן עם נשק גרעיני "לא תהיה סיכון ביטחוני גדול יותר מזה של פקיסטן, וההנהגה הרוסית עשויה לקבל התפתחות שכזו".³⁶

בכל הקשור ליעדי הביטחון האזורי, איראן נתפסת ברוסיה כשחקנית מפתח. במוסקבה סבורים כי משברים ביטחוניים נמשכים ובפרט זה שבאפגניסטן, אינם

יכולים לבוא על פתרונם ללא שיתוף פעולה הדוק עם איראן. בנאום שנשא לברוב בווינגטון הוא הצהיר כי: "קיום דיאלוג ישיר עם איראן הוא הדרך היחידה להתקדם באזור זה [...] כן, לאיראן יש השפעה באזור. הייתה לה תמיד השפעה באפגניסטן; וכיום יש לה השפעה בעזה; בלבנון יש לה מעמד טוב [...] אין להסתמך על כוח בלבד [...] יש לכבד את המסורות".³⁷ עם זאת, ביולי 2009 אפשרה מוסקבה לארצות הברית להטיס אספקה צבאית לאפגניסטן באמצעות המרחב האווירי שלה, בתמורה לעצירת התכנית של ארצות הברית להקמת בסיס ליירוט טילים בפולין ותחנת מכ"ם ברפובליקה הצ'כית.

המתונות: מצרים וערב הסעודית

רוסיה מקיימת קשרים עם מדינות ערביות מתונות בעיקר לצורך קידום האינטרסים הכלכליים שלה, ובאופן זה מקודמת גם הרב־קוטביות, כתוצר לוואי של היחסים הדו־צדדיים שלה עם קהיר וריאד. מוסקבה מטפחת קשרים כלכליים עם קהיר, שתומכת אך מעט בתחיית האסלאם ברוסיה, (1.8 מיליוני תיירים לשנה; היקף המסחר – לא כולל תיירות – הוערך ב־2008 בשני מיליארד דולרים). מצרים גם אינה מתחרה אתה בשוק האנרגיה,³⁸ מקיימת קשרים דיפלומטיים יציבים עם ישראל וארצות הברית, וכן היא מקיימת קשרים כלכליים הדוקים עם רוסיה.

עד 2008 גרם היעדר היציבות ברוסיה למתחים עם מדינות המפרץ. כמו כן שררה מתיחות שבאה על רקע ההכרה של מוסקבה כי ריאד מגלה סובלנות לארגוני צדקה מוסלמיים, שמיינו מורדים בדלנים בצ'צ'ניה.³⁹ עם זאת, שיקולי ביטחון אזורי הוסרו מסדר היום לאחר סדרת ביקורים של מכוובדים ובכירים סעודים ברוסיה, שבאו בעקבות ביקורו של פוטין בריאד ב־2007. חילופי משלחות אינטנסיביים אלה "חימומו" את היחסים בין שתי המדינות וב־2008 חתם בנדר בן סולטאן בן עבד אל־עזיז אל־סעוד על הסכם לקידום שיתוף הפעולה הצבאי והטכנולוגי עם מוסקבה. התפתחויות אלה מקדמות הן את הבולטות של מוסקבה בחשבון האסטרטגי במזרח התיכון והן את נהייתה אחר רב־קוטביות.

הערכות

על ישראל להבין את האינטרסים של רוסיה כדי לגבש אסטרטגיות שיכללו את הזימות הדיפלומטיות של מוסקבה מבלי לפגוע ביחסים שבין שתי המדינות. יהיה זה נכון להתאים את המהלכים של ישראל לשאיפות הדיפלומטיות של רוסיה, ולייצר מסרים שרוסיה תהיה מוכנה להפנים.

ראשית, אין צורך לומר או לעשות משהו שירגיז את רוסיה ואת ארצות הברית. כל אחת ממדינות אלה, מסיבותיה שלה, מעוניינת להתמודד עם הבעיה האיראנית באמצעים לא צבאיים. פרדוקס הוא כי הרוסים מפחדים מאיראן גרעינית פחות

מארצות הברית. עם זאת, עמדתה של מוסקבה בנוגע לישראל עשויה להיות נוקשה פחות, ולא תימשך זמן רב אם תחליט ישראל חד-צדדית לתקוף את מתקני הגרעין האיראניים. ברמה ההצהרתית רוסיה מתנגדת להתקפה, אך בפועל היא עשויה להפיק ממנה תועלת כלכלית ופוליטית. פעולה חד-צדדית נגד איראן תגביר את פגיעותה ותהפוך אותה לספקית אנרגיה נוחה יותר וצרכנית של טכנולוגיה תעשייתית רוסית.

שנית, יש לחזק את המסר שלפיו ישראל מקבלת את רוסיה כאחת משחקניות המפתח בתהליך יישוב הסכסוך, כפי שהתבטא שר החוץ ליברמן בעת ביקורו במוסקבה. ישראל עשויה לקרוא למוסקבה לקבל עליה תפקיד מרכזי ומוביל בקוורטט, אם רוסיה תקבל את סעיף פירוז המדינה הפלסטינית כתנאי למשא ומתן. צעד זה יספק את שאיפות הקרמלין לרב-קוטביות, אך לא ירשים את הבית הלבן, שכן ברור למדי כי שום גורם אינו מסוגל לגזול מארצות הברית את תפקידה באזור, בעתיד הקרוב, וכן יוביל הדבר לדה-לגיטימציה של הגרסה הנוכחית של היזמה הערבית.

שלישית, ישראל צריכה לעשות שימוש בחששות המשותפים מפני תהליכי הקצנה של האסלאם. יש להעביר מסר זה למועצה לביטחון ברוסיה, למועצה למדיניות חוץ וביטחון ולאישים הפוליטיים הנוגעים בדבר (סלטנוב), שעשויה להיות להם השפעה כלשהי על קביעת הטון במדיניות החוץ הרוסית.

רביעית, יש להדגיש מחדש את הרעיון של האטרקטיביות הכלכלית של שותפות עסקית בין רוסיה לישראל. בישראל היבט זה של יחסים דו-צדדיים עם רוסיה אינו זוכה להבלטה הראויה, ואילו עבור הצד הרוסי, זהו אחד השיקולים המרכזיים בניסוח יעדי מדיניות החוץ.

אין לצפות לעלייה ניכרת בהשפעתה של רוסיה באזור. רוסיה תישאר שחקנית משנית ופרגמטית. עמדתה כלפי ישראל ככלי זמין לקידום יעד הרב-קוטביות שלה לא תשתנה, אלא אם כן תהיה ישראל שותפה כלכלית אטרקטיבית. עמדתה באשר ליזמת השלום של הליגה הערבית עשויה להיות קשוחה יותר,⁴⁰ שכן כעת, יותר מבעבר, היא עולה בקנה אחד עם זו של ארצות הברית. מלבד זה, הממשל האמריקאי הנוכחי מגלה נכונות רבה יותר לפנות מקום לאינטרסים הפוליטיים והכלכליים של מוסקבה באזור.

הערות

1 משנת 2000 עד שנת 2003 הייתה התקרבות מחודשת למערב בצילו של המוטו "הבחירה האירופית" ויישור קו עם ארצות הברית. בארבע השנים שלאחר מכן אימצה מוסקבה פוליטיקה של "אי-התיישרות", המדגישה את עצמאותה ואת אי-נכונותה לייצר עימות. ב-2007, פורסם באתר האינטרנט של משרד החוץ, "עצמאות חדשה בגיבוש וקידום יעדי מדיניות החוץ" הוכתרה כהישג המשמעותי ביותר של מדיניות החוץ של

- רוסיה. בכינוס מינכן ה־44, בנושא מדיניות ביטחון, "הזמין" פוטין את המערב לשקול את האינטרסים של רוסיה, אך "דחף שותפות" זה לא נשא פרי. בשנים 2008–2009 נעה רוסיה לכיוון של בידוד מ"השותפים" המערבים. ב־2008 הרגישה הנהגת המדינה את העליונות מבחינה פנימית, אך ב־2009, נעשו השלכות המשבר הגלובלי ברורות מדי, וההתקרבות המחודשת הושקה מחדש, אף ששלב ה"איפוס" החדש אמור להיות מלווה בהסכמים "מחייבים מבחינה משפטית". השינויים הותנו במצב הכלכלי, והביטחון הגובר של הנהגה המדינית של מוסקבה. עם זאת, היעד של רב־קוטביות נשאר מרכיב קבוע במדיניות החוץ של רוסיה, ואילו האסטרטגיות והיעדים המשניים המתמשכים השתנו בהתאם למצב הפוליטי והכלכלי.
- 2 Mark N. Katz, "Comparing Putin's and Brezhnev's Policies toward the Middle East," in *Society* 45, no. 2 (2008): 177-80.
<http://mars.gmu.edu:8080/dspace/bitstream/1920/3339/3/Russian-Libyan%20Rapprochement.pdf>
- 3 דוקטרינת יחסי החוץ של הפדרציה הרוסית (קטעים מהטקסט המלא)
<http://www.mid.ru/ns-osndoc.nsf/osndd?openView&Start=1&Count=30&Expanded=2.1>
- 4 From "Geographic Directions of Russian Foreign Policy Development,"
<http://www.mid.ru/ns-osndoc.nsf/osndd?OpenView&Start=1&Count=30&Expanded=2.2#2.2> N 431-27-03-2007
- 5 Dmitry Medvedev, "Building Russia-US Bonds," *Washington Post*, March 31, 2009.
- 6 סרגיי רייבקוב, סגן שר החוץ, 20 במארס 2009; <http://www.acronym.org.uk/docs/0903/doc10.htm> קונסטנטין קוזצ'וב, ראש הוועדה הבינלאומית של הבית התחתון של הפרלמנט הרוסי, אמר ביולי 2009: "שדרים מגיעים הן מהנשיא אובמה והן מהמעגל הקרוב שלו המצביעים על כך שהאמריקאים לכל הפחות עצרו ולכל היותר בוחנים מחדש את תכניתם להגנה מפני טילים."
<http://www.globalsecurity.org/space/library/news/2009/space-090708-rianovosti01.htm> עם זאת, סרגיי קרגנוב קבע כי: "אם מתעלמים מהסכסוך המעבר הצבאי, כל ההסכמות של הנשיאים מדוודב ואובמה הם רק הצהרת כוונות". Sergei Karaganov. "Rossiiskaya Gazeta, July 8, 2009, Good Judgment, Negotiations in Moscow stopped the deterioration trend.
- 7 Alexander Goltz, "Why Obama Angers Kremlin?" *Yezhednevnyi Zhurnal*, 23.January 2009.
- 8 מדינות BRIC תופסות כיום יותר מ־25 אחוזים משטח היבשה של כדור הארץ, ואוכלוסייתן מהווה יותר מארבעים אחוזים מאוכלוסייתנו, בעוד שלדברי ניקונוב, נשיא קרן הפוליטיקה, עד אמצע המאה הנוכחית, הן עשויות להיות אחראיות ליותר מחמישים אחוזים מכלכלת העולם, אינטרפקס, 2 ביוני 2009.
- 9 סרגיי לברוב, בריאיון לעיתון סיני *Keczi Dzhibao*, 3 באפריל 2009.
- 10 גישה של מדיניות חוץ שהכריז עליה הנשיא ג'יימס מונרו, ולפיה ארצות הברית חייבת לשמור על מדיניות של בדלנות ותחומי השפעה מובחנים משאר העולם ה"ישן".
- 11 פגישת מדוודב עם שני שגרירים חדשים לבאקו ולדושנבה, 17 במארס 2009
<http://www.novopol.ru/text63882.html>
- 12 Pavel Baev, "Virtual Geopolitics in Central Asia: US-Russian Cooperation vs.

- Conflict of Interest," *Security Index* 14, no. 1 (2008): 29-36.
- Oleg Vladykin, "The Point of No Return is Close," *Nezavisimaya Gazeta*, July 4, 2008. 13
- "US to Cooperate with Azerbaijan on Energy, Says Obama," *Asbarez.com*, June 2, 2009, <http://www.asbarez.com/2009/06/02/us-to-cooperate-with-azerbaijan-on-energy-says-obama/> 14
- Sergei V. Lavrov, "Russian Foreign Policy and the New quality of the Geopolitical Situation," http://www.mid.ru/brp_4.nsf/itogi/BC2150E49DAD6A04C325752E0036E93F 15
- יחסי אד-הוק אלה משרתים את האינטרסים המדיניים של רוסיה, אך אין בהם כדי להשפיע על גיבוש מדיניות החוץ של רוסיה בכיוונים אחרים. 16
- Mark N. Katz, "Comparing Putin's and Brezhnev's Policies toward the Middle East," *Society*, 45, March-April 2008. pp. 177-180. 17
- Eric Margolis "Russia Big Threat or a Paper Bear" March 24, 2009. <http://www.lewrockwell.com/margolis/margolis142.html> 18
- במלחמת לבנון שלחה רוסיה ארבעה מטוסי IL-76TD עם המטען ההומניטרי והצוותים הרפואיים. לאחר מבצע "עופרת יצוקה" של ישראל בעזה, הדגיש שגריר רוסיה בישראל את חשיבות המעורבות ההומניטרית של ארצו שצוינה קודם לכן בנאומו של מדוודב. הרעיון היה לשלוח לעזה שני מטוסים עם מטען הומניטרי ולתרום לרשות הפלסטינית חמישים נושאי גייסות משוריינים ושני מסוקים אזרחיים, אף על פי שלא נמסר מידע רשמי נוסף אם אכן יושמו תכניות אלו. 19
- Andrej Kreutz, *Russia in the Middle East: Friend or Foe?* Praeger, 2007. p.10. 20
- Kommersant Daily*, April 11, 2009. 21
- שם. 22
- Ekaterina Stepanova, *Russia's Middle East Policy: Old Divisions or New?* 23
- PONARS Policy Memo No. 429, Institute of World Economy and International Relations. Moscow, December 2006, http://csis.org/files/media/isis/pubs/pm_0429.pdf
- מסיבת העיתונאים של שר החוץ לברוב, 2 במארס 2009; נאומו של פטר סטגני, שגריר רוסיה בישראל, באוניברסיטת תל אביב, ב-11 במארס 2009. 24
- ולדימיר פוטיין, נאום רשמי ב-11 בנובמבר 2008; ראו גם: סרגיי לברוב, מסיבת עיתונאים, 8 בנובמבר 2008. 25
- [http://www.ln.mid.ru/bl.nsf/8d1d0629a4b238e7c3256def0051fa29/dc3e9d2cafc0a813c32574fe004e1f26/\\$FILE/11.11.2008.doc](http://www.ln.mid.ru/bl.nsf/8d1d0629a4b238e7c3256def0051fa29/dc3e9d2cafc0a813c32574fe004e1f26/$FILE/11.11.2008.doc) 26
- אלכסנדר סלטנוב, 14 באפריל 2009. ריאיון שפורסם ב-
[http://www.ln.mid.ru/bl.nsf/78b919b523f2fa20c3256fa3003e9536/d33bdd3fed5b4b16c325759a0020ebbe/\\$FILE/15.04.2009.doc](http://www.ln.mid.ru/bl.nsf/78b919b523f2fa20c3256fa3003e9536/d33bdd3fed5b4b16c325759a0020ebbe/$FILE/15.04.2009.doc)
- נאום שר החוץ סרגיי לברוב, 2 במארס 2009, שארם-אל-שייח'./ http://www.mid.ru/brp_4.nsf/2fee282eb6df40e643256999005e6e8c/eb6c3ce003a7ab1ec325756e003a2862?OpenDocument 27
- נאום ברק אובמה, קהיר, 4 ביוני 2009. 28
- אלכסנדר סלטנוב, ריאיון ל-הדיפלומט, ינואר 2009. 29
- <http://www.russianembassy.org.il/article.php?id=509>

- 30 נאום של פטר סטגני, אוניברסיטת תל אביב, 11 במארכ 2009.
 31 www.mid.ru
- 32 שם.
- 33 Fyodor Lukyanov, "Russia-NATO — Strengthening the Adversary," *Russia in Global Affairs*, April 6, 2009, <http://www.globalaffairs.ru/redcol/0/11462.html>
- 34 Andrey Frolov, "Iran's Delivery System Capabilities," *Security Index*, Summer/Fall 2007, pp.31-50.
 35 *Udmurdszkaya Pravda*, January 12, 2007.
- 36 Andrey Frolov, "Iran's Delivery System Capabilities," *Security Index*, Summer/Fall 2007, pp.31-50.
- 37 Jessica Tuchman Mathews, Sergey Lavrov, "Foreign Minister Lavrov on Russia-US Relations: Perspectives and Prospects for the New Agenda," May 7, 2009. <http://www.carnegieendowment.org/events/?fa=eventDetail&id=1336&prog=zru>
- 38 "Medvedev Relates to a Dialogue with Cairo as a Strategic Dialogue," ITAR-TASS news agency, July 14, 2008.
- 39 Andrej Kreutz, *Russia in the Middle East: Friend or Foe?* Praeger, 2007.
- 40 סרגיי לברוב אמר בדמשק ב-24 במאי 2009: "אנו משוכנעים כי על בסיס העמדות, אשר ביזמת רוסיה אושרו במועצת הביטחון של האו"ם ב-11 במאי, יוכלו כל הצדדים לפעול למניעת נסיגה בתהליך השלום ולחדשו לא מנקודת האפס, אלא על בסיס משפטי בינלאומי יציב. המסגרת המשפטית הבינלאומית שאישרה מועצת הביטחון כוללת את ההחלטות הרלוונטיות של מועצת הביטחון של האו"ם ואת "מפת הדרכים" ו"עקרונות מדריד", ומה שחשוב במיוחד לציין – את יזמת השלום הערבית, שמניחה מראש פינוי כל השטחים הכבושים בתמורה להכרה של כל מדינות ערב בישראל. ברצוני להדגיש כי יזמת השלום הערבית איננה רק היזמה של מדינות ערב; היא זכתה לתמיכה פה אחד בידי כל 57 המדינות החברות ב-OIC."
- http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/D966237B8355C881C32575C1003362FC

אויבים מבית: פקיסטן בין הידברות למלחמה בטליבאן

מירב משאלי-רם

בשנתיים האחרונות פקיסטן זוכה, שלא בטובתה, לנוכחות תדירה בכותרות החדשות בעולם, המשרטטות תהליך מתמשך של הסלמה. התחזקות הטרור האסלאמי, רצח בנזיר בוטו, מהפך בבחירות הכלליות בראשית 2008 והתפטרותו של הנשיא מושארף אחריהן הם חלק משורת אירועים המעידים על התערערת היציבות של המדינה. פקיסטן מוצאת את עצמה בעין הסערה, נדרשת להגדיר מחדש את מדיניותה אל מול ארגונים שפעלו עד לא מכבר בחסותה ונעשו בשנים האחרונות אויבי המדינה. הטרור המתעצם בפקיסטן – בהיותו מורכב משילוב של אלמנטים מקומיים, אזורים ובינלאומיים – הוא חוליה מרכזית בג'האד העולמי, והוא בבחינת אתגר משמעותי במאבק הבינלאומי המתנהל נגדו.

הטרור האסלאמי שהתבסס בדרום אסיה, בעיקר באזורי הגבול בין אפגניסטן לפקיסטן, מושך אליו תשומת לב ומאמץ בינלאומי נרחב. הזיקה ההדוקה המתקיימת בין האוכלוסייה משני צדי הגבול קושרת בין המלחמות המתחוללות בפקיסטן ובאפגניסטן, והשלכותיהן חורגות הרבה מעבר לזירה האזורית. אלא שהפעם, לאסלאם הקיצוני השוטף זה מכבר מדינות רבות במערכת העולמית מצטרף מרכיב שבטי – זהות אתנית המשולבת בקנאות דתית. הקשרים בין השבטים הפשטונים באפגניסטן ובפקיסטן הם בסיס לשיתוף פעולה בין הארגונים ולגיוס תמיכה בקרב אוכלוסיית השבטים. הזהות המוסלמית והשבטית המשותפת טומנת בחובה סכנה להתעוררות אתנו-לאומית שתצית את הסכסוך הטריטוריאלי הישן בין שתי השכנות ותאיים על שלמותן, בעיקר על זאת של פקיסטן.

הטרור המתעצם בפקיסטן קשור בכל מאודו בארגוני הג'האד המקעקעים את יסודותיה של אפגניסטן כבר שלושה עשורים. הטליבאן האפגני הוא בעיקרו יצירה פקיסטנית – רוב מנהיגיו הם בוגרי המדרשות שצמחו בפקיסטן בשנות השמונים.

ד"ר מירב משאלי-רם היא מרצה ליחסים בינלאומיים במחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בר-אילן

פקיסטן ראתה במלחמה באפגניסטן הזדמנות לקדם את מטרותיה בהקמת ממשל פשטוני ידידותי, וסייעה למוג'הדין האפגנים במלחמתם נגד הסובייטים. בתוך כך, בקוצר ראות, טיפחה פקיסטן תרבות ג'האדית באזורים השבטיים שלה – את הפרות שלה היא קוצרת עכשיו. ב־1997 הזהירה שגרירות ארצות הברית בפקיסטן כי הדגם הטליבאני של האסלאם המיליטנטי שהשתלט על אפגניסטן עלול "להדביק" את פקיסטן. באותה שנה הזהיר דו"ח של משרד הפנים הפקיסטני כי ארגונים מיליטנטיים דמויי טליבאן מתפשטים בקרב האזורים השבטיים ומסכנים את שאר המדינה,¹ אולם באסלאמאבאד נראתה הסכנה רחוקה, דאגה ליום אחר. בתוך פחות מעשור היום הזה הגיע: פקיסטן מתמודדת עם טליבאן מקומי הקורא תיגר על המשטר שלה ועל זהותה, מערער את יציבותה. עכשיו, כשהיא נדרשת למדיניות מעודכנת ומתאמת למציאות המשתנה, קולות מהעבר מעכבים אותה. מערכת היחסים המורכבת שטווה הממסד עם ארגוני טרור במשך שנים ממשיכה להיות מקור לבלבול ולחוסר עקביות במדיניות של פקיסטן בנוגע לאיום הג'האדי מבית.

הרצועה השבטית – קרקע פורייה לאסלאם רדיקלי

עם אוכלוסייה בת חמישה מיליון וחצי איש, הסובלת מהזנחה ממסדית חריפה ומתמשכת – עוני, בערות ותת־פיתוח כלכלי החמורים ביותר בפקיסטן – האזורים השבטיים (FATA) הם קרקע פורייה לאסלאם רדיקלי ולתהליך השתלטות של מנהיגים דתיים, שהחל במגמת אסלאמיזציה בשנות השמונים והגיע לשיאו הנוכחי בטרור טליבאני מקומי, בן דמותו של הטליבאן הפונדמנטליסטי והברוטלי באפגניסטן.

לפלישת ארצות הברית לאפגניסטן הייתה השפעה מכרעת על תהליך הטליבאניזציה בפקיסטן ועל הידרדרות היציבות הפנימית שלה. המתקפה נגד הטליבאן באפגניסטן לא הביסה ולא העלימה אותם. היא

דחקה את הטליבאן מקאבול לדרום המדינה ולמזרחה וייצאה את הפעילות שלהם לפקיסטן השכנה, שם מצאו מחסה ובסיס להתארגנות באזורים השבטיים, סמוך לגבול עם אפגניסטן. המתקפה מצד ארצות הברית עוררה בקרב בני השבטים הפשטונים רצון להצטרף למלחמת הקודש נגד הפולש הזר לצד אחיהם האפגנים. ממשלת פקיסטן והמנהיגים השבטיים אסרו את ההצטרפות

לפלישת ארצות הברית לאפגניסטן הייתה השפעה מכרעת על תהליך הטליבאניזציה בפקיסטן ועל הידרדרות היציבות הפנימית שלה.

למלחמה ועוררו את זעם הצעירים, שתהו איך פוליטיקה וסיוע כלכלי משנים את הגדרות המלחמה: הג'האד שניהלו נגד הסובייטים בעידוד הממשלה נהיה טרור מרגע שניצבה ארצות הברית במרכז התמונה.

בחלוף שנתיים מתחילת המלחמה באפגניסטן הלכו והחמירו השלכותיה על פקיסטן הסמוכה: האזורים השבטיים יצאו מכלל שליטה של הממשלה. המחוז האוטונומי שנשלט מתמיד בידי מנהיגים מקומיים תוך כדי אחיזה רופפת בלבד של המדינה, עבר לשליטה של מנהיגים דתיים רדיקליים המתמרדים נגד הממשלה. הרצועה השבטית נעשתה בסיס התארגנות ופעולה לארגונים אסלאמיסטיים שונים, ברמה לאומית, אזורית וגלובלית, שיש בהם, מלבד טליבאן, אפגנים ופקיסטנים, ומלבד פעילי אל-קאעדה, גם צ'צ'נים, אוזבקים וערבים ממדינות שונות, והמגמה נמשכת. המלחמה שכוחות הקואליציה מנהלים באפגניסטן נקלעה למבוי סתום, ולא זו בלבד שהיא אינה מניבה את תבוסת הטליבאן ואל-קאעדה או את לכידתו של אוסאמה בן-לאדן אלא שבשנתיים האחרונות ניכר כי אלה הצליחו להתארגן ולהתחזק והם שולטים בחלקים ניכרים בדרום אפגניסטן ובמזרחה וכן באזורים מסיבי לבירה. תהליך דומה מתרחש בו בזמן בפקיסטן, וזה מתבטא בהתפשטות הטליבאן אל מחוץ לרצועה השבטית ובאחיזה שתפסו בפרובינציה הצפון-מערבית (NWFP), בעמק סוואט ובסביבותיה. מכאן האיום על הביטחון הפנימי ועל שלמות המדינה נעשה חמור ומוחשי הרבה יותר.

ההצלחות של הטליבאן בפקיסטן מחזקות גם את אל-קאעידה – מגדילות את מרחב התמרון שלו ואת יכולת הגיוס של לוחמים צעירים, אפגנים, פקיסטנים וזרים. כאוס הוא סביבה נוחה לאל-קאעדה, והוא פועל בתאום ואף בשיתוף פעולה אופרטיבי גובר והולך עם הטליבאן, אולם בצד השיתוף יש גם הבחנה. מולה עומר הסביר את ההבדל בין הארגונים בכך שמטרת הטליבאן היא גירוש החיילים האמריקאים מאפגניסטן, ואילו המטרה של אל-קאעידה היא ג'האד. גם אם אפשר להטיל ספק בהגבלת המטרות שמנהיג הטליבאן האפגני מכריז עליהן,

ההבחנה בכל זאת תקפה: הטליבאן הוא בעיקר ארגון לאומי, ואילו אל-קאעידה הוא שחקן בינלאומי. כל עוד פועלים בזירה כוחות זרים, בייחוד מערביים, יש בסיס איתן לשיתוף פעולה בין הארגונים. אם אלה יישארו פעילים לאחר יציאת הכוחות הזרים, לא בטוח כלל שהמטרות שלהם יעלו בקנה אחד. הטליבאן ספגו את הזעם של ארצות הברית ושילמו את מחיר הטרור שביצע אל-קאעידה ב־11 בספטמבר. ספק אם יהיו מוכנים לכך שנית. דובר הטליבאן הסביר לאחרונה כי אל-קאעדה מתקבל באפגניסטן בברכה, אך לא שכח להדגיש שהם

ההצלחות של הטליבאן בפקיסטן מחזקות גם את אל-קאעידה – מגדילות את מרחב התמרון שלו ואת יכולת הגיוס של לוחמים צעירים, אפגנים, פקיסטנים וזרים.

אורחים במדינה: "אנחנו הבוסים", הזכיר לאורחיו.² מערכת יחסים קרובה ועם זאת מורכבת בין הארגונים מתקיימת גם מעבר לגבול, בפקיסטן.

פקיסטן וארגוני הטרור – יחסים אמביוולנטיים וקוצר ראות

הממשל בפקיסטן, בראשות הנשיא אסיף עלי זרדארי, מחויב למלחמה במיליטנטים המוסלמים, האחראים לרצח של ראש מפלגת העם, אשת הנשיא, בנזיר בוטו; אבל יחסי פקיסטן והטליבאן במשך השנים מורכבים יותר – לא זו בלבד שהמדינה יצרה וטיפחה את הגידול הזה אלא שלאורך זמן היא ראתה בו השקעה וסירבה לנקוט אמצעים משמעותיים להגבלת השפעתו. גורמי הביטחון טיפחו את הארגונים שפעלו נגד הודו בקשמיר, ונתנו מחסה ותמיכה לכאלה שפעלו נגד הסובייטים באפגניסטן. גם לאחר פלישת ארצות הברית לאפגניסטן וכינון שיתוף הפעולה אתה סירבה פקיסטן לנתק את קשריה עם ארגוני הג'האד: האמריקאים היום כאן ומחר לא, הפשטונים לעומת זאת, אפגנים ופקיסטנים, יישארו. לכן מוטב לטפח ולשמר את היחסים את הקבוצה הדומיננטית באפגניסטן כפוליסה לעתיד היחסים בין המדינות, לרבות הסטטוס קוו לאורך הגבול.

וכך, גם כשפקיסטן נוכחת כי הג'האד מופנה נגדה, נראה שהיא מעדיפה למקסם רווחים קצרי טווח על חשבון קידום מטרות ארוכות טווח. חוששת מפני תבוסה באזורים השבטיים, שתעורר את הפשטונים לדרוש היפרדות בעידוד קאבול, אסלאמאבאד מבחינה בין הטליבאן המקומי, הקורא תיגר על המשטר, ובין הטליבאן האפגני, שלפי שעה איננו בבחינת איום על המדינה ועל הצבא – נגדו היא משקיעה מאמץ מוגבל, למורת רוחם של האמריקאים. ממילא הסכנה האמתית על פי תפיסת הפקיסטנים טמונה בהודו המתעצמת ממזרח, וזו מאיימת על פקיסטן הרבה יותר מכל קבוצה מורדת מבית.

אולם מבט בקבוצות הטליבאן השונות מגלה שהתמונה סבוכה עוד יותר. בקרב הארגונים מתקיימים חילוקי דעות על מטרות וכן יריבויות אישיות בין מנהיגים. לפיכך מלבד ההבדל בין טליבאן פקיסטנים ובין אפגנים, יש הבחנה בין אלה הנאבקים במשטר בפקיסטן ובין אלה המתנגדים לתקיפת מוסלמים ומבקשים להתרכז במלחמת קודש נגד הכוחות הזרים, חיילי נאט"ו וארצות הברית. לפיכך פקיסטן מבחינה בין טליבאן "טובים" ובין טליבאן "רעים" ומגייסת אנשי טליבאן הנחשבים בעיניה מתונים לסייע לה במאבק נגד קבוצות הנלחמות נגד הצבא. אלה אינם מסתירים את הקשרים שלהם עם אל־קאעידה ואת הכוונה להמשיך ולהילחם באמריקאים. זהו משחק מורכב ומסוכן. מלבד ניגוד האינטרסים הברור מול ארצות הברית, השואפת לייצב את אזור הגבול בין שתי המדינות ולמגר את הטרור הטליבאני באפגניסטן, שיתוף הפעולה עם קבוצות טליבאן מעורר תהייה בנוגע ליכולת הראייה של פקיסטן לטווח הארוך. ניסיון העבר היה צריך ללמד מדינות שסובלנות כלפי ארגוני טרור, גם כאלה שמקדמים את מטרותיה של המדינה בטווח הקרוב, עלולה לחזק אותם עד לרגע שאובדת לגמרי השליטה על פעילותם והם מפנים אותה נגד תומכיהם לשעבר. הדוגמאות לכך, גם בדרום

אסיה, רבות. לאחרונה התבטא הנשיא זרדארי בעניין זה, והתוודה בפומבי על חלקה הפעיל של ארצו בהקמת ארגוני טרור אסלאמיסטיים ובטיפוחם, כחלק ממדיניות חוץ מכוונת שהונהגה בנוגע להודו ולאפגניסטן: "הטרוריסטים של היום היו הגיבורים של אתמול, עד שאירועי 11 בספטמבר התרחשו והם החלו לצוד גם אותנו", אמר.³ מוטב כי התובנה הזאת תקבל גם ביטוי אופרטיבי: על פקיסטן להבין שהיכולת של הטליבאן האפגני להמשיך לפעול נגד ארצות הברית ונאט"ו באפגניסטן, מתוך אזורים בטוחים בפקיסטן, מאיימת לא רק על השכנה אלא גם על המארכת. התרבות הג'אדית שכבר חלחלה בפקיסטן והחלה להתפשט אל מחוץ לאזורים השבטיים היא האיום האמתי על עתידה של פקיסטן – על זהותה, על יציבותה ועל שלמותה הטריטוריאלית בעתיד.

גורם מפתח במערכה הוא כמובן צבא פקיסטן, השולט למעשה במדיניות החוץ והביטחון, לרבות תכנית הגרעין של פקיסטן. גם שירותי הביון רבי-העצמה, הכפופים רשמית לממשלה, נתונים במידה רבה לשליטה של הצבא. כדי לשמור על מעמדו הפוליטי בציבור נשען הצבא על אויב חיצוני חזק בדמות הודו ועל לכידות תרבותית בדמות האסלאם. האסטרטגיה העיקרית שלו בשנים האחרונות התמקדה במאזן כוחות מול הודו בשילוב טרור נגדה, בעיקר בקשמיר, וביצירת עומק אסטרטגי באפגניסטן כאסטרטגיה אזורית משלימה. המלחמה בטרור האסלאמי מבית, שלא נתפס עד לאחרונה כאיום מהותי על המדינה, הייתה טקטיקה ולא הייתה מגובשת ונחרצת.

בעוד הקשר של הצבא ושירותי הביון עם ארגוני טרור בעבר איננו מוטל בספק, ואילו הקשרים ביניהם כיום נתונים להערכות שונות. במקרה הרע הצבא מגייס לעזרתו קבוצות טליבאן שמשרתות אינטרסים פנימיים ואזוריים שלו, במקרה הגרוע יותר והסביר פחות, גורמים בתוך הצבא ובשירותי הביון משתפים פעולה גם עם קבוצות שפועלות נגד המדינה. יש בצבא גורמים הסוברים כי הטליבאן פונה נגד הממשלה רק בשל הברית שכרתה עם ארצות הברית. ברגע שייפסק שיתוף הפעולה עם האמריקאים, לשיטתם, יחזרו הארגונים לפעול בתאום עם הצבא, כבעבר.

עם זאת, נדמה כי גם האליטה הצבאית רואה את אבדן השליטה של גורמי הביטחון על המפלצת שייצרו, אלא שתהליך ההתפכחות, אם אכן ישנו כזה, הוא אטי, ואילו איומי הטרור מתעצמים במהירות. למערכה הנוכחית נגד הטליבאן קדמו ניסיונות שונים לרסן את המיליטנטים הפורקים עול. הצבא אחראי להסכם שנחתם עם הטליבאן בפברואר השנה, שאפשר להם להשליט את ההלכה האסלאמית בעמק סוואט. קדמה להסכם סדרה של מבצעים צבאיים כושלים שנוהלו באזורים השבטיים מ-2004, אשר גבו את חייהם של אלפי חיילים ואזרחים. אלה, לא זו בלבד שלא החלישו את הארגונים האסלאמיים אלא שאף ביצרו את מעמדם.

שינוי ביחסו של הצבא לארגוני הטרור החל להסתמן לאחר הפרת ההסכם בידי הטליבאן, שלא עמדו בהתחייבות להתפרק מנשקם ולא להתפשט אל מעבר לאזורים המוסכמים בפרובינציה הצפון-מערבית. בחודשים האחרונים נראה כי הצבא מנהל לראשונה מלחמה נחושה ומאורגנת נגד ארגוני הטרור בצפון-מערב ובאזורים השבטיים.

אלא שהבסת הטליבאן ואל-קאעידה אינה נראית באופק. הלחץ הגובר עליהם באזורים הצפון-מערביים עלול לדחוק אותם דרומה לבלוצ'יסטן. הפרובינציה העשירה בגז יודעת כבר שנים רבות מאבק אלים של לאומנים בלוצ'ים נגד הממשלה וכן מתקפות על איראן השכנה, שהביאו למתיחות בין המדינות. לאל-קאעידה ולטליבאן יש היסטוריה של שיתוף פעולה עם ארגוני טרור בבלוצ'יסטן, והדבר עשוי לאפשר לתנועת הטליבאן הפקיסטני לחבור אל המיליטנטים המקומיים ולקבל מחסה בפרובינציה הגדולה בפקיסטן. התפתחות כזאת תעביר חלק מבעיית הטרור האסלאמי לגבול פקיסטן-איראן ותחמיר את האיום הבלוצ'י על יציבות המדינה.

גם בקרב הציבור הרחב קיימת שניות בנוגע למלחמה בטליבאן: מצד אחד ישנה התנגדות בסיסית לאסלאם הקיצוני בפרשנות הטליבאן, ומצד אחר שוררת התנגדות עזה עוד יותר למלחמה הפנימית המתנהלת בחסות ארצות הברית. כך, בעוד הציבור ומפלגות האופוזיציה תומכים במערכה הצבאית נגד הטליבאן, קיימת עוינות רבה כלפי תקיפותיה של ארצות הברית בשטחה. רבים בפקיסטן מאשימים את ארצות הברית בכאוס שנוצר, קודם כול בכך שמימנה את המוג'הדין בשנות השמונים והסתלקה מהזירה מיד בסיום המלחמה באפגניסטן, ולאחר מכן בעקבות 11 בספטמבר, בכך שדחפה את פקיסטן למלחמה שנחשבת אמריקאית בעיקרה.

אולם למרות ההידרדרות המהירה בביטחון הפנימי, עדיין האיום איננו מוחשי דיו מחוץ לאזורים הצפון-מערביים ולא נראית התעוררות המונים נגד הטליבאן. המחאה המעטה שנראתה עד כה באה מקרב קבוצות העילית המשכילות במרכזים העירוניים באסלאמאבאד ובלאהור, בייחוד בעקבות חדירת הטליבאן לפנג'אב. למעשה, מעטים בלבד מאמינים כי הטליבאן מסוגל להשתלט על המדינה כולה. בעיצומה של המתקפה בעמק סוואט הראו סקרים פנימיים שהציבור מדרג את הכלכלה כבעיה החמורה ביותר של פקיסטן, לפני איום הטרור וקודם לבעיית הפליטים בארצם, שברחו מאזורי הלחימה.⁴

מורכבות המערכה: יציבות פנימית, מעמד אזורי והאינטרסים של ארצות הברית

ההתמודדות עם ארגוני הטרור בשטח פקיסטן קשורה למטרות רחבות יותר שארצות הברית מקדמת באזור, ובמוקד שלהן – אפגניסטן. לכן מדיניותה של פקיסטן תלויה במידה רבה באינטרסים של ארצות הברית, בסיוע שארצות הברית נותנת לה ובלחץ שהיא מפעילה.

האסטרטגיה של ארצות הברית בזירה הדרום-אסיאתית, Af-Pak, מדגישה את הזיקה ההדוקה בין אפגניסטן לפקיסטן. באפגניסטן הוחלף לאחרונה מפקד הכוחות האמריקאיים מתוך שאיפה להכניס רוח תקיפה יותר לפעילות הצבאית. הנשיא אובמה הכריז על תגבור ניכר של הכוחות האמריקאיים באפגניסטן – תוספת של 21 אלף חיילים עד סוף השנה. לעומת זאת, בפקיסטן אין כוונה להכניס חיילים אמריקאים למלחמה. עדיין צבא אפגניסטן איננו כשיר לנהל את המלחמה בכוחות עצמו ונזקק לחיילים זרים שינהלו את המערכה, ואילו צבא פקיסטן נלחם בארגוני הטרור בארצו תוך כדי קבלת סיוע חיצוני, ובכללו מימון, אימון וייעוץ למלחמה בטרור.

עד כה הזיקה בין שתי זירות הלחימה מזיקה לפקיסטן. הלחץ הגובר מצד ארצות הברית בדרום אפגניסטן צפוי להגביר מעבר של לוחמי טליבאן ופליטים אפגנים לפקיסטן ולהסלים עוד את המאבק שם. ארצות הברית ובריטניה, שותפתה העיקרית למערכה באפגניסטן, ערות לגלישה הזאת, ומטוות אסטרטגיה של פעולה מתואמת בשתי הגזרות, לרבות שיפור התיאום הביטחוני-מודיעיני בין המדינות השכנות וכינון עמדות שמירה משותפות לאורך הגבול. המטרה של ארצות הברית היא לייצב את אזור הגבול משני צדיו כדי לחנוק את המערכה שהטליבאן מנהלים בדרום אפגניסטן – לשם כך נדרשת הפעלת לחץ על צינורות החמצן המגיעים

מפקיסטן. הציפייה הבסיסית היא שפקיסטן תחדל מלשמש אזור בטוח לפעילות של אל-קאעידה, טליבאן ושאר ארגוני הטרור הפועלים בתחומה וממנה החוצה. הדרישה המינימלית היא שגורמי הביטחון יינתקו את קשריהם עם ארגוני הג'האד: זהו אינטרס של ארצות הברית, אינטרס של המדינות השכנות, ולמעשה גם אינטרס של פקיסטן. חשיבותה של פקיסטן כשותפה מרכזית במלחמה נגד הטרור, כמו שהוגדרה על ידי ארצות הברית, עומדת למבחן מעשי.

הלחץ הגובר מצד ארצות הברית בדרום אפגניסטן צפוי להגביר מעבר של לוחמי טליבאן ופליטים אפגנים לפקיסטן ולהסלים עוד את המאבק שם.

מעורבותה של ארצות הברית דרושה לפקיסטן כדי להתמודד עם איומי הג'האד, ומנגד היא פועלת גם לרעתה. הטליבאן הם בעיקרם בעיה מקומית – מיליטנטים הפועלים בשם האסלאם, מתוך פרשנות קיצונית ושימוש באמצעי כפייה ברוטליים,

במדינה שאין בה תמיכה רחבה למפלגות אסלאמיות רדיקליות. דווקא המעורבות הזרה מגבירה את רגשות ההזדהות אתם ואת יכולת ההתפשטות והגיוס שלהם. האויב הזר אף מעודד את שיתוף הפעולה בינם ובין אל-קאעידה, שעוסק בטרור עולמי, ומרחיב את גבולות הגזרה של המערכה. מכאן הפרדוקס – אמנם ארצות הברית היא חלק מהפטרון, אך היא גם חלק מהבעיה. בפקיסטן מאשימים את ארצות הברית כי לא זו בלבד שדחפה אותם למלחמה המשרתת מטרות של ארצות הברית וכבר גבתה את חייהם של יותר מאלפיים חיילים פקיסטנים אלא שמדיניותה אינה מעידה על דאגה כנה לאינטרסים של פקיסטן: ארצות הברית, כך נטען, מחלישה את מעמדה של פקיסטן בזירה האזורית – היא פוגעת בהשקעה ארוכת הטווח שלה באפגניסטן, ומנגד מחזקת את הודו, יריבתה הגדולה. ארצות הברית, טוענים באסלאמאבאד, הכירה למעשה בנשק הגרעיני של הודו, מהדקת את היחסים הביטחוניים אתה ואינה לוחצת עליה להגיע לפתרון בקשמיר. אם לא די בכך, ארצות הברית גם מחזקת את היחסים בין דלהי לקאבול ואת השפעתה של הודו באפגניסטן.

סיכום: מהות האיום על פקיסטן והשלכותיו

במעגל הפנימי הטרור האסלאמי מאיים על הזהות ועל האינטגרציה הטריטוריאלית של פקיסטן. יותר מסכנת השתלטות של ארגוני טרור על המדינה ועל מתקני הגרעין שלה, האיום המוחשי הוא ארוך טווח וקשור לתרבות האסלאמיסטית המתפשטת אל מחוץ לאזורים השבטיים ומעבר לפרובינציה הצפון-מערבית. במיוחד יש לתת את הדעת לאלפי המדרשות הפועלים במדינה – בתי הגידול ומאגרי הגיוס המרכזיים של האסלאם הרדיקלי. המשך שגשוגם יזין את התרבות הג'האדית ויאפשר את התרחבותה הן בבלוצ'יסטן המתמרדת, והן בפנג'אב ובסינד, המאוכלסות והמפותחות ביותר שבפרובינציות של פקיסטן.

מן ההיבט הפנימי אפשר לומר אף שהטליבאן הוא בבחינת איום דחוף וממשי יותר מאל-קאעידה ומשאר הארגונים הזרים שמצאו מחסה בפקיסטן משום שהוא יצירה מקומית, השואבת את הלגיטימציה ואת התמיכה שלה מתוך חלקים בחברה הפקיסטנית גופה. הטליבאן מציע חלופה למפלגות הפוליטיות הדומיננטיות באזורים השבטיים – 'מפלגת העם הלאומית' (Awami National Party) החילונית ומפלגות אסלאמיות מתונות. למעשה הוא מעצב זהות אתנו-דתית: האסלאמיזם הוא חלק מתפיסת הטליבאן בנוגע לזהות הפשטונית. זאת בנוסף להזדהות הרופפת של הפשטונים עם המדינה, כמי שרואים בעצמם חלק מ"אפגניה" או "פשטוניסטן" ושואפים להתאחד עם אחיהם מעבר לגבול, המהווים את הקבוצה האתנית הגדולה באפגניסטן.

לפיכך היעד הראשון של פקיסטן בטווח הקרוב הוא השגת שליטה בצפון-מערב וברצועה השבטית שלאורך הגבול המוכר כקו "Durand", שנקבע בידי הבריטים במאה ה-19 ולא הוכר מעולם על ידי אפגניסטן. שליטה כזאת תשרת בטווח הארוך את אחת המטרות החשובות של פקיסטן מיום עצמאותה – למנוע מאבק להיפרדות של הפשטונים. לשם כך יהיה צורך להשקיע בפיתוח האזורים השבטיים המופלים לרעה בתקצוב ובתשתיות. כחלק מפיתוח פוליטי יש לחזק את המנהיגות המקומית המסורתית בשבטים ולהחזיר לה את המעמד ואת הלגיטימיות, תוך כדי מתן זכויות פוליטיות הנשללות כיום מהמפלגות באזורים האלה. יצירת זיקה והזדהות עם המדינה מותנית גם בפיתוח כלכלי – בהשקעה מסיבית בחינוך ובצמצום העוני והאבטלה, שמעוררים עוינות ודוחפים צעירים רבים לידי הארגונים החמושים.

ההשלכות האזוריות הישירות של הנעשה בפקיסטן קשורות לעתיד הסכסוך ההודי-פקיסטני ולמלחמה באפגניסטן. במבט רחב יותר נראות השפעות גם על מאבקים אסלאמיסטיים במדינות נוספות באזור, ובהן אוזבקיסטן וצ'צ'ניה. האסלאם הרדיקלי, בהשראת אל-קאעידה ובשיתוף פעולה אתו, מבקש לערער את הסדר ואת היציבות במדינות שמתנהלות לא על פי ההלכה האסלאמית וחותר ליצירת מדינה אסלאמית מאוחדת במרכז אסיה, ואוזבקיסטן במרכזה. גם המשך העימות בין הודו ובין פקיסטן מתיישב עם מטרותיו.

מבחינת פקיסטן, הודו היא האיום החמור ביותר עליה, והיא מעוניינת להגיע ליישוב הסכסוך בסוגיית קשמיר. יחסיה האמביוולנטיים עם ארגוני הטרור הם אבן גוף מרכזית בדרך לשם. דלהי טוענת שאסלאמבאד לא התנתקה מעולם ממדיניות הטרור בידי שליח, ואף שנקטה צעדים נגד ארגוני טרור קשמיריים משלהי 2001 ולמרות הצהרות עקביות שלה בגנות הטרור, פקיסטן מואשמת שלא משכה את ידה מבני טיפוחיה בשני העשורים הקודמים. מתקפת הטרור במומבאיי בנובמבר 2008 העלתה שוב את מפלס המתיחות בין היריבות הוותיקות וקטעה את המגעים ביניהן, האחרונים בסדרה של ניסיונות הידברות שנעשו במשך שנים.

ישנה כמובן גם המהומה המתמשכת באפגניסטן, הניזונה מהארגונים החוסים בשטח פקיסטן. הנשיא קרזאי טוען נגד פקיסטן שהיא איננה פועלת בנחישות נגד הטליבאן האפגני ואל-קאעדה. גם בארצות הברית נמתחת ביקורת על התנהלותה של פקיסטן במלחמה בטרור, בין היתר מאחר שחלק ניכר ממיליארדי הדולרים שקיבלה בשנים האחרונות מצא את דרכו להתחמשות נגד הודו ולא למאבק באסלאמיסטים. עתה מבקשים בארצות הברית להתנות את מתן הסיוע הכלכלי שהבטיח הנשיא אובמה בפיקוח מוגבר על השימוש של פקיסטן בו.

הקהילה הבינלאומית רואה בדאגה את ההסלמה בפקיסטן, במידה רבה בשל הנשק הגרעיני שברשותה. החשש הגדול ביותר הוא כמובן מפני מהפכה אסלאמית

שלאחריה ייפול הנשק הגרעיני לידי קיצונים אסלאמיים. אכן, התפתחות כזאת איננה בלתי אפשרית בעתיד וראויה למעקב קפדני. עם זאת, נדמה כי לצבא פקיסטן יש אחיזה איתנה למדי בנעשה במדינה, ודאי בכל הנוגע למתקני הגרעין, ולפיכך האיום איננו מוחשי בטווח הקרוב. פקיסטן מקבלת סיוע טכנולוגי לאבטחת המתקנים, אך לא התערבות צבאית ישירה.

החשיבות העיקרית של פקיסטן במלחמה נגד הטרור העולמי נובעת מהיותה מוקד רעש שהשלכותיו מתפשטות במעגלים רחבים – מקומיים, אזוריים ובינלאומיים. על כן מיוגר תשתית הטרור בפקיסטן הוא תנאי ראשון והכרחי ברצף פעולות שמתחיל באזורים השבטיים בפקיסטן, נמשך מעבר לגבול בדרום ובמזרח אפגניסטן, והוא יסוד לפגיעה באחד מבסיסי הפעולה האיתנים ביותר של הג'האד העולמי. פקיסטן, חוליה מרכזית בשרשרת הזאת, עומדת מול הכרעה אסטרטגית: בין המשך המשחק באש בשיתוף פעולה עם ארגוני הטרור ובין הצטרפות מלאה למלחמה הבינלאומית נגדם.

סכנת הגלישה של הטרור מפקיסטן החוצה עלולה להתפתח גם לבעיה מזרח-תיכונית, ובכלל זה זליגה של ידע ואמצעים בכל הקשור לנשק גרעיני, והשפעות מידיות על ארגונים אסלאמיסטיים, שלמעשה כבר ניכרות באזור. הטליבאן, הפקיסטני והאפגני, ממוקדים בפעילות טרור ברמה המקומית, ואילו טווח הפעולה של מגוון ארגונים אחרים בפקיסטן, ובראשם אל-קאעדה, רחב הרבה יותר. אפקט ה"הדבקה" של האסלאמיזם מאיים על מדינות ערביות הנאבקות על זהותן כמדינות מוסלמיות חילוניות ומתונות, בעלות קשרים עם מגוון שחקנים במערכת העולמית, לרבות העולם המערבי. אלא שהאסלאם הרדיקלי הוא יותר מאשר איום על יציבותן של ממשלות אלה. בעידן גלובלי הוא תשתית לטרור חוצה גבולות, כמו זה שכבר התפתח ומסתעף בזירות שונות בעולם, והמזרח התיכון הוא מהמוקדים הפעילים והמסוכנים שבהן.

הערות

- 1 Global Research, August 31, 2008, National Archive. <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=10015>
- 2 Robertson, Nic, "Afghan Taliban Spokesman: We Will Win the War", CNN.com/Asia, May 5, 2009. <http://edition.cnn.com/2009/WORLD/asiapcf/05/04/robertson.interview.zabiullah.mujahid/index.html>
- 3 *The Wall Street Journal*/ India, July 8, 2009, India News: "India News Digest: Pakistan Created and Nurtured Terrorists, Admits Zardari". <http://online.wsj.com/article/SB124705009979010945.html>
- 4 Masood, Salman, "Terrorism Is Not Priority for Pakistanis, Poll Finds", *The New York Times*/ Asia Pacific. <http://www.nytimes.com/2009/05/12/world/asia/12pstan.html>

מערכת עדכן אסטרטגי

פותרת שיעור

ומזמינה מאמרים של חוקרים ומומחים
בתחומי הביטחון הלאומי של ישראל.

אורכו של מאמר לא יעלה על 3000 מילים
ויוצגו בו הערות שוליים כמקובל.
המחבר יצרף למאמר תקציר תוכן בן כ-70 מילים.

המערכת תקבל מאמרים (קובץ WORD) בעברית או באנגלית
לכתובת הדוא"ל הבאה: info@inss.org.il

השיפוט והבקרה של המאמרים מתבצעים בשלושה מעגלים:
המערכת; צוות חוקרי המכון; בקרה חיצונית.

אין לשלוח מאמרים שנמצאים כבר בתהליכי בקרה או כאלה
שראו אור מעל במה כלשהי.

עדכן אסטרטגי

